

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Σχολή Επιστημών της Διοίκησης
ΠΜΣ «Οικονομική και Διοίκηση για Μηχανικούς»

**«Τα βαθύτερα αίτια της
Ελληνικής οικονομικής κρίσης-
Οι επιπτώσεις στον τομέα της
παιδείας»**

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Γιαλούρη Ευτυχία

Επιβλέπων Καθηγητής: κος Μαρής Γεώργιος

2018

Περίληψη

Η ελληνική χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 προκλήθηκε από τις υπερβολικές ελλειμματικές δαπάνες και το υπερβάλλον συνολικό χρέος ως ποσοστού του ΑΕΠ της χώρας. Σε συνδυασμό με τη σχεδόν μηδενική οικονομική ανάπτυξη και την υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας της, η Ελλάδα αντιμετώπισε την προοπτική της αδυναμίας κάλυψης των υποχρεώσεων της. Οι χρηματοπιστωτικές αγορές πανικοβλήθηκαν και το ευρώ υποχώρησε. Για αυτό, η Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΔΝΤ επεξεργάστηκαν σχέδια διάσωσης για να βοηθήσουν την Ελλάδα και άλλες προβληματικές χώρες της ευρωζώνης να επιβιώσουν. Ενώ τα δάνεια διάσωσης αποτελούν μια σωστή βραχυπρόθεσμη λύση για να αντιμετωπιστούν προβλήματα ρευστότητας, οι μακροπρόθεσμες υποχρεώσεις θα εξακολουθήσουν να υφίστανται και ενδέχεται να επιδεινωθούν. Σε αυτό το φαύλο κύκλο, έχει μπει τα τελευταία οκτώ χρόνια η Ελλάδα, βιώνοντας δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες.

Συνεπώς αποτελεί ερευνητική ευκαιρία να αναλυθούν τα αίτια που οδήγησαν την Ελλάδα σε αυτήν την κρίση, με αντικειμενικό τρόπο. Με αυτόν τον τρόπο θα επισημανθούν τα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, θα αποσαφηνιστούν μερικές λαθεμένες ερμηνείες σχετικά με την ελληνική κρίση και θα δοθούν σημαντικές κατευθύνσεις για τον τρόπο διαχείρισης των κρίσεων. Παράλληλα θα μελετηθούν οι επιπτώσεις της κρίσης στην παιδεία για να φανεί η δυσμενής της επίδραση.

Λέξεις-κλειδιά: Ελλάδα, ευρώ, οικονομική κρίση, αίτια, δημοσιονομικά προβλήματα, Ευρωζώνη, παιδεία.

«Είμαι συγγραφέας αυτής της Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας και κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων ή ιδεών, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά, ειδικά για τη συγκεκριμένη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία».

«Τα βαθύτερα αίτια της Ελληνικής οικονομικής κρίσης»

Περιεχόμενα

Περίληψη	1
Λίστα πινάκων	4
Λίστα εικόνων.....	4
Ευχαριστίες	6
1. Εισαγωγή	7
1.1. Η λειτουργία του χρηματοοικονομικού συστήματος	9
1.2. Ορισμός οικονομικής κρίσης.....	13
1.3. Αίτια οικονομικής κρίσης.....	15
2. Η περίπτωση της Ελλάδος	17
2.1. Το χρονικό της Παγκόσμιας οικονομικής κρίσης	17
2.2. Αντίδραση της Ελλάδος απέναντι στην οικονομική κρίση	20
2.3. Βασικές αιτίες της Ελληνικής οικονομικής κρίσης.....	27
2.3.1. Βιβλιογραφική ανασκόπηση των αιτιών.....	27
2.3.2. Ενδογενείς αιτίες	33
2.3.3. Εξωτερικές αιτίες	46
2.4. Μελλοντικές κατευθύνσεις.....	54
3. Οι επιπτώσεις της κρίσης στην παιδεία στην Ελλάδα	57
3.1. Επισκόπηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος	57

3.2.	Ανισότητες στην πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση	63
3.3.	Ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης της Ελλάδας στην εκπαίδευση.....	67
3.4.	Εξέλιξη των Δημοσίων δαπανών για την παιδεία	71
4.	Συμπεράσματα	79
	Παραπομπές	84
	Βιβλιογραφία και αρθρογραφία	84
	Ιστοσελίδες	91

Λίστα πινάκων

Πίνακας 1 Δείκτες ποιότητας διακυβέρνησης	48
Πίνακας 2 Μέτρηση της φτώχειας στην Ελλάδα για τα έτη 2009 και 2012 ...	53
Πίνακας 4 Κατανομή δημόσιων δαπανών στην Ελλάδα κατά λειτουργική κατηγορία ως ποσοστό % των συνολικών δημόσιων δαπανών για την περίοδο 2001-2007.....	72
Πίνακας 5 Δημόσιες δαπάνες για την παιδεία για την περίοδο 2014-2017.....	73

Λίστα εικόνων

Εικόνα 1 Κρατικός προϋπολογισμός ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 2000-2008	34
Εικόνα 2 Κρατικός προϋπολογισμός ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 2000-2008	34
Εικόνα 3 Σύνθεση του Ελληνικού δημόσιου χρέους για το 2009	35
Εικόνα 4 Εξέλιξη του Δημόσιου Χρέους για την περίοδο 2007-2016	36
Εικόνα 5 Εξέλιξη του Ελληνικού δημόσιου χρέους ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 1970-2010	37
Εικόνα 6 Δημόσιο Χρέος ως Ποσοστό του ΑΕΠ για το 2008	38
Εικόνα 7 Εξέλιξη ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 2002-2010	40
Εικόνα 8 Έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 2000-2008.....	41
Εικόνα 9 Διεθνής επενδυτική θέση ως ποσοστό του ΑΕΠ για το 2008	42
Εικόνα 10 Προφίλ ωρίμανσης του δημόσιου χρέους	43

Εικόνα 11 Μεταβολή των ελληνικών spreads	44
Εικόνα 12 Αξιολόγηση των ελληνικών ομολόγων	45
Εικόνα 13 Συνολικές επενδύσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 2000-2015.....	47
Εικόνα 14 Εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ για την περίοδο 1980-2015 (Σε χιλιάδες εκατομμύρια \$)	51
Εικόνα 15 Εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας για το 2016	52
Εικόνα 16 Δημόσιες δαπάνες για την παιδεία κατά την περίοδο 2006-2014..	71
Εικόνα 17 Εξέλιξη του αριθμού των μαθητών κατά την περίοδο 2008-2016..	74
Εικόνα 18 Εξέλιξη του αριθμού των εκπαιδευτικών κατά την περίοδο 2008-2016.....	75
Εικόνα 19 Εξέλιξη του ποσοστού των αναπληρωτών επί των μόνιμων εκπαιδευτικών κατά την περίοδο 2008-2016.....	75
Εικόνα 20 Δημόσιες δαπάνες για την παιδεία για τα έτη 2015-2018.....	78

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια ολοκλήρωσης της διπλωματικής μου εργασίας για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Οικονομική και Διοίκηση για Μηχανικούς»

Για την ολοκλήρωση αυτού του έργου θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κύριο Μαρή Γεώργιο, τόσο για τις πολύτιμες συμβουλές του, όσο και για το ενδιαφέρον του να μελετήσει και να επιλύσει τους προβληματισμούς μου.

Επίσης, ένα μεγάλο ευχαριστώ στον άντρα μου και στα παιδιά μου, για την στήριξη και την υπομονή τους όλο αυτό το διάστημα.

1. Εισαγωγή

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση για την περίοδο 2007-2009 ήταν μια έντονα δυσμενής υπενθύμιση του πολύπλευρου χαρακτήρα των κρίσεων, που επηρεάζουν έντονα μικρές και μεγάλες χώρες καθώς και φτωχούς και πλούσιους (Reinhart and Rogoff, 2009). Μπορούν να έχουν εγχώρια ή εξωτερική προέλευση και προέρχονται από τον ιδιωτικό ή το δημόσιο τομέα. Εμφανίζονται με διάφορα σχήματα και μεγέθη, εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου σε διάφορες μορφές και μπορούν να εξαπλωθούν γρήγορα σε όλο τον κόσμο. Συχνά απαιτούν άμεσες και ολοκληρωμένες πολιτικές απαντήσεις, σημαντικές αλλαγές στη δημοσιονομική πολιτική ή στον οικονομικό τομέα καθώς και παγκόσμιο συντονισμό των πολιτικών των διαφόρων χωρών (Stijn and Kose, 2013).

Ο ευρύτερος αντίκτυπος της τελευταίας παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης υπογραμμίζει τη σημασία της κατάλληλης κατανόησης των κρίσεων. Οι συνέπειες της χρηματοπιστωτικής αναταραχής μπορεί να είναι σημαντικές και να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό τη συμπεριφορά της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής πολιτικής. Το ζητούμενο είναι να ανακαλυφθούν προσεκτικά τα αίτια της κάθε κρίσης ώστε να μπορούν να ληφθούν οι κατάλληλες πολιτικές και να μειωθούν οι επιπτώσεις.

Η Ελλάδα είναι μια χώρα που επηρεάστηκε έντονα από την οικονομική κρίση και ακόμα δεν έχει καταφέρει να επανέλθει σε αναπτυξιακούς ρυθμούς. Μετά από εννιά χρόνια που βιώνει τις δυσμενείς συνέπειες της κρίσης και τρεις διαφορετικές κυβερνήσεις, δεν έχει καταφέρει ακόμα να βρεθεί σε οριστική ή βιώσιμη λύση για να ξεπεράσει την υφεσιακή περίοδο. Ταυτόχρονα, πολλοί ερευνητές έχουν χαρακτηρίσει την ελληνική κρίση ως μεγάλη, σοβαρή, επώδυνη, αναπάντεχη, κρίση χρέους, κρίση αξιοπιστίας και κρίση συστημική, θέλοντας να τονίσουν την ιδιαίτερη περίπτωση της χώρας στην οποία η κρίση έχει δημιουργήσει σημαντικά προβλήματα και η λέξη χρεοκοπία ακούγεται πολύ συχνά. Έχουν γίνει πολλές μελέτες σχετικά με τα αίτια που οδήγησαν την Ελλάδα σε αυτό το τέλμα, άλλες λιγότερο άλλες περισσότερο πολιτικοποιημένες. Ιδιαίτερη μνεία έχει δοθεί στις δομικές αδυναμίες της χώρας που την έχουν κάνει αρκετά ευάλωτη στους οικονομικούς τριγμούς. Συνεπώς, αρκετές

αναλύσεις έχουν επισημάνει ως κύριους παράγοντες της κρίσης το τεράστιο δημόσιο χρέος, τα υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα, την ανορθολογική διαχείριση των δημόσιων δαπανών, τη μεγάλη υστέρηση εξαγωγών έναντι εισαγωγών, τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα και τη λειτουργία της αγοράς εργασίας

Η κοινή συνισταμένη όλων των ερευνών είναι ότι οι λύσεις και τα μέτρα που προτάθηκαν ή λήφθηκαν ως τώρα δεν ήταν άμεσες ή αποτελεσματικές, επειδή δεν λάμβαναν υπόψη όλα τα αίτια και τους λόγους που έφεραν τη χώρα σε αυτήν την κατάσταση από το 2009 και μετά. Πρέπει πρώτα να κατανοηθεί σε βάθος ο ιδιαίτερος τρόπος ανάπτυξης και οργάνωσης μιας χώρας για να μπορέσουν να καρποφορήσουν οι προτεινόμενες λύσεις και στρατηγικές.

Σε αυτά τα πλαίσια η παρούσα εργασία προσπαθεί να αποτυπώσει και να αναλύσει τα αίτια της ελληνικής οικονομικής κρίσης για να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο διαχείρισης των διαφόρων ζητημάτων που προκύπτουν καθώς και την πρόβλεψη των μελλοντικών κρίσεων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις επιπτώσεις της κρίσης στην παιδεία. Όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα της έρευνας, οι περισσότερες επιπτώσεις σχετίζονται με περιορισμούς στις υποδομές, στους εκπαιδευτικούς και στη λειτουργία των σχολικών μονάδων. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν ελλείψεις σε οπτικοακουστικό υλικό, υποδομές και εξοπλισμό, υποστελέχωση, αυξημένο επαγγελματικό άγχος για τους εκπαιδευτικούς λόγω των μεταβολών στην εκπαιδευτική πολιτική που αφορούν μισθούς, συνθήκες εργασίας και αξιολόγηση, υποχρηματοδότηση, αύξηση της μέσης ηλικίας των εκπαιδευτικών λόγω αύξησης των ορίων συνταξιοδότησης και μείωση σχολικών μονάδων στα πλαίσια της συρρίκνωσης του δημοσίου.

Συνεπώς μπορεί να ειπωθεί ότι υπάρχει μια σχετική υποβάθμιση της δημόσιας παιδείας, μείωση της ποιότητας του εκπαιδευτικού έργου, αποθάρρυνση των δασκάλων και έλλειψη πρωτοβουλιών. Σαν αποτέλεσμα είναι σημαντικό το σχολείο και οι αρμόδιοι φορείς να αντιληφθούν το νέο τους ρόλο στην εποχή της κρίσης και να αναλάβουν δράσεις για να αντιμετωπίσουν τα ζητήματα που προκύπτουν με στόχο την αναβάθμιση της παιδείας και την δημιουργία ευσυνείδητων αυριανών πολιτών.

1.1. Η λειτουργία του χρηματοοικονομικού συστήματος

Το χρηματοπιστωτικό σύστημα βρίσκεται στην καρδιά της σύγχρονης οικονομίας. Όταν το σύστημα λειτουργεί καλά, κατανέμει τους πόρους με τρόπο που μεγιστοποιεί την παραγωγικότητα της οικονομίας. Στην αντίθετη περίπτωση, όπου το σύστημα δυσλειτουργεί, το σύνολο της οικονομίας παγιδεύεται, αυξάνεται η αστάθεια των αγορών και δυσχεραίνει η αποτελεσματική κατανομή των οικονομικών πόρων. Επειδή η χρηματοδότηση είναι τόσο κρίσιμη, οι κυβερνήσεις έχουν προχωρήσει επανειλημμένα στη διάσωση και υποστήριξη του, όποτε κρίνεται απαραίτητο. Αυτό το δίκτυ ασφαλείας αποτελεί μία πλευρά της κοινωνικής σύμβασης που έχει η κοινωνία με το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η ρύθμιση μέσω κανονισμών και νόμων είναι η άλλη πλευρά αυτής της σύμβασης (Karoor, 2010).

Προκειμένου να διασφαλιστεί ότι η χρηματοδότηση θα συνεχίσει να υποστηρίζει την πραγματική οικονομία χωρίς να επωφελείται άσκοπα από το δίκτυ ασφαλείας που απολαμβάνει, είναι απαραίτητο όλοι οι ενδιαφερόμενοι στην οικονομία, να χρησιμοποιούν το χρηματοπιστωτικό σύστημα με συνετό τρόπο. Ο θεμελιώδης ρόλος του χρηματοπιστωτικού συστήματος είναι να γίνεται διαμεσολάβηση, κατανομή και μεταφορά κεφαλαίου σε παραγωγική και κοινωνική χρήση (Karoor, 2010).

Ενώ για την τρέχουσα κρίση έχουν κατηγορηθεί οι άπληστοι τραπεζίτες, θα μπορούσαν να έχουν επιρριφθεί ευθύνες και στους εφησυχασμένους μετόχους που δεν έδιναν βάση να κατανοήσουν τι πραγματικά συνέβαινε στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Ήταν προς όφελος τους να υποδεικνύουν ότι το σύστημα είναι περίπλοκο και δεν μπορεί να προβλεφθεί η μελλοντική εξέλιξη, γιατί έτσι μπορούσαν να επιτυγχάνουν το προσωπικό τους όφελος. Σαν αποτέλεσμα, μεταφέρθηκε πιστωτικός κίνδυνος στην κοινωνία και τελικά αποσυντονίστηκε τελείως το χρηματοπιστωτικό σύστημα σε σημείο που να απαιτείται η αποκατάσταση του (Sklias and Maris, 2013). Συνεπώς η κρίση έχει εκθέσει με σαφήνεια αρκετά από τα μειονεκτήματα των θεσμικών δομών, των συστημάτων κινήτρων, των κανονισμών και των εποπτικών δομών της χρηματοπιστωτικής αγοράς και απέδειξε ότι απαιτείται αναδιαμόρφωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος (Reinhart and Rogoff, 2009).

Οι δεκαετίες πριν από την κρίση χαρακτηρίστηκαν από μια εκθετική ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού τομέα. Το μέγεθος των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και ο αριθμός των χρηματοοικονομικών συναλλαγών ξεπέρασε τα επίπεδα που θα μπορούσε μια οικονομία να διαχειριστεί (Sklias and Maris, 2013). Επίσης, η χρηματοδότηση επικεντρώθηκε όλο και περισσότερο στη βραχυχρόνια περίοδο, οι τράπεζες βασίστηκαν σε ολοένα και μικρότερης διάρκειας δανεισμούς για τη χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων τους και οι αγορές κυριάρχησαν από αμοιβαία κεφάλαια και υψηλού κινδύνου επενδύσεις. Αυτή η κατάσταση αποσταθεροποίησε σε μεγάλο βαθμό το χρηματοπιστωτικό σύστημα και επιτάχυνε την ταχύτητα και το εύρος της διάδοσης της κρίσης (Reinhart and Rogoff, 2009).

Ταυτόχρονα, η επικράτηση της εποχής του Διαδικτύου και των πληροφοριών, μείωσε τη διαφάνεια του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Οι περίπλοκες και μη ελεγχόμενες εξω-χρηματιστηριακές αγορές των παραγώγων σε συνδυασμό με τον αυξανόμενο αριθμό θυγατρικών σε φορολογικούς παραδείσους πολλαπλασίασε το βαθμό της αδιαφάνειας. Σαν αποτέλεσμα δημιουργήθηκαν υπερβολικοί, κρυφοί κίνδυνοι που δεν μπορούσαν να υπολογιστούν και χάθηκε η εμπιστοσύνη στο χρηματοπιστωτικό σύστημα γιατί δεν μπορούσε να είναι γνωστό ποια προϊόντα ήταν επικίνδυνα και ποια όχι. Έτσι η κρίση έγινε ακόμα πιο βαθιά και προέκυψαν ζημιές πολύ μεγαλύτερες από τις αρχικές εκτιμήσεις (Claessens and Kose, 2013).

Ως εκ τούτου, οι τράπεζες επιβαρύνθηκαν με πολλά δάνεια και κάποιες έφτασαν σε 60% βαθμό μόχλευσης. Η υψηλή μόχλευση σε συνδυασμό με τα χαμηλά επιτόκια συνέβαλαν στη διόγκωση των τιμών των περιουσιακών στοιχείων όπως τα σπίτια και τα οικόπεδα, καθιστώντας τα απρόσιτα για αγορά από τη μεσαία τάξη. Η στασιμότητα των μισθών των μεσαίων και κατώτατων εισοδημάτων οδήγησε τους πολίτες στη λήψη πρόσθετων δανείων και σαν αποτέλεσμα το χρηματοπιστωτικό σύστημα απέτυχε στην αποστολή του σχετικά με τη στήριξη της βιώσιμης ανάπτυξης στην πραγματική οικονομία. Στην κορυφή της φούσκας, οι οικονομικοί συντελεστές της αγοράς πέτυχαν πολύ υψηλά κέρδη στην Αμερική (Karoor, 2010).

Όταν τα ενδογενή προβλήματα του κλάδου μεγιστοποιήθηκαν σε τέτοιο βαθμό που να οδηγηθεί το χρηματοπιστωτικό σύστημα στα όρια της κατάρρευσης, ήταν πολύ δύσκολο να λάβουν οι παγκόσμιες κυβερνήσεις μέτρα για την επαναφορά του. Πάνω από τρισεκατομμύρια δολάρια δαπανήθηκαν για τη διάσωση του

χρηματοπιστωτικού τομέα σε όλο τον κόσμο. Όπως εκτιμά η Τράπεζα της Αγγλίας, το πραγματικό κόστος της κρίσης όσον αφορά τις ζημιές που προκλήθηκαν στις οικονομίες είναι της τάξεως των δεκάδων αν όχι εκατοντάδων τρισεκατομμυρίων δολαρίων (Karoor, 2010)

Σαφώς, ο κόσμος δεν μπορεί να αντέξει άλλη κρίση παρόμοιου μεγέθους. Για αυτό απαιτούνται δραστικές μεταρρυθμίσεις και κατανόηση των βασικών χαρακτηριστικών του χρηματοοικονομικού συστήματος: (Karoor, 2009)

- Έχει μακροχρόνιες συνέπειες: Αγοράζοντας ένα χρηματοοικονομικό προϊόν δεν είσαι σίγουρος για την απόδοση και τον κίνδυνο του
- Δεν δίνεται η δυνατότητα της δοκιμής των χρηματοοικονομικών προϊόντων και το αποτέλεσμα της επένδυσης φαίνεται μόνο όταν λήξει το προϊόν.
- Με το πέρασμα του χρόνου, τα χρηματοοικονομικά προϊόντα γίνονται ακόμα πιο περίπλοκα για να αυξάνονται τα περιθώρια κέρδους.
- Είναι σε μεγάλο βαθμό αδιαφανές γιατί πολλά από τα προϊόντα του δεν μπορούν να ελεγχθούν (πχ φορολογικοί παράδεισοι και παράγωγα προϊόντα στις εξω-χρηματιστηριακές αγορές.
- Η εμπιστοσύνη δεν δημιουργείται τόσο μεταξύ ανθρώπων αλλά ως προς το χρηματοοικονομικό σύστημα.
- Υπάρχει συστημικός κίνδυνος υπό την έννοια ότι όταν ένας μεγάλος χρηματοπιστωτικός οργανισμός καταρρεύσει μπορεί να οδηγήσει στην κατάρρευση και άλλους, λόγω της έντονης αλληλεπίδρασης μεταξύ τους.
- Οι χρηματοπιστωτικές αγορές είναι ασταθείς και υποκείμενες σε κερδοσκοπία: Ενώ στην πραγματική οικονομία, οι αυξήσεις των τιμών των προϊόντων μειώνουν τη ζήτηση, αυτό δεν συμβαίνει στις χρηματοοικονομικές αγορές. Η αύξηση των τιμών ενδέχεται να αυξήσει τη ζήτηση – από φόβο των επενδυτών να μην αγοράσουν πιο ακριβά το περιουσιακό στοιχείο που θέλουν - και ως εκ τούτου να τονώσει μια περαιτέρω αύξηση των τιμών. Εναλλακτικά, κάποιοι επενδυτές θα αποφασίσουν να αγοράσουν ένα περιουσιακό στοιχείο με

την προσδοκία ότι θα το πουλήσουν πολύ πιο ακριβά στο μέλλον (κερδοσκοπία)

- Η συμπεριφορά των επενδυτών μπορεί να ανατρέψει πολύ πιο εύκολα το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Για παράδειγμα, η κερδοσκοπική συμπεριφορά οδηγεί σε πολύ μεγαλύτερες διακυμάνσεις των τιμών των περιουσιακών στοιχείων. Επίσης η υπεραισιοδοξία των επενδυτών σχετικά με τις ικανότητες τους, τους οδηγεί στη ανάληψη πολύ υψηλότερων κινδύνων που επιβαρύνουν το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Τέλος οι επενδυτές τείνουν να έχουν συμπεριφορά αγέλης και αποκτούν όμοια αγοραστική συμπεριφορά, ακόμα και αν δεν είναι ορθολογική.

1.2. Ορισμός οικονομικής κρίσης

Ενώ οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις έχουν κοινά στοιχεία, εμφανίζονται σε πολλές μορφές. Συνήθως, η κρίση συνδέεται με ένα ή περισσότερα από τα ακόλουθα φαινόμενα: ουσιαστικές αλλαγές στον όγκο των πιστώσεων και στις τιμές των στοιχείων ενεργητικού, έντονος εξωτερικός δανεισμός και μεγάλη κρατική παρέμβαση με τη μορφή της στήριξης της ρευστότητας και της ανακεφαλαιοποίησης (Claessens and Kose, 2013). Ως εκ τούτου, πρόκειται για ένα πολυδιάστατο γεγονός που δύσκολα μπορεί να προσδιοριστεί (Karoor, 2010).

Ως κρίση ορίζεται «μία σοβαρή απειλή κατά της υφιστάμενης δομής, των θεμελιωδών αρχών και κανόνων του κοινωνικού συστήματος, η οποία επιβάλλει τη λήψη κρίσιμων αποφάσεων εντός περιορισμένου χρόνου και υπό συνθήκες αβεβαιότητας» (Rosenthal και λοιποί, 1989). Επιπλέον, ένα ιδιαίτερο στοιχείο της οικονομικής κρίσης αποτελεί η πτωτική κίνηση των διεθνών χρηματοοικονομικών αγορών (Sharpe, 1963). Ένα ακόμη στοιχείο της οικονομικής ύφεσης είναι η οικονομική ανισορροπία που δημιουργείται και η εξασθένηση των οικονομικών παραγόντων εξαιτίας απροσδόκητων γεγονότων, τα οποία εμφανίζονται σε τοπικό ή παγκόσμιο επίπεδο (πολιτικά προβλήματα, πόλεμοι, διατάραξη φορολογικού συστήματος, αδυναμία πληρωμής εθνικού χρέους κτλ.) (Erol και λοιποί, 2011).

Μία χώρα θεωρείται ότι βρίσκεται σε οικονομική κρίση όταν παρουσιάζει έλλειψη ρευστότητας στις καθημερινές συναλλαγές, αύξηση ανεργίας, λόγω χαμηλού επιπέδου κατανάλωσης και αγοραστικής δύναμης και αδυναμία πληρωμής οικονομικών υποχρεώσεων. Τέλος με το αρνητικό κλίμα που υπάρχει σε τέτοιες περιόδους περιορίζονται οι επενδύσεις και οι αγορές, δηλαδή γίνεται διακράτηση πόρων, αλλά για να φτάσει μία χώρα σε αυτή τη κατάσταση υπάρχουν κάποιες αιτίες.

Οι κρίσεις είναι, σε ένα ορισμένο επίπεδο, ακραίες εκδηλώσεις των αλληλεπιδράσεων μεταξύ του χρηματοπιστωτικού τομέα και του πραγματική οικονομία. Ως εκ τούτου, η κατανόηση των χρηματοπιστωτικών κρίσεων απαιτεί κατανόηση των μακροοικονομικών συνδέσεων, μια πραγματικά πολύπλοκη πρόκληση από μόνη της. Σε δύσκολες περιόδους οικονομικά, κάποιοι τομείς επηρεάζονται περισσότερο από άλλους, όπως ο βιομηχανικός και ο κατασκευαστικός τομέας, αφού

μειώνεται η ζήτηση (Reinhart and Rogoff, 2009). Έτσι η έλλειψη ρευστότητας που μειώνει την ζήτηση, ξεκινάει από ορισμένους τομείς και στη συνέχεια επηρεάζει και υπόλοιπους. Για παράδειγμα, οι τράπεζες σε περίπτωση οικονομικής κρίσης μειώνουν τις χορηγήσεις δανείων (αυστηρότερα κριτήρια επιλογής πελατών που ζητάνε δάνεια). Επίσης προσπαθούν να εισπράξουν καθυστερημένες οφειλές. Το αποτέλεσμα από αυτό είναι να μειωθούν έσοδα στους διάφορους τομείς και να αυξηθούν τα έξοδα από επενδύσεις που έχουν πραγματοποιηθεί.

Σύμφωνα με τους Reinhart and Rogoff, 2009, οι κρίσεις διακρίνονται σε δυο κύριες κατηγορίες:

- αυτές που μπορούν να προσδιοριστούν ποσοτικά,
 - νομισματικές κρίσεις, όταν γίνεται κερδοσκοπική επίθεση σε ένα νόμισμα με αποτέλεσμα την υποτίμηση του και οι αρμόδιοι φορείς υποχρεώνονται σε υπεράσπιση του δαπανώντας μεγάλο μέρος διεθνών αποθεματικών ή αυξάνοντας απότομα τα επιτόκια ή επιβάλλοντας ελέγχους κεφαλαίων.
 - ξαφνικές στάσεις πληρωμών (suddenstop), όταν πέσουν απροσδόκητα πολύ οι εισροές ξένων κεφαλαίων ή αναστραφούν απότομα οι συνολικές ροές κεφαλαίου σε μια χώρα σε συνδυασμό με την απότομη άνοδο των επιτοκίων δανεισμού (spreads).
- αυτές που εξαρτώνται σε ποιοτική και υποκειμενική ανάλυση,
 - κρίσεις χρέους, που χωρίζονται σε ξένες κρίσεις χρέους, όταν μια χώρα δεν μπορεί (ή δεν θέλει) να εξυπηρετήσει το εξωτερικό της χρέος και σε εγχώριες κρίσεις χρέους, όταν μια χώρα δεν τηρεί τις εγχώριες οικονομικές υποχρεώσεις της σε πραγματικούς όρους, είτε μέσω αθέτησης πληρωμών, είτε μέσω ανατίμησης ή υποτίμησης του νομίσματος της, είτε με άλλους τρόπους οικονομικής καταστολής
 - τραπεζικές κρίσεις, όταν μια ή περισσότερες τράπεζες χρεοκοπούν ή αναστέλλουν την μετατρεψιμότητα των υποχρεώσεών τους ή έχουν σοβαρά προβλήματα λειτουργίας και υποχρεώνουν τις κυβερνήσεις να παρέμβουν για να αποτρέψουν την πτώχευση μέσω της επέκτασης της ρευστότητας.

1.3. Αίτια οικονομικής κρίσης

Οι αιτίες που μπορούν να οδηγήσουν μία χώρα σε οικονομική κρίση είναι πολλές, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της κάθε εποχής. Αίτια για οικονομική κρίση μπορεί να είναι:

- Οι χρηματιστηριακές αξίες.
- Οι κοινωνικές ανισότητες.
- Η παγκόσμια συγκέντρωση του πλούτου (ολιγοπώλια).
- Τοπικοί ή παγκόσμιοι πόλεμοι.
- Ανεξέλεγκτη δανειοδότηση (σημερινή κατάσταση).

Όταν μία χώρα βρίσκεται σε οικονομική κρίση πολλά πράγματα αλλάζουν, καθώς επίσης δεν γνωρίζουμε πως θα εξελιχθεί αυτή η κατάσταση, και καθορίζεται από τις κοινωνικές δυνάμεις (οι φορείς, τα κόμματα και ο λαός με τις ενέργειες τους). Τα μέτρα που θα παρθούν, εξαρτώνται από αυτούς. Επίσης άλλος παράγοντας που επηρεάζει την οικονομία μίας χώρας είναι οι νόμοι της αγοράς, δηλαδή η προσφορά και ζήτηση. Ανάλογα με το πόσο δυνατή είναι μία οικονομία, παγκόσμια ή τοπικά, μπορεί να επέμβει και να δημιουργήσει μικρότερα ή μεγαλύτερα προβλήματα. Έτσι κάθε κρίση έχει τα δικά της χαρακτηριστικά, όπως το μέγεθος, τις απώλειες, τις ανακάμψεις και το πώς μπορεί να επηρεάσει διάφορους τομείς της οικονομίας.

Οι αιτίες των οικονομικών και χρηματοοικονομικών κρίσεων είναι διάφορες και περίπλοκες. Ορισμένες από τις βασικές είναι οι εξής:

- αδύνατα εγχώρια χρηματοοικονομικά συστήματα,
- μεγάλες εξωτερικές ή εσωτερικές ανισορροπίες (ελλειμμάτων ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ή δημοσιονομικών ελλειμμάτων)
- υψηλά επίπεδα εξωτερικού και δημόσιου χρέους,
- επιτόκια σε απρόσφορα επίπεδα,
- φυσικές καταστροφές, ένοπλες συρράξεις,
- απότομες και σημαντικές αυξήσεις των τιμών βασικών ειδών (τρόφιμα, φάρμακα, καύσιμα)

Εξωγενείς παράγοντες, από φυσικές καταστροφές έως δυσμενείς μεταβολές στους όρους εμπορίου ή πτώση της ζήτησης από το εξωτερικό, είναι συχνά αιτίες οικονομικών προβλημάτων, ιδιαίτερα στις χώρες χαμηλών εισοδημάτων που διαθέτουν λίγες δυνατότητες για να επενδύουν σε έργα πρόληψης κρίσεων και εξαρτώνται από μία περιορισμένη ποικιλία εξαγωγών, συνήθως πρώτων υλών.

Πέραν από τις αιτίες που μπορεί να προκαλέσουν μια οικονομική κρίση, είναι καλό να αναφερθούν και τα κύρια χαρακτηριστικά της. Μέσω αυτών, μπορούν οι οικονομολόγοι να διακρίνουν μια κρίση στα πρώιμα στάδια της και να προβούν σε μέτρα αντιμετώπισης της. Σε γενικές γραμμές, τα κύρια χαρακτηριστικά της οικονομικής κρίσης είναι:

- Υψηλά επίπεδα οικονομικής αβεβαιότητας και κινδύνου. Αυτό αντικατοπτρίζεται σε όλες τις πτυχές των αγορών (χρηματιστήρια, καταναλωτικές συνήθειες)
- Ραγδαίες μεταβολές των συνθηκών της αγοράς
- Διαταραχές στη λειτουργία της κοινωνίας (απεργίες, διαδηλώσεις, αναταράξεις)

Η κάθε οικονομική κρίση χαρακτηρίζεται από ορισμένα στάδια (Σφακιανάκης, 1998). Το πρώτο στάδιο ονομάζεται 'στάδιο των πρόδρομων συμπτωμάτων'. Σε αυτό το στάδιο κάνουν την εμφάνιση τους τα πρώτα σημάδια της κρίσης, όπως αυτά αναφέρθηκαν παραπάνω. Ενδεχομένως, να είναι μια κομβική χρονική περίοδος για να ληφθούν σημαντικά μέτρα, με απώτερο στόχο την αναστροφή του κλίματος. Το δεύτερο στάδιο είναι αυτό της 'εκδήλωσης – κορύφωσης της κρίσης'. Εδώ, πλέον, εκδηλώνονται σε μεγάλο βαθμό τα ιδιαίτερα, κατά περίπτωση, χαρακτηριστικά της κρίσης. Πλέον, η οικονομία και η κοινωνία τείνουν να διαμορφώσουν ανάλογες συμπεριφορές, οι οποίες και σηματοδοτούν μελλοντικές αλλαγές στις δομές αυτές. Στο 'στάδιο των επιπτώσεων', οι συνέπειες της κρίσης πλήττουν την οικονομία στο σύνολο της. Τέλος, υπάρχει το στάδιο της 'επίλυσης - ομαλοποίησης', κατά το οποίο, η οικονομία εισέρχεται σε επίπεδα ισορροπίας, τις περισσότερες φορές διαφορετικά από αυτά του παρελθόντος.

2. Η περίπτωση της Ελλάδος

Σε αυτό το κεφάλαιο θα αναλυθεί η περίπτωση της Ελλάδας η οποία βιώνει την οικονομική κρίση από το 2008. Δεδομένης της μεγάλης διάρκειας της κρίσης καθώς και των πολλών δυσάρεστων συνεπειών που έχουν μεταφερθεί στην πραγματική κοινωνία, κρίνεται σκόπιμο να αναλυθούν όλα τα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα της χώρας, τα οποία επιτείνουν την ένταση της κρίσης. Για να μπορεί να γίνει μια ενδελεχής μελέτη χρησιμοποιήθηκαν στατιστικά στοιχεία από την Ελληνική και Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία (ΕΛΣΤΑΤ και Eurostat).

2.1. Το χρονικό της Παγκόσμιας οικονομικής κρίσης

Η οικονομική κρίση που ξεδιπλώθηκε στα μέσα του 2008 οδήγησε σε δραματική αύξηση του δημόσιου χρέους σε πολλές προηγμένες οικονομίες. Με έναρξη την κρίση της αγοράς των στεγαστικών δανείων των ΗΠΑ, εμφανίστηκε η κρίση χρέους στην Ευρωζώνη. Αυτή η συντριπτική αύξηση του δημόσιου χρέους ήταν σε κάποιο βαθμό το αποτέλεσμα της προσπάθειας των κυβερνήσεων να μειώσουν το ιδιωτικό χρέος συσσωρεύτηκε κατά τη διάρκεια του έτους πριν από την πρόσφατη χρηματοπιστωτική αναταραχή (De Grauwe 2010).

Σύμφωνα με τους Τριμηνιαίους λογαριασμούς της Ευρωζώνης για την δεκαετία 1999- 2010, μπορούν να γίνουν ορισμένες σημαντικές παρατηρήσεις σε σχέση με την έναρξη της παγκόσμιας κρίσης (Kouretas and Vlamis, 2010):

Πρώτον, υπάρχουν περίοδοι, κατά τις οποίες το ιδιωτικό χρέος αυξήθηκε σημαντικά στην Ευρωζώνη, ενώ υπάρχουν άλλες περίοδοι στις οποίες το ιδιωτικό χρέος μειώθηκε με μεγάλη ταχύτητα.

Δεύτερον, κατά τη διάρκεια των περιόδων οικονομικής ανάπτυξης, το ιδιωτικό χρέος αυξήθηκε με μεγάλο ρυθμό επιτάχυνσης.

Τρίτον, για όλη την περίοδο η αύξηση του ιδιωτικού χρέους ήταν πολύ μεγαλύτερη από το αύξηση του δημόσιου χρέους.

Τέταρτον, κατά την οικονομική περίοδο 2005-2007, υπάρχει μια μέση ετήσια αύξηση του ιδιωτικού χρέους των χωρών της Ευρωζώνης κατά περίπου 35% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ). Αντίθετα, κατά τα έτη οικονομικής ύφεσης 2008-2009, το ιδιωτικό χρέος επιβραδύνεται και η αύξηση του δημόσιου χρέους επιταχύνεται

Η συνολική εικόνα από τα παραπάνω στοιχεία είναι ότι το ιδιωτικό χρέος αυξήθηκε περισσότερο από το δημόσιο για όλη την περίοδο. Αυτό ακριβώς παρατηρήθηκε κατά την κορύφωση της κρίσης τον Οκτώβριο του 2008, με τις κυβερνήσεις να αναγκάζονται να διασώσουν (bail - out) τις προβληματικές τράπεζες, αναλαμβάνοντας σημαντικά μερίδια του χρέους τους. Επιπλέον, ακολούθησαν επεκτατικές δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές μαζί με μια σειρά συμπληρωματικών προγραμμάτων τόνωσης προκειμένου να αυξηθεί η συνολική ζήτηση και να διασφαλιστεί ότι οι οικονομίες δε θα έπεφταν σε βαθιά ύφεση. Αυτά τα μεγάλα προγράμματα τόνωσης και διάσωσης οδήγησαν σε υπερβολική αύξηση του δημόσιου χρέους των αναπτυγμένων χωρών σε όλον τον κόσμο (Organization for Economic Cooperation and Development - OECD 2010). Έτσι, η βαθιά παγκόσμια κρίση χρέους έχει σημαντικές συνέπειες για την Ευρωζώνη και θέτει ερωτήματα σχετικά με τη βιωσιμότητα και το μέλλον του ευρώ ως κοινού νομίσματος (Kouretas and Vlamis, 2010).

Ενώ σε μεγάλο βαθμό, η κερδοσκοπία οδήγησε στην παγκόσμια κρίση, οι ρίζες του προβλήματος τοποθετούνται στα δημοσιονομικά προβλήματα των χωρών, τα οποία επιβαρύνθηκαν ακόμα περισσότερο κατά τη διάρκεια της κρίσης. Πιο συγκεκριμένα, ο δείκτης Ακαθάριστου χρέους / ΑΕΠ αυξήθηκε σε όλες τις οικονομίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την περίοδο 2007-2010, αλλά όχι αναλογικά. Αυξήθηκε κατά 62,3% στην Ιρλανδία, κατά 38,2% στην Ελλάδα και κατά 36,3% στην Ισπανία. Αυτές ήταν οι μεγαλύτερες αυξήσεις του δείκτη Ακαθάριστου χρέους / ΑΕΠ στην Ευρωζώνη. Ως εκ τούτου, έγινε σαφές ότι η πρόσφατη χρηματοπιστωτική αναταραχή είχε σημαντικές συνέπειες για τη δημοσιονομική πολιτική στις οικονομίες της Ευρωζώνης, καθώς οι κυβερνήσεις των χωρών παρείχαν μεγάλα χρηματικά ποσά στο εγχώριο τραπεζικό σύστημα προκειμένου να

σταθεροποιηθεί. Επιπλέον, υιοθέτησαν μέτρα αντικυκλικής δημοσιονομικής πολιτικής για την εξομάλυνση των συνεπειών της οικονομικής ύφεσης (Grammatikos and Vermeulen 2010).

Ένα σημαντικό ερώτημα είναι εάν το συνολικό χρέος των χωρών της Ευρωζώνης είναι βιώσιμο. Φαίνεται ότι αυτό το θέμα δεν είναι κρίσιμο, δεδομένου ότι το συνολικό δημόσιο χρέος για τις χώρες της Ευρωζώνης ανέρχεται σε 86% του ΑΕΠ. Οι Grammatikos and Vermeulen (2010) υποστηρίζουν ότι πρέπει να διαιρεθεί το συνολικό χρέος σε τρεις συνιστώσες προκειμένου να αξιολογηθεί το ζήτημα της βιωσιμότητας του. Αυτά τα στοιχεία είναι:

- το πρωτογενές ισοζύγιο, το οποίο ελέγχεται πλήρως από την κυβέρνηση
- η συμβολή των τόκων και της ανάπτυξης, η οποία δεν ελέγχεται άμεσα από την κυβέρνηση, δεδομένου ότι εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις δαπάνες της κυβέρνησης κατά το παρελθόν καθώς και την τρέχουσα οικονομική κατάσταση και
- οι προσαρμογές αποθεμάτων-ροών, οι οποίες δεν θεωρούνται άμεσες δαπάνες, αλλά μπορούν να θεωρηθούν ως επενδύσεις που οδηγούν στην αύξηση των περιουσιακών στοιχείων της κυβέρνησης.

Η τελευταία συνιστώσα είναι κρίσιμης σημασίας αν λάβουμε υπόψη τα προγράμματα διάσωσης που πραγματοποίησαν αρκετές κυβερνήσεις. Ωστόσο, η ύπαρξη πρωτογενούς ελλείμματος μπορεί να οδηγήσει σε σοβαρή κρίση χρέους, λόγω της μόνιμης φύσης του. η Ελλάδα, η Πορτογαλία, η Ιρλανδία και η Ισπανία είναι οι χώρες με το μεγαλύτερο πρωτογενές έλλειμμα. Μάλιστα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Cecchetti, Mohanti and Zampolli, (2010), οι οποίοι εξετάζουν τις προοπτικές και τις επιπτώσεις της μελλοντικής εξέλιξης του δημόσιου χρέους, η πιο ανησυχητική πτυχή της μελλοντικής εξέλιξης του δημόσιου χρέους είναι ότι τα περισσότερα από τα μελλοντικά δημοσιονομικά ελλείμματα είναι περισσότερο δομικού παρά κυκλικού χαρακτήρα.

2.2. Αντίδραση της Ελλάδος απέναντι στην οικονομική κρίση

Η Ελλάδα μετά το 1974 πήρε πολλά δάνεια με συνέπεια τη διόγκωση του χρέους. Το ετήσιο έλλειμμα ήταν επίσης υψηλό. Μετά το 1993 η οικονομία είχε ομαλότερο δρόμο με στόχο την ικανοποίηση των κριτηρίων σύγκλισης του Μάαστριχτ. Το χρέος (ως ποσοστό του ΑΕΠ) μειώθηκε ελαφρά και το έλλειμμα διατηρούνταν μέχρι το 1999 κάτω από 3%, πετυχαίνοντας τελικά η Ελλάδα να γίνει μέλος της ΟΝΕ. Αργότερα αποκαλύφθηκε ότι οι υψηλές επιδόσεις οφείλονταν σε αποκρύψεις ελλειμμάτων και δανείων, πρακτική γνωστή ως δημιουργική λογιστική. Αυτή η τεχνική ήταν βέβαιο ότι αργά ή γρήγορα θα οδηγούσε σε σημαντικά προβλήματα για τη χώρα.

Στα τέλη 2004, η κυβέρνηση έκανε οικονομική απογραφή, η οποία αποκάλυψε αποκρύψεις δαπανών με αποτέλεσμα την αναθεώρηση των ελλειμμάτων των προηγούμενων ετών, τη μείωση της αξιοπιστίας της χώρας και την τριετή επιτήρηση από την Ε.Ε. Από τα τέλη του 2008 όμως, λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, η ελληνική οικονομία εκτροχιάστηκε και το έλλειμμα, αλλά και το χρέος άρχισαν να αυξάνονται με γρήγορους ρυθμούς. Το κλίμα της Ελληνικής οικονομίας άρχισε να γίνεται δυσάρεστο.

Αρχίζοντας με την αντίδραση της Ελλάδος, θα πρέπει να φανεί η μείωση του συνολικού προϊόντος από το 2009 και μετά. Τα τελευταία οκτώ χρόνια, υπάρχει δραματική μείωση της αξίας της συνολικής παραγωγής, κάτι που μεταφράζεται σε απώλεια χιλιάδων θέσεων εργασίας. Επίσης οδήγησε στην μείωση των επενδύσεων προς την χώρα και στο γενικότερο κλίμα αποστροφής σχετικά με την επενδυτική συμπεριφορά στην Ελλάδα. Σιγά-σιγά η οικονομική κρίση μεταφέρθηκε και στην κοινωνία, δημιουργώντας ταυτόχρονα μια ανθρωπιστική κρίση. Πολλοί άνθρωποι είναι άνεργοι, δεν μπορούν να βγάλουν τα προς το ζήν, αποκτούν αρνητικά συναισθήματα, αυξάνεται η βία και η εγκληματικότητα και υπάρχει μια ευρύτερη κρίση αξιών.

Όσον αφορά την τρέχουσα οικονομική κρίση στην Ελλάδα, φαίνεται να υπάρχουν τουλάχιστον τρεις κύριοι παράγοντες που επιμήκυναν την ύφεση (Kouretas and Vlamis, 2010):

- Πρώτον, πέρα από κάθε αμφιβολία, η κύρια ευθύνη για την κρίση χρέους στην Ελλάδα βασίζεται στις ελληνικές κυβερνήσεις και την ύπαρξη ενός αδύναμου πολιτικού συστήματος που οδήγησε σε σταθερή κακοδιαχείριση της εγχώριας οικονομίας προσθέτοντας δημόσιο χρέος σε ένα ποσοστό, το οποίο ήταν πολύ υψηλότερο από την υπόλοιπη ευρωζώνη και είχε ήδη υπερβεί το 100% του ΑΕΠ. Ως εκ τούτου, η λύση για το ελληνικό πρόβλημα μακροπρόθεσμα θα ήταν να επανασχεδιαστούν οι οικονομικές και δημοσιονομικές πολιτικές της χώρας, ενώ βραχυχρόνια η προσπάθεια να διευκολυνθεί το πρόβλημα της ρευστότητας ήρθε με τη μορφή των προγραμμάτων διάσωσης που χρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.
- Δεύτερον, οι χρηματοπιστωτικές αγορές και ειδικότερα οι οργανισμοί αξιολόγησης της πιστοληπτικής ικανότητας ήταν πολύ μυωπικοί όσον αφορά την πρόβλεψη της κρίσης των στεγαστικών δανείων των ΗΠΑ το 2007. Αυτή η αποτυχία τους οδήγησε σε μια υπερβολική αντίδραση στην προσπάθειά τους να αποκαλύψουν πιθανές κρίσεις κρατικού χρέους. Η Ελλάδα και άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν οι άμεσοι στόχοι, δεδομένου ότι είχαν πολύ μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα. Στη συνέχεια υποβάθμισαν την Ελλάδα, με αποτέλεσμα να αποσυρθεί από τις διεθνείς αγορές ομολόγων.
- Τέλος, μέρος ευθύνης για την παρούσα κατάσταση φαίνεται να αποδίδεται και στην καθυστερημένη αντίδραση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας καθώς και των κυβερνήσεων της ευρωζώνης. Οι χώρες της ευρωζώνης και ιδιαίτερα η Γερμανία δεν κατάφεραν να δώσουν ένα σαφές μήνυμα στις αγορές ότι ήταν πρόθυμοι να παράσχουν άμεση πολιτική και οικονομική στήριξη σε όποια χώρα αντιμετωπίζει οικονομικά προβλήματα. Ένας λόγος για αυτή τη βραδεία αντίδραση συνδέεται με το ζήτημα του κατά πόσον η διάσωση ενός μέλους επιτρέπεται σύμφωνα με τις συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ένας ισχυρότερος λόγος είναι η έλλειψη πολιτικής ένωσης στην Ευρώπη, η οποία μέχρι στιγμής, υπό το φόβο των ζητημάτων ηθικού κινδύνου, δεν επέτρεψε τη δημιουργία ενός ομοσπονδιακού

δημοσιονομικού προϋπολογισμού και ενός συστήματος επιμερισμού του κινδύνου εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στις αρχές του 2010, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα δεν διέθετε σαφή στρατηγική για την καταπολέμηση της επικείμενης κρίσης χρέους. Με άλλα λόγια, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα δεν έδωσε σαφές μήνυμα στις αγορές ότι θα εξακολουθούσε να δέχεται κρατικά ομόλογα ως ασφάλεια (collateral) στην παροχή ρευστότητας ακόμη και στην περίπτωση όπου οι αξιολογήσεις πιστοληπτικής ικανότητας των ομολόγων έχουν υποβαθμιστεί κάτω από το όριο της εκτίμησης των 3Α. Μόνο όταν έγινε σαφές ότι οι αγορές θα συνεχίσουν να κερδοσκοπούν τα ελληνικά ομόλογα, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ανακοίνωσε ότι θα συνεχίσει να αποδέχεται τα ελληνικά κρατικά ομόλογα και το 2011 (De Grauwe 2010).

Από το 2007 υπήρχαν ενδείξεις ότι η ελληνική οικονομία θα αντιμετώπιζε προβλήματα. Η ελληνική κρίση ξεκίνησε από την οικονομική δυσπραγία, που εισήχθη στην Ελλάδα λόγω της διεθνούς ύφεσης και η οποία φανέρωσε την υπερχρέωση του ελληνικού Δημοσίου και την πιθανή αδυναμία ελέγχου του διογκούμενου χρέους του. Επίσης η ελληνική οικονομία άρχισε να εξασθενεί κυρίως μέσω της μείωσης των επενδύσεων (De Grauwe 2010).

Έτσι από το 2009 αρχίζουν τα οικονομικά προβλήματα να γίνονται μεγαλύτερα, λόγω του ότι το δημοσιονομικό έλλειμμα ήταν πολύ μεγαλύτερο από αυτό που είχε δηλωθεί. Η κυβέρνηση για να ξανακερδίσει την αξιοπιστία της χώρας στη διεθνή αγορά και να μειώσει τα επιτόκια θα δημιουργήσει κάποια μέτρα για την μείωση των δαπανών, χωρίς να τα καταφέρει και Ελλάδα καταφεύγει στην βοήθεια του ΔΝΤ. Η κρίση για την Ελλάδα άρχισε να φαίνεται περισσότερο το 2009, όταν με την αλλαγή της κυβέρνησης έγινε αναθεώρηση των στοιχείων του δημοσιονομικού ελλείμματος. Ενώ είχε δηλωθεί ότι ήταν 6% μετά προσδιορίστηκε στο 12,7% του ΑΕΠ.

Επίσης οι μειωμένες πωλήσεις των ελληνικών μετοχών και ομολόγων δείχνει φόβους ότι η χώρα οδεύει προς την οικονομική καταστροφή εκτός αν οι πολιτικοί αντιμετωπίσουν επικίνδυνα υψηλά επίπεδα χρέους. Από τότε άρχισε μία συνεχής επιτήρηση της ελληνικής οικονομίας με απόφαση του Συμβουλίου Υπουργών

Οικονομικών της ΕΕ (2 Δεκέμβρη), αφού η Ελλάδα δεν είχε λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την μείωση του ελλείμματος. Στις 8 Δεκεμβρίου η Fitch αξιολογεί το ελληνικό χρέος σε BBB + με αρνητική προοπτική. Είναι η πρώτη φορά σε 10 χρόνια που ο κορυφαίος οίκος αξιολόγησης έχει δώσει στην Ελλάδα μια βαθμολογία κάτω από A.

Κρίνοντας από τα παραπάνω χαρακτηριστικά, αξίζει να μελετηθεί ο τρόπος που ανταποκρίθηκε η ελληνική κυβέρνηση για να αντιμετωπίσει την κρίση. Αντιμέτωπη με το υψηλό κόστος δανεισμού στα τέλη του 2009 και στις αρχές του 2010, η ελληνική κυβέρνηση σχεδίασε και ενέκρινε πρόγραμμα δημοσιονομικής εξυγίανσης, προκειμένου να μειωθεί το δημόσιο χρέος και να δημιουργηθεί το πλαίσιο για τη βελτίωση της σταθερότητας και της ανάπτυξης στην οικονομία. Το Ελληνικό Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης υποβλήθηκε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις 15 Ιανουαρίου 2010.

Τα κύρια στοιχεία του όσον αφορά τα έσοδα επικεντρώθηκαν: (Kouretas and Vlamis, 2010)

1. Μέτρα για τη μείωση της φοροδιαφυγής και τη βελτίωση της εισπραξής των φόρων (που εκτιμάται ότι θα ανέρχονταν σε 1,2 δισ. ευρώ, που αντιστοιχεί σε 0,5% του ΑΕΠ)
2. Μείωση της φοροδιαφυγής μέσω των κοινωνικών εισφορών (που εκτιμάται ότι θα απέφεραν 1,2 δισ. ευρώ, που αντιστοιχεί σε 0,5% του ΑΕΠ)
3. Ειδική εισφορά στις κερδοφόρες επιχειρήσεις (που εκτιμάται ότι θα απέφεραν 0,87 δισ. ευρώ, που αντιστοιχεί σε 0,4% του ΑΕΠ)
4. Επιτάχυνση των εσόδων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το πρόγραμμα δημόσιων επενδύσεων (που εκτιμάται ότι θα απέφεραν 4 δισ. ευρώ, που αντιστοιχεί σε 0,6% του ΑΕΠ)
5. Αύξηση των διαφόρων μορφών έμμεσου φόρου

Όσον αφορά τις δημόσιες δαπάνες, ελήφθησαν τα ακόλουθα μέτρα: (Argyrou and Tsoukalas 2010)

- Περικοπή κατά 10% των δαπανών γενικής κυβέρνησης για τα επιδόματα αποδοχών ώστε να εξοικονομηθούν 0,65 δισ. Ευρώ, που αντιστοιχούν σε 0,3% του ΑΕΠ)
- Πάγωμα προσλήψεων στο δημόσιο τομέα για το 2010 ώστε να εξοικονομηθούν 0,15 δισ. ευρώ, που αντιστοιχούν 0,1% του ΑΕΠ)
- Εφαρμογή αναλογίας συνταξιοδότησης / προσλήψεων 5 προς 1 για τους υπαλλήλους του δημόσιου τομέα από το 2011 και μετά. Το πάγωμα πολλών βραχυπρόθεσμων συμβάσεων στο δημόσιο τομέα, για τη μείωση των λειτουργικών δαπανών στα υπουργεία κατά 10% εκτιμάται ότι θα εξοικονομήσει 0,12 δισ. Ευρώ και θα οδηγήσει σε περικοπή 7000-8000 θέσεων καθηγητών σε βραχυπρόθεσμες συμβάσεις.
- Μείωση του κονδυλίου του προϋπολογισμού που συνδέεται με την κοινωνική ασφάλιση και τα συνταξιοδοτικά ταμεία κατά 10% για εξοικονόμηση 0,54 δισ. Ευρώ, που αντιστοιχούν σε 0,2% του ΑΕΠ) και
- Άλλες σχετικές ρυθμίσεις για τη δραστική μείωση των κρατικών δαπανών στις περισσότερες δημόσιες υπηρεσίες

Τα μέτρα που έλαβε η ελληνική κυβέρνηση αποδείχτηκαν βραχυπρόθεσμα αφού δεν ήταν αρκετά για να αποκαταστήσουν την εμπιστοσύνη των αγορών. Η ελληνική κυβέρνηση σύντομα αναγκάστηκε να εισέλθει σε διαπραγματεύσεις με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τις ευρωπαϊκές χώρες προκειμένου να συμφωνήσουν σε σχέδιο διάσωσης λόγω των δυσκολιών δανεισμού της από τις χρηματοπιστωτικές αγορές. Στις 25 Μαρτίου 2010, επιτεύχθηκε σχέδιο συμφωνίας για διάσωση που περιελάμβανε έναν μηχανισμό που βασιζόταν σε διμερή δάνεια προς την Ελλάδα από άλλες Ευρωπαϊκές χώρες και δάνεια από το ΔΝΤ με επιτόκια, τα οποία ήταν χαμηλότερα από τις χρηματοπιστωτικές αγορές.

Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού του σχεδίου διάσωσης στην πλευρά των εσόδων ήταν:(Arghyrou and Tsoukalas 2010)

- Αύξηση Φόρου Προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) κατά 4,5-5,0% για το χαμηλότερο επίπεδο φόρου, 9-10% για το μεσαίο επίπεδο και 19-21% για το τυπικό επίπεδο. Οι υψηλότεροι συντελεστές ΦΠΑ εκτιμάται ότι

θα είχαν ως αποτέλεσμα 1,3 δισ. Ευρώ νέων εσόδων που αντιστοιχούν σε 0,55% του ΑΕΠ.

- Σημαντική αύξηση των έμμεσων φόρων βενζίνης, καπνού και οινοπνεύματος μαζί με υψηλότερο τέλος ηλεκτρικής ενέργειας και
- Αύξηση στους φόρους ακίνητης περιουσίας, τους φόρους επί των αγαθών πολυτελείας και επί των υπεράκτιων εταιρειών και των ακινήτων.

Όσον αφορά τις απαιτούμενες περικοπές των κρατικών εξόδων, τα βασικά στοιχεία ήταν (Arghyrou and Tsoukalas 2010):

- Περαιτέρω μειώσεις για τις συνολικές πληρωμές μισθών προς τους υπαλλήλους του δημόσιου τομέα ·
- Πάγωμα στις κρατικές συντάξεις και
- Μείωση του δημόσιου τομέα κατά 5% (για εξοικονόμηση 0,5 δισ. ευρώ) και των εκπαιδευτικών δαπανών κατά 0,2 δισ. Ευρώ.

Το αρχικό αυτό σχέδιο διάσωσης αναθεωρήθηκε στις 2 Μαΐου 2010 με την εφαρμογή επιπλέον μέτρων λιτότητας σε μια προσπάθεια επίτευξης των στόχων που έθεσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το ΔΝΤ. Τα κύρια χαρακτηριστικά του αναθεωρημένου σχεδίου σχετικά με την προσπάθεια αύξησης των φορολογικών εσόδων είναι: (Arghyrou and Tsoukalas 2010)

- Μια περαιτέρω αύξηση κατά 2% του βασικού συντελεστή ΦΠΑ στο 23% (από το 21%). Οι δύο χαμηλότεροι συντελεστές ΦΠΑ θα αυξηθούν επίσης κατά 1% για το τρέχον ποσοστό του 10% και κατά 0,5% για το τρέχον ποσοστό του 5%). Η κυβέρνηση ανέμενε από την αύξηση του νέου ΦΠΑ να δημιουργηθούν επιπρόσθετες αναθεωρήσεις 0,80δισ Ευρώ (ή 0,3% του ΑΕΠ) το 2010 και το 2010 1δισ Ευρώ (ή 0,4% του ΑΕΠ) το 2011. Αυτό το μέτρο συνδυάστηκε με μέτρα για τη διεύρυνση της φορολογικής βάσης.
- Μια περαιτέρω αύξηση των έμμεσων φόρων στα καύσιμα, στα προϊόντα καπνού και τα αλκοολούχα ποτά, αναμενόταν να επιφέρει επιπλέον έσοδα ύψους 0,45 δισ. Ευρώ (ή 0,2% του ΑΕΠ) το 2010 και 0,60 δισ. Ευρώ (ή 0,3% του ΑΕΠ) το 2011

- Η επιβολή πρόσθετων φόρων στα αγαθά πολυτελείας και τα κέρδη των επιχειρήσεων (εφάπαξ φόρος) και
- Η εισαγωγή "πράσινου φόρου" για την περιβαλλοντική συνείδηση των επιχειρήσεων

Τα μέτρα για περαιτέρω μείωση των δαπανών ήταν και πάλι πάρα πολύ περιοριστικά (Arghyrou and Tsoukalas 2010):

- Ο 13^{ος} και 14^{ος} μισθός καταργήθηκε για τους δημοσίους υπάλληλους που έχουν ακαθάριστο μισθό άνω των 3.000 € / μήνα.
- Ο προϋπολογισμός για τις Δημόσιες Επενδύσεις μειώθηκε κατά 0,5 δισ. Ευρώ (ή 0,2% του ΑΕΠ) για το 2010
- Επιβλήθηκε τριετές πάγωμα των μισθών και των συντάξεων καθώς και
- Επιβλήθηκαν περαιτέρω περικοπές στα λειτουργικά έξοδα της Γενικής Κυβέρνησης

Η εφαρμογή τέτοιων αυστηρών προγραμμάτων λιτότητας είχαν στόχο ότι θα σταθεροποιηθεί η ελληνική οικονομία. Ωστόσο, προκάλεσαν σημαντική μείωση της ζήτησης στα αγαθά και τις υπηρεσίες που ώθησαν την ελληνική οικονομία σε βαθιά ύφεση (Sklias and Maris, 2013). Σε αυτή την περίπτωση, έγινε δυσκολότερο για την Ελλάδα να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του σχεδίου διάσωσης και ως εκ τούτου να χρειαστούν νέα μέτρα λιτότητας. Συνεπώς γίνεται απολύτως κατανοητό ότι οι ελληνικές φορολογικές και νομισματικές αρχές πρέπει, σε συνδυασμό με τα περιοριστικά δημοσιονομικά μέτρα, να σχεδιάζουν και εφαρμόζουν οικονομικές πολιτικές που θα ενισχύσουν την οικονομική ανάπτυξη και θα μειώνουν την ανεργία, η οποία προς το παρόν αυξάνεται με μεγάλο ρυθμό επιτάχυνσης (Kouretas and Vlamis, 2010).

2.3. Βασικές αιτίες της Ελληνικής οικονομικής κρίσης

2.3.1. Βιβλιογραφική ανασκόπηση των αιτιών

Η Ελλάδα, εδώ και έξι χρόνια βρίσκεται σε μια πολύ δύσκολη οικονομική συγκυρία, καθώς βιώνει μια βαθιά δημοσιονομική και νομισματική κρίση, της οποίας το μέγεθος είναι συγκρίσιμο, αν όχι χειρότερο, σε σχέση με τη Μεγάλη Ύφεση. Μεταξύ 2008 και 2013 το πραγματικό ΑΕΠ μειώθηκε κατά 23% και το ποσοστό ανεργίας έφθασε το 27,5% το 2013, σχεδόν τέσσερις φορές το επίπεδο του 2008. Οι ρίζες αυτής της οικονομικής καταστροφής μπορεί να αναζητηθεί στις υπερβολές που συσσωρεύτηκαν στα χρόνια που οδήγησαν στην παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007-08. Επομένως, είναι σημαντικό να εξεταστούν τα στατιστικά στοιχεία και τα χαρακτηριστικά αυτών των ετών για να κατανοήσουμε τα αίτια της κρίσης και να αξιολογήσουμε τις πολιτικές που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην έξοδο (Galenianos, 2015).

Η κρίση οφείλεται σε χρόνιες ελληνικές δομικές αδυναμίες, όπως η έντονη γραφειοκρατία, η έλλειψη οργάνωσης στους δημόσιους φορείς, η αναποτελεσματική διοίκηση, η έλλειψη αξιοκρατίας και η παντελής έλλειψη ικανοποιητικού συστήματος ελέγχου. (Sklias and Maris, 2013) Συμφωνεί και ο Galenianos (2015) ότι η Ελλάδα έχει σημαντικά δημοσιονομικά προβλήματα που την οδήγησαν στην έντονη κρίση και τονίζει ότι μέρος της ευθύνης αφορά τις ελληνικές κυβερνήσεις που δεν έλαβαν κατάλληλα μέτρα όλα αυτά τα χρόνια. Αλλά ασκεί κριτική στο ότι αυτά είναι τα μόνο αίτια της κρίσης και στην έρευνα του συγκρίνει Ελλάδα, Πορτογαλία, Ισπανία και Ιρλανδία για να καταλήξει ότι κάθε χώρα είναι διαφορετική και ότι αντί να εστιάζουν οι πολιτικές αντιμετώπισης της κρίσης στην μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, απαιτείται αναδιοργάνωση του εξωτερικού εμπορίου τους, ώστε να αποκτήσουν εμπορική ανταγωνιστικότητα και να βελτιώσουν το κρατικό ισοζύγιο. Όμως αυτό είναι ένα πιο μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα, και οι λήπτες αποφάσεων επικεντρώνονται στα άμεσα μέτρα λιτότητας για να μειωθούν τα κρατικά ελλείμματα, που τελικά δεν οδηγούν στα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Με βάση τη βιβλιογραφία, η μια πλευρά, υποστηρίζει ότι η κρίση στην Ελλάδα οφείλεται αποκλειστικά στο εκτεταμένο και σπάταλο κράτος, την χαμηλή παραγωγικότητα, την ελλιπή ανταγωνιστικότητα, την φοροδιαφυγή, την παραοικονομία, την γραφειοκρατία, την διαφθορά (πολιτική και μη). Και επιπλέον, η χώρα στηριζόταν πολύ στην κατανάλωση ξένων προϊόντων και στην ανάπτυξη της με δανεικά κεφάλαια. Με απλά λόγια, ζούσε πάνω από τις δυνατότητές της, δημιουργώντας «τεχνητή» επιχειρηματικότητα, εκμεταλλευόμενοι πόρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και επιδοτήσεις και σπαταλώντας περισσότερα από τα διαθέσιμα εισοδήματά της. Έτσι, οδηγήθηκε με σταθερά και αργά βήματα στην δεινή οικονομική θέση που βρίσκεται σήμερα και είναι σίγουρα απαραίτητες κάποιες μεταρρυθμίσεις, οι οποίες θα διορθώσουν τα «κακώς κείμενα» ή θα βελτιώσουν την οργάνωση και την διοίκηση της οικονομίας, της πολιτικής και της κοινωνίας γενικότερα. (Sklias and Maris, 2013, Papas, 2010)

Μια άλλη προσέγγιση της κρίσης είναι η υπερβάλλουσα ζήτηση. Σε μια οικονομία, οι πρόσθετοι οικονομικοί πόροι ενισχύουν και αυξάνουν τη ζήτηση, πολύ περισσότερο από την δυναμικότητα της ίδιας της εγχώριας αγοράς και μπορούν να οδηγήσουν σε αδυναμία αποπληρωμής των οφειλών, είτε σε επίπεδο επιχειρήσεων και καταναλωτών, είτε σε επίπεδο χώρας. Η συνεχής ανάπτυξη του πλαστικού χρήματος, (μαζική καθιέρωση των πιστωτικών καρτών), καθώς και η έντονη πίεση από την μεριά των τραπεζιτών για χορήγηση δανείων προκάλεσε μια έκρηξη καταναλωτισμού, συσσωρεύοντας δανειακές υποχρεώσεις σε νοικοκυριά, τράπεζες, ιδιώτες και χώρες. Αυτό σε συνδυασμό με τα απογοητευτικά ποσοστά των επενδύσεων ως ποσοστό του ΑΕΠ καθιστά την Ελλάδα ευάλωτη. Με αυτό τον τρόπο η χώρα δεν απέτυχε μόνο να αναπτύξει τις ικανότητες της να παράγει βιομηχανικά υλικά αλλά υποβάθμισε την ικανότητά της να παραμένει ανταγωνιστική στην Ευρωζώνη.

Μια άλλη μεγάλη παθογένεια του ελληνικού κράτους είναι τα δημοσιονομικά ελλείμματα. Κατά την διάρκεια των ετών, παρατηρήθηκε μια μεγάλη και συνεχόμενη αύξηση των τιμών, γεγονός που αύξανε τα δημόσια έξοδα και μια ταυτόχρονη μείωση των εσόδων. Τα έσοδα του κράτους από την φορολογία, αντί να αυξάνονταν, συνεχώς μειώνονταν, γεγονός που αποδεικνύει την έλλειψη αποτελεσματικών μηχανισμών ελέγχου της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας, καθώς και το ότι η

συνεχής μεταβολή των φορολογικών συντελεστών γινόταν με άστατο και άδικο ρυθμό.

Είναι συνεπώς εμφανής η αναποτελεσματικότητα της διακυβέρνησης της Ελλάδας. Όπως τονίζει ο Featherstone (2005), η σύγχρονη ελληνική πολιτική χαρακτηρίζεται από εντάσεις ανάμεσα στο αίτημα για μεταρρυθμίσεις και τα δομικά εμπόδια για την υλοποίησή τους. Υπάρχουν συστημικές αδυναμίες οι οποίες προέρχονται από τη θεσμική ικανότητα του κράτους, το καθεστώς ενός 'συντεχνιακού κατακερματισμού' και τις πολιτισμικές πρακτικές των πελατειακών σχέσεων και του κέρδους.

Εν ολίγοις, τα παράδοξα της εσωτερικής διακυβέρνησης στην Ελλάδα είναι αυτά που δημιουργούν βαθύτερες αιτίες οικονομικής κρίσης. Πρώτον, ενώ η συνταγματική ισχύ της εκτελεστικής εξουσίας της κυβέρνησης είναι ασυνήθιστα ισχυρή, η δημόσια διοίκηση στο σύνολό της δεν έχει ουσιαστική πρακτική εξουσία (Spanou, 1996; Sotiropoulos, 1993). Εσωτερικά οι αδυναμίες αυτές οφείλονται σε λανθασμένο ενδο-κυβερνητικό συντονισμό, χαμηλή αποδοτικότητα και σπατάλη πόρων. (Dagtoglou, 1986, Featherstone and Papadimitriou, 2009). Περαιτέρω, οι υπουργοί στερούνται εκ των πραγμάτων εκτελεστική δύναμη, δεδομένων των εσωτερικών γραφειοκρατικών προβλημάτων, νόπως είναι η χαμηλή εξειδίκευση, η χαμηλή τεχνολογία, οι πληθώρα ρυθμιστικών και νομικών κανόνων και η παρουσία των εργατικών συνδικάτων.

Ενδεικτικά, το κράτος δεν διέθετε πληροφορίες σχετικά με το συνολικό αριθμό των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα, υπήρχαν έντονα πελατειακές σχέσεις, προσοδοθηρία και διαφθορά (Mitsopoulos and Pelagidis, 2006,2010). Η βραχυπρόθεσμη και αποσπασματική πολιτική στάση που απορρέουν από αυτήν την κουλτούρα περιορίζει σε σημαντικό βαθμό τις μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες για ευαίσθητα πολιτικά θέματα, όπως τα συστήματα συντάξεων, η υγεία, η αγορά εργασίας (Featherstone and Papadimitriou, 2008). Ταυτόχρονα, κατά τα τελευταία χρόνια, τόσο τα πολιτικά κόμματα έχουν κατηγορηθεί σε μια σειρά από σκάνδαλα («Siemens», «Βατοπεδίου»), και υπάρχει μια μακρά ιστορία πολιτικής διαφθοράς με «πελατειακές εξυπηρετήσεις («rousfetti») που αλλοιώνουν τα πολιτικά και κοινωνικά συμφέροντα. (Lyrintzis, 1984, Haralambis, 1989).

Όλα αυτά συγκλίνουν στο ότι είναι απαραίτητες κάποιες μεταρρυθμίσεις, οι οποίες θα επιφέρουν μια νέα φιλοσοφία αντίληψης και διεύθυνσης της κοινωνίας, δηλαδή μια αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο το κράτος αντιμετωπίζει τις καταστάσεις και τα δεδομένα. Οι Έλληνες ακολούθησαν ένα τελείως εσφαλμένο και παραπλανητικό μοντέλο πολιτικής, οικονομικής και θεσμικής ανάπτυξης, το οποίο άμεσα και έμμεσα επηρέασε τις πολιτικές και οικονομικές τους επιλογές και προτιμήσεις καθώς και τον τρόπο σκέψης τους.

Μια άλλη παράμετρος που δεν θα πρέπει να αμελείται είναι η παγκοσμιοποίηση και η επίδραση της στην κάθε εγχώρια οικονομία. Η παγκοσμιοποίηση στα τέλη του 20^{ου} αιώνα δεν σήμαινε μόνο διασπορά της τεχνολογίας, αλλά επίσης μεταφορά των οικονομικών δραστηριοτήτων στις ζώνες που αποτελούνται από χώρες που δεν απολάμβαναν ποτέ το επίπεδο ευημερίας, υγιεινής, εκπαίδευσης και κοινωνικής ασφάλειας των μητροπολιτικών χωρών της Ευρώπης και της Αμερικής. Η Κίνα και η Ινδία, αναδεικνύονται σε μεγάλες δυνάμεις, έντονα ανταγωνιστικές προς τον άξονα Ευρώπης-ΗΠΑ και Ιαπωνίας. Πού και πως θα ανταγωνιστεί η Ευρώπη αυτές τις χώρες; Πώς μπορεί η Ελλάδα να γίνει ανταγωνιστική έναντι τόσο μεγάλων δυνάμεων; Μειώνοντας τις τιμές; Βελτιώνοντας την ποιότητα των προϊόντων της; Δίνοντας έμφαση στην καινοτομία; Το θέμα είναι σύντομα να ληφθούν οι απαραίτητες απαντήσεις, ώστε οι αλλαγές στο εργασιακό και όχι μόνο επίπεδο να γίνουν περισσότερο ομαλά και λιγότερο απότομα, καθώς και να αποφευχθούν κοινωνικές ανισότητες που θα οδηγήσουν σε κοινωνική ένταξη. Ζούμε δηλαδή μια γιγαντιαία κρίση αναπροσαρμογής των οικονομικών και κοινωνικών σε πλανητικό επίπεδο. Τώρα αντιλαμβανόμαστε ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι η παιδική χαρά όπου τα παιχνίδια δεν συνεπάγονται μηδενικό άθροισμα.

Σαν αποτέλεσμα, η Ελλάδα βρίσκεται σε ένα τέλμα ανάμεσα σε δυο μεγάλες μεταβάσεις. Η μία είναι η μετάβαση από μια οικονομία που κέντρο της ήταν ο δυτικός κόσμος σε μια οικονομία που έχει πολλά ανταγωνιστικά κέντρα, μερικά από τα οποία με εξαιρετικά χαμηλό βιοτικό επίπεδο και ανοχύρωτη εργασία. Πρόκειται για μια διαδικασία διεθνούς ανακατανομής εισοδήματος. Η άλλη μετάβαση είναι από έναν τύπο κοινωνίας- κράτους-πολιτικής (δηλαδή του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους με τα τρία επίπεδα δικαιωμάτων) σε ένα άλλο. Πρόκειται δηλαδή για μια ανισοκατανομή εισοδημάτων στο εσωτερικό κάθε κοινωνίας.

Φαίνεται λοιπόν ότι η Ελλάδα τα τελευταία τριάντα χρόνια ανέπτυξε ένα στρεβλό μοντέλο ανάπτυξης με αρκετά ασταθή και παθογενή χαρακτηριστικά, όπως ο κρατισμός, η διαφθορά, οι προσοδοθηρικές συμπεριφορές, η πολιτική και κοινοβουλευτική ανισορροπία, ο λαϊκισμός, και η αποτυχία των μεταρρυθμίσεων.(Skliasis and Maris. 2013) Ουσιαστικά, η ελληνική κρίση είναι το αποτέλεσμα της κακοδιαχείρισης των δημοσιονομικών ζητημάτων και του ελλιπούς σχεδιασμού οικονομικής πολιτικής. Η Ελλάδα είναι πολύ πίσω σε κάθε δείκτη πολιτικής και θεσμικής ανάπτυξης και διακυβέρνησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Όσο αυτού του είδους τα φαινόμενα παρατηρούνται τόσο η ελληνική κρίση θα παραμένει. Το κράτος πρέπει άμεσα να υπολογίσει την σοβαρότητα της κατάστασης και να λάβει τις αποφάσεις και τα μέτρα που χρειάζονται ώστε αποτελέσει μέρος της λύσης του υπάρχοντος προβλήματος. Η κατάλληλη οργάνωση, η συνεργασία και η αλληλεγγύη είναι η επωφελέστερη λύση.

Επιπλέον, μια άλλη αιτία της κρίσης είναι ο βραχυπροθεσμισμός, η ιστορική μυωπία, δηλαδή. Τόσο οι άνθρωποι, όσο και οι επιχειρήσεις κι κατ' επέκταση και τα κράτη, έδιναν τα τελευταία τριάντα χρόνια μεγάλη σημασία ή για την ακρίβεια ασχολούνταν αποκλειστικά, με την απόκτηση άμεσου και γρήγορου οφέλους, αγνοώντας τις μελλοντικές και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις. Και αυτό το αίσθημα, αυτή η ασθένεια έχει εμποτίσει τόσο βαθιά στην συνείδηση του Έλληνα, που και η αντίδραση του στην κρίση που ζούμε, στα μέτρα που τώρα λαμβάνονται πάσχει και αυτή από μία, έχει μολυνθεί από το μικρόβιο του βραχυπροθεσμισμού.

Ο λαϊκισμός έχει επίσης χαρακτηριστεί ως ένα από τα σημαντικότερα ελληνικά προβλήματα που οδήγησαν στην κρίση και είναι μέρος του στρεβλού πολιτικού και θεσμικού μοντέλου που παρουσιάζουμε. Ο λαϊκισμός μπορεί έτσι να είναι η βασική αιτία για την κακή διαχείριση του δημόσιου τομέα (De Grauwe 2010; Tsakalotos 1998). Με βάση αυτό το πλαίσιο, η ελληνική οικονομία είναι πολύ στενά συνδεδεμένη με τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος, το οποίο δεν ήταν έτοιμο να αναλάβει μια σειρά από πολύ σημαντικές προκλήσεις. Αρχικά το φαινόμενο του λαϊκισμού παρατηρήθηκε κατά την δεκαετία του '80 όταν η ελληνική οικονομική πολιτική απέτυχε και η μακροοικονομική αποδοτικότητα του κράτους υπήρξε απογοητευτική. Κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, ήταν η πρώτη φορά που στην Ελλάδα η διαδικασία κοινωνικοποίησης μαζί με την ανάπτυξή του κρατισμού δημιούργησαν ένα στρεβλό και συνεχόμενα αυξανόμενο πλέγμα κρατικών

δραστηριοτήτων του οποίου το αποτέλεσμα ήταν οι μετέπειτα προσοδοθηρικές δράσεις και συμπεριφορές του δημόσιου τομέα.

Όπως οι Sklias and Maris, (2013) αναφέρουν, τα βασικά αίτια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα έχουν κατά κύριο λόγο πολιτικό χαρακτήρα όπως εξηγείται και από τα ακόλουθα στοιχεία που θεωρείται ότι οδήγησαν στην κρίση:

- Οι αποτυχημένες μακροοικονομικές πολιτικές είναι κυρίαρχη αιτία της ελληνικής κρίσης.
- Η πολιτική αστάθεια, η συνέχεια της ίδιας πολιτικής για πολλά χρόνια και η έλλειψη ουσιαστικών στρατηγικών βιωσιμότητας επικράτησαν από τις ελληνικές κυβερνήσεις
- Δεν υπήρχε κοινό στρατηγικό όραμα για την ανάπτυξη της χώρας από όλη την πολιτεία
- Επικράτησε η διαφθορά και η φοροδιαφυγή.

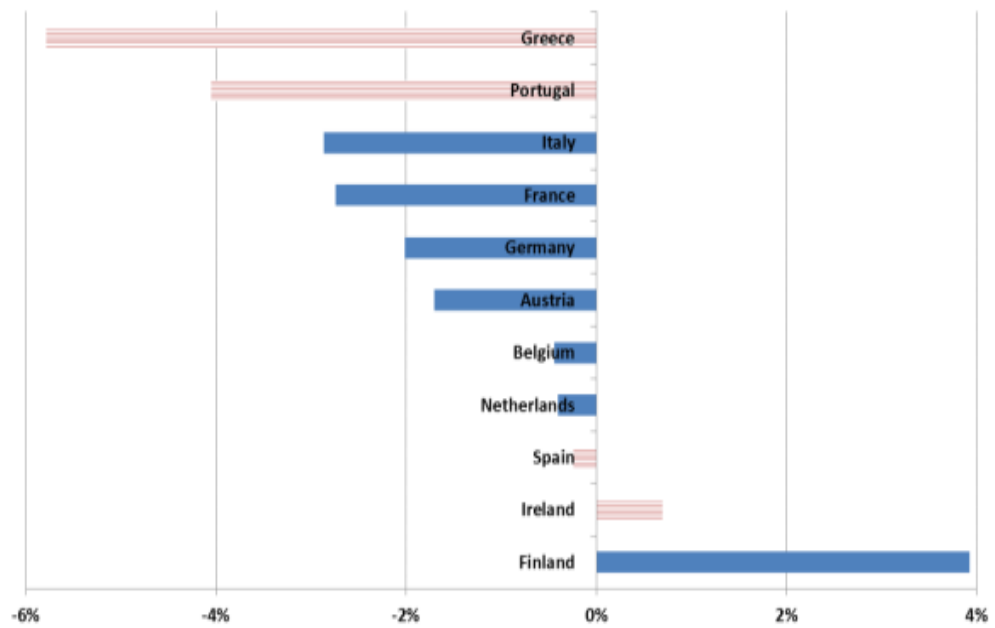
Συνολικά, με βάση τα παραπάνω, οι Kouretas and Vlamis, (2010), υποστηρίζουν ότι υπάρχουν πολλοί παράγοντες που συνέβαλαν στην δημοσιονομική κρίση που αντιμετωπίζει η Ελλάδα από τον Οκτώβριο του 2009. Μερικοί από αυτούς τους παράγοντες είναι ενδογενείς, δηλαδή σχετίζονται με τη δομή της ίδιας της ελληνικής οικονομίας, η οποία χαρακτηρίζεται από παρατεταμένες μακροοικονομικές ανισορροπίες και έλλειψη αξιοπιστίας ως προς την ασκούμενη μακροοικονομική πολιτική. Άλλοι παράγοντες είναι εξωγενείς, δηλαδή σχετίζονται με τις συνέπειες της πρόσφατης χρηματοπιστωτικής αναταραχής και της χρονικής στιγμής της αντίδρασης της Ευρώπης στην ελληνική δημοσιονομική κρίση. Στην συνέχεια θα εξεταστούν οι εσωτερικές αιτίες της επιδείνωσης της δημοσιονομικής θέσης της ελληνικής οικονομίας και οι εξωτερικοί παράγοντες που συνέβαλαν στην ελληνική δημοσιονομική κρίση.

2.3.2. Ενδογενείς αιτίες

Ένας βασικός παράγοντας που οδήγησε την Ελλάδα στην κρίση ήταν η ύπαρξη μεγάλων δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Μετά την ένταξη της χώρας στην ευρωζώνη (1999), όπου είχε ακολουθηθεί διαδικασία δημοσιονομικής προσαρμογής, παρατηρείται ανοδική πορεία του δημόσιου ελλείμματος, που συνδέεται με την αναπτυξιακή πορεία της. Πραγματοποιήθηκαν αρκετές δημόσιες δαπάνες για την δημιουργία υποδομών και επενδυτικών έργων, αλλά έγιναν και αρκετές δημόσιες σπατάλες. Σαν αποτέλεσμα, το δημόσιο έλλειμμα το 2008 είχε αγγίξει το 15% του ΑΕΠ. Από το 2009, μέσω των μέτρων αντιμετώπισης της κρίσης γίνεται προσπάθεια μείωσης του ελλείμματος με αποτέλεσμα το 2012 να φτάσει το 10% του ΑΕΠ. Μέχρι σήμερα, το έλλειμμα του κράτους μειώνεται λόγω των μειωμένων δημοσίων δαπανών και των αυξημένων φόρων.

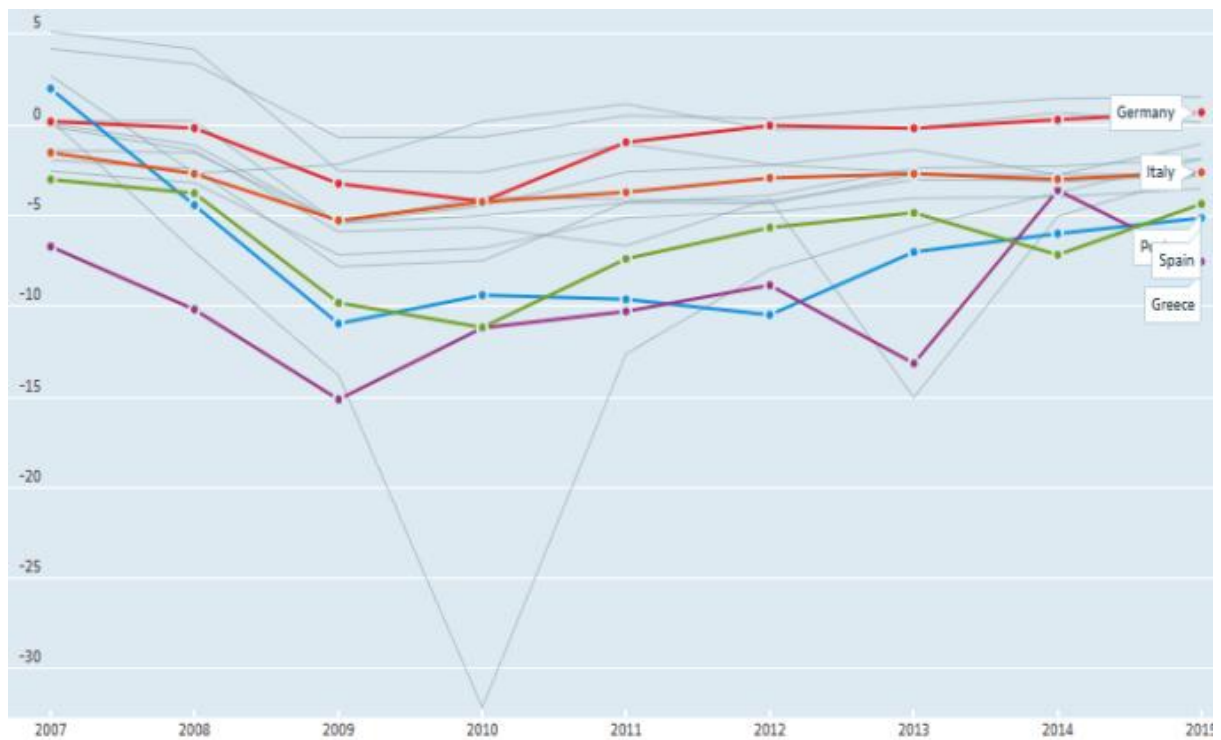
Οι Εικόνες 1 και 2, επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι η ελληνική κυβέρνηση είχε πολύ μεγάλα ελλείμματα κατά την πορεία προς την παγκόσμια οικονομική κρίση, τα οποία άγγιζαν κατά μέσο το 6% του ΑΕΠ. Η Πορτογαλική κυβέρνηση είχε επίσης υψηλά ελλείμματα, τα οποία ήταν κατά μέσο όρο κοντά στο όριο του 3% που καθορίστηκε από το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Φαίνεται λοιπόν ότι η Ελλάδα ήταν σε πολύ πιο δυσμενή θέση δημοσιονομικά σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Συνεπώς, δεν είναι τυχαίο ότι η Ελλάδα είχε τα μεγαλύτερα ελλείμματα, παρουσίασε τη μεγαλύτερη μείωση της παραγωγής μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών και επηρεάστηκε πολύ πιο έντονα από την κρίση. Ωστόσο, ο Galenianos, 2015, τονίζει ότι οι ρίζες της κρίσης δεν βασίζονται αποκλειστικά στις δημοσιονομικές ανισορροπίες.

Εικόνα 1 Κρατικός προϋπολογισμός ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 2000-2008

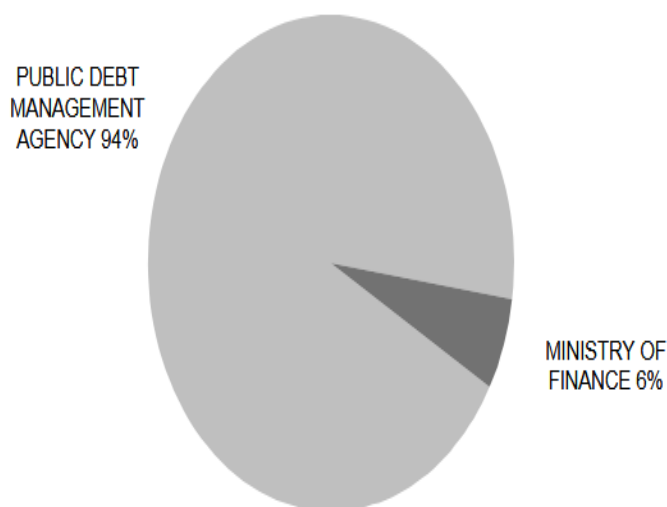
Πηγή: Eurostat

Εικόνα 2 Κρατικός προϋπολογισμός ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 2007-2015

Πηγή: Eurostat

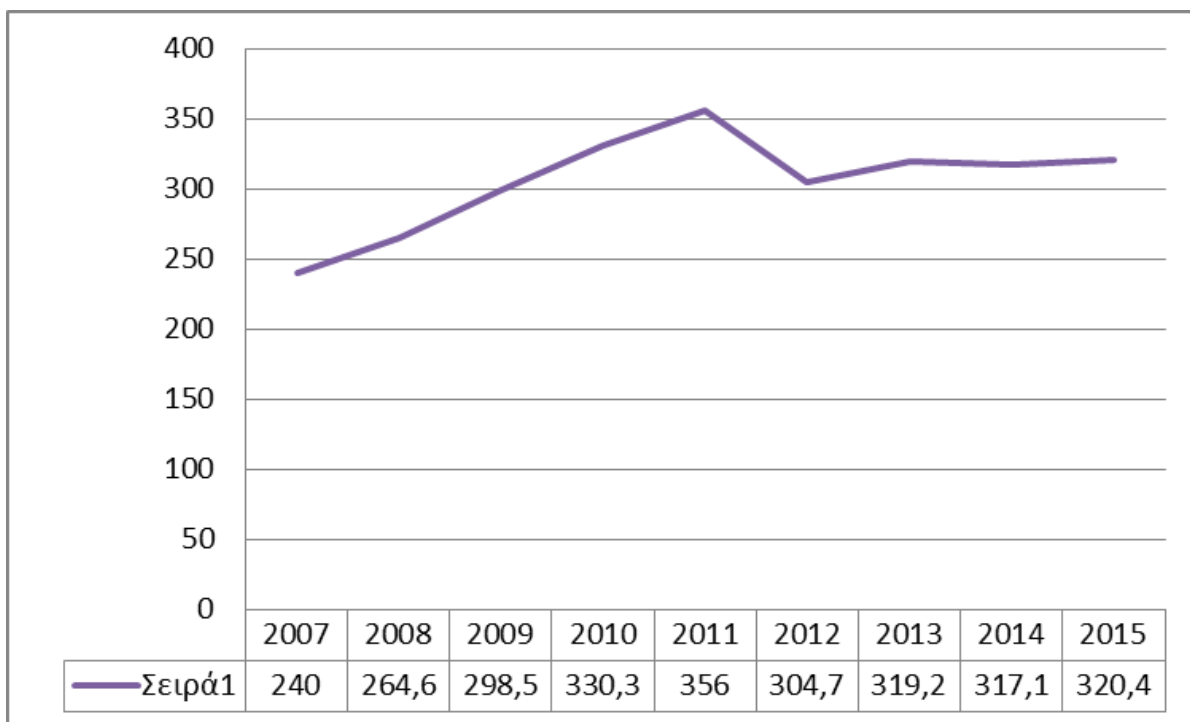
Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η συνεχής διεύρυνση των δημόσιων ελλειμμάτων σε συνδυασμό με τη φθίνουσα εξωτερική ανταγωνιστικότητα διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην επιδείνωση της δημοσιονομικής στάση της ελληνικής οικονομίας. Η Ευρωπαϊκή Στατιστική υπηρεσία, Eurostat, αναθεώρησε προς τα πάνω το έλλειμμα του ελληνικού προϋπολογισμού για το 2009 και αυτό αυξήθηκε στο 15,4% του ΑΕΠ. Οι αυξημένες δημόσιες δαπάνες τα τελευταία χρόνια οδήγησαν σε δραματική αύξηση του δανεισμού και υψηλά επίπεδα συσσωρευμένου δημόσιου χρέους. Το ύψος του κρατικού χρέους στο τέλος του 2009 άγγιξε τα 298,5 δισ. ευρώ, αντιπροσωπεύοντας το 94% του συνολικού χρέους της κεντρικής κυβέρνησης, όπως φαίνεται στην Εικόνα 3. Όπως επισημαίνουν οι Kouretas and Vlamis, 2010, ο λόγος του χρέους προς το ΑΕΠ θα συνεχιστεί κατά τα προσεχή έτη λόγω της δέσμης των μέτρων διάσωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πιθανότατα να υπερβεί το 150% έως το 2020.

Εικόνα 3 Σύνθεση του Ελληνικού δημόσιου χρέους για το 2009

Πηγή: Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

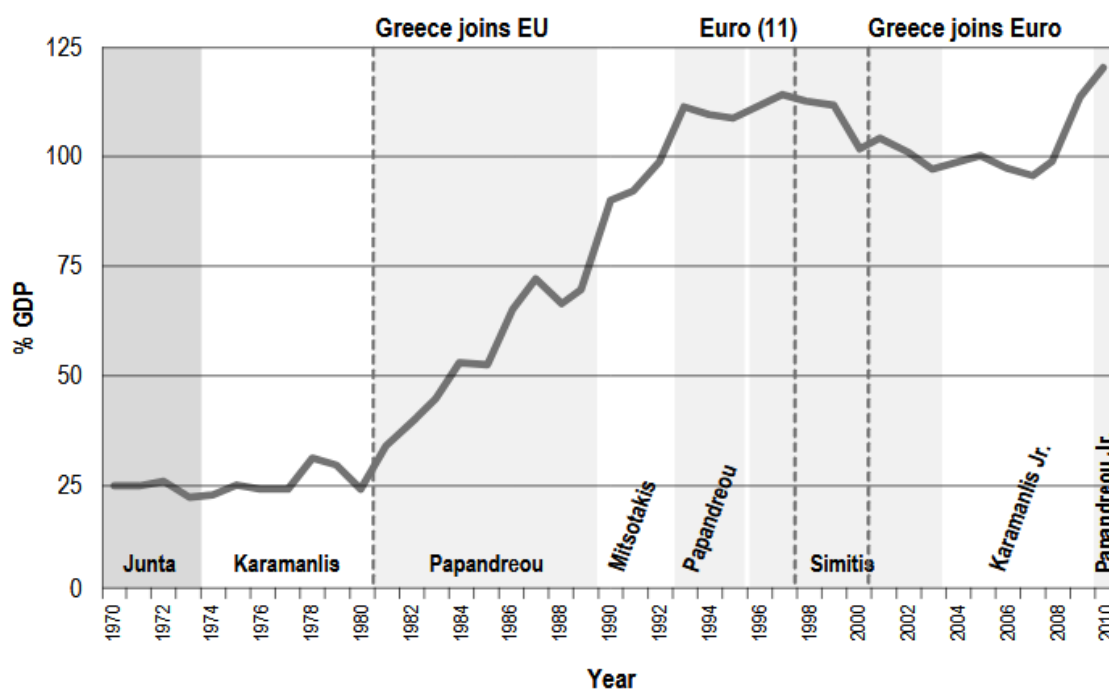
Η Εικόνα 4 παρουσιάζει τα επίπεδα του δημόσιου χρέους από την έναρξη της κρίσης μέχρι το 2015. Φαίνεται ότι το δημόσιο χρέος της Ελλάδας αυξάνεται με έντονο ρυθμό. Μια απότομη πτώση στο δημόσιο χρέος, παρατηρείται το 2012. Τότε ήταν που η ελληνική κυβέρνηση εμφάνισε πραγματικό πλεόνασμα στους λογαριασμούς της. Τα τελευταία τρία χρόνια παρουσιάζεται μια σταθεροποίηση του δημόσιου χρέους στα πλαίσια των μέτρων λιτότητας για την καταπολέμηση της κρίσης. Φαίνεται ότι η πολιτική που εφαρμόζεται από την κυβέρνηση της χώρας έχει καταφέρει να περιορίσει τα επίπεδα χρέους. Όμως, η συνολική διόγκωση του δημόσιου χρέους της χώρας είναι που συνέβαλε σημαντικά στην είσοδο στην κρίση και στις δυσμενείς επιπτώσεις για την οικονομία και την κοινωνία της Ελλάδος.

Εικόνα 4 Εξέλιξη του Δημόσιου Χρέους για την περίοδο 2007-2016

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία

Στην Εικόνα 5, απεικονίζεται η εξέλιξη του δημόσιου χρέους από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 μέχρι την έναρξη της κρίσης σε σχέση με το πολιτικό καθεστώς και τις διάφορες κυβερνήσεις. Διαπιστώνεται ότι ο λόγος χρέους / ΑΕΠ ήταν σταθερός μέχρι το 1979 - όπου υπήρχε Χούντα και κυβέρνηση Καραμανλή - και σε πολύ χαμηλά επίπεδα περίπου στο 25%. Η εκλογή της σοσιαλιστικής κυβέρνησης υπό την ηγεσία του αείμνηστου Ανδρέα Παπανδρέου υπογραμμίζει τη νέα εποχή της ελληνικής δημοσιονομικής θέσης, όπως δείχνει το σχήμα. Η σοσιαλιστική κυβέρνηση εφάρμοσε ένα οικονομικό πρόγραμμα, το οποίο βασιζόταν κυρίως στην αύξηση του εισοδήματος του μέσου Ελληνικού νοικοκυριού μέσω εκτεταμένου δανεισμού από τις αγορές. Ταυτόχρονα επιταχύνθηκε η κατανάλωση σε μια προσπάθεια βελτίωσης του επιπέδου διαβίωσης των νοικοκυριών. Αυτή η διαδικασία τροφοδοτήθηκε επίσης από τις εισερχόμενες ροές κεφαλαίων από την Ευρωπαϊκή Ένωση υπό τη μορφή γεωργικών επιδοτήσεων και χρηματοδότησης υποδομών στο ευρύτερο πλαίσιο των πολιτικών σύγκλισης και συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

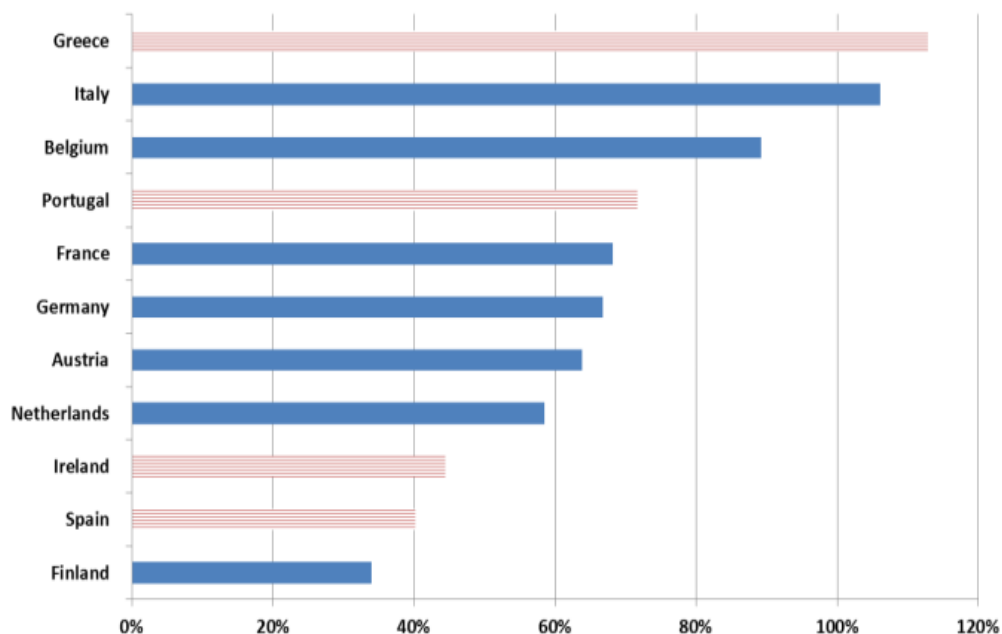

Εικόνα 5 Εξέλιξη του Ελληνικού δημόσιου χρέους ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 1970-2010

Πηγή: Τράπεζα Ελλάδος

Σε σχετική μελέτη, οι Makrydakis, Tzavalis, and Balfoussias (1999) απέδειξαν μέσω οικονομικών στοιχείων της περιόδου 1958-1995 ότι η ελληνική κυβέρνηση απέτυχε να ικανοποιήσει τον περιορισμό του προϋπολογισμού της και επομένως το δημόσιο χρέος αποδείχθηκε μακροπρόθεσμα μη βιώσιμο. Επίσης, κατέληξαν ότι το πρόβλημα της βιωσιμότητας του χρέους οφείλεται σε ενδογενείς παράγοντες και κυρίως σε λαθεμένες δημοσιονομικές πολιτικές. Για αυτό απαιτείται πολιτική δράση προκειμένου να αποφευχθεί η ενδεχόμενη αφερεγγυότητα.

Πιο αναλυτικά, η επόμενη Εικόνα, παρουσιάζει τα ποσοστά του δημόσιου χρέους ως προς το ΑΕΠ για τις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Φαίνεται ότι το 2008 η Ελλάδα είχε το υψηλότερο επίπεδο δημόσιου χρέους μεταξύ των χωρών της ευρωζώνης. Ακολουθούσε η Ιταλία, το Βέλγιο και η Πορτογαλία ήταν η τέταρτη πιο χρεωμένη, με μόνο λίγο μεγαλύτερο χρέος από τη Γαλλία και τη Γερμανία. Ωστόσο, η Ιρλανδία, η Ισπανία και η Φινλανδία είχαν τα χαμηλότερα επίπεδα δημόσιου χρέους.

Εικόνα 6 Δημόσιο Χρέος ως Ποσοστό του ΑΕΠ για το 2008

Πηγή: Eurostat

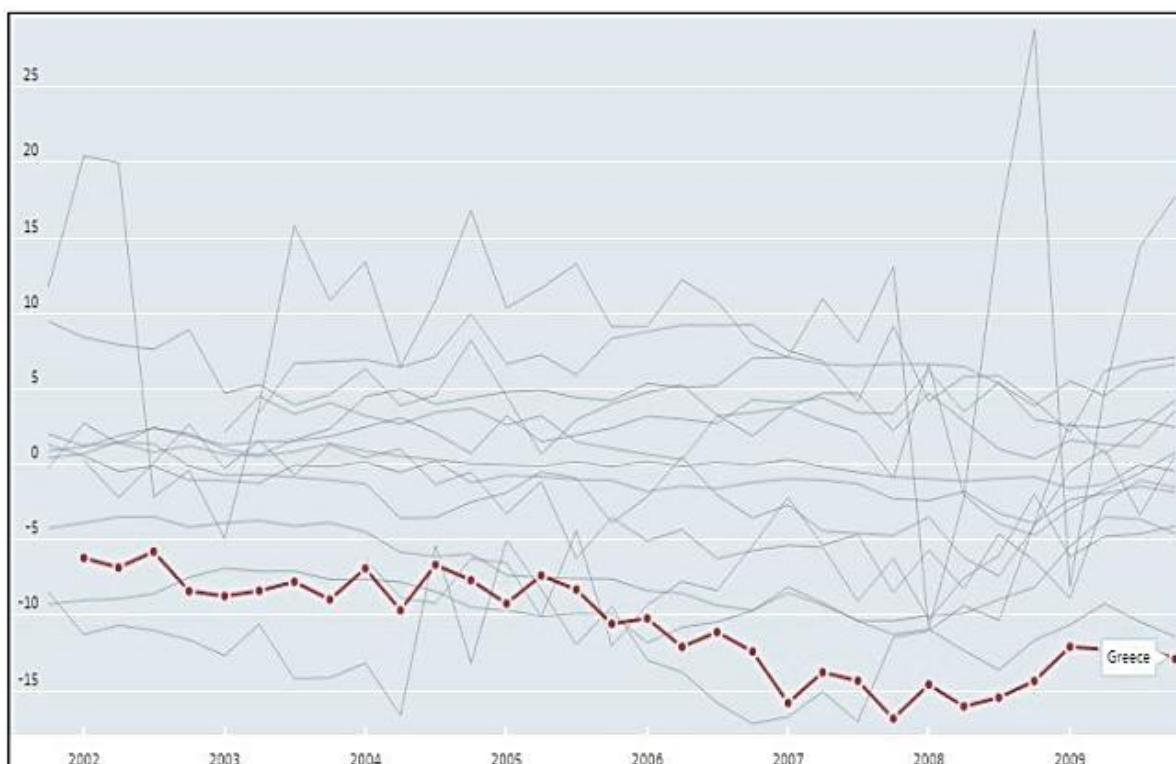
Κρίσιμα στοιχεία που υπονόμεισαν την αξιοπιστία της κυβέρνησης της Ελλάδας και επιδείνωσαν τα δημοσιονομικά της στοιχεία ήταν: (Kouretas and Vlamis, 2010)

- Η έλλειψη της απαραίτητης δημοσιονομικής εξυγίανσης κατά τη διάρκεια των τελευταίων δέκα ετών, πριν την έναρξη της κρίσης (1999-2009), όταν η Ελλάδα γνώρισε υψηλά ποσοστά ανάπτυξης,
- Σε σχέση με τη συνεχή ψευδή έκθεση των οικονομικών στοιχείων - στα μέσα Οκτωβρίου του 2009, η νεοεκλεγείσα κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι το δημοσιονομικό έλλειμμα για το 2009 θα ήταν 12,7% του ΑΕΠ, ενώ η προηγούμενη κυβέρνηση υποστήριζε το Σεπτέμβριο του 2009 ότι το έλλειμμα δεν θα υπερέβαινε το 6,5% του ΑΕΠ .
- Επιπλέον η μείωση της ανταγωνιστικότητας στο εμπόριο μετά την είσοδο στην Ευρωπαϊκή Ένωση οδήγησε σε ένα συνεχιζόμενο έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών (Malliaropoulos, 2010).

Συνεπώς εκτός από το δημόσιο ισοζύγιο, το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών παίζει σημαντικό ρόλο στα οικονομικά στοιχεία μιας χώρας, γιατί μετρά τη διαφορά μεταξύ των εξαγωγών μιας χώρας και των εισαγωγών της. Ουσιαστικά, όταν μια χώρα εισάγει περισσότερο από ότι εξάγει, βιώνει έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών και πρέπει να δανειστεί από το εξωτερικό για τη χρηματοδότηση της διαφοράς. Αντίθετα όταν εξάγει περισσότερα από αυτά που εισάγει, δανείζει ξένες χώρες. Είναι σημαντικό ότι ο εγχώριος οφειλέτης (ή δανειστής) μπορεί να είναι είτε ο ιδιωτικός είτε ο δημόσιος τομέας (Krygman and Obstfeld, 2015).

Η διεθνής επενδυτική θέση μιας χώρας μετρά το σύνολο των ξένων περιουσιακών στοιχείων που ανήκουν σε εγχώριους πολίτες, μείον τα εγχώρια περιουσιακά στοιχεία που κατέχουν οι αλλοδαποί και αντικατοπτρίζει τη συσσώρευση προηγούμενων ελλειμμάτων ή πλεονασμάτων τρεχουσών συναλλαγών. Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών μειώνει τη διεθνή επενδυτική θέση μιας χώρας ενώ αντίθετα το πλεόνασμα την αυξάνει (Krygman and Obstfeld, 2015).

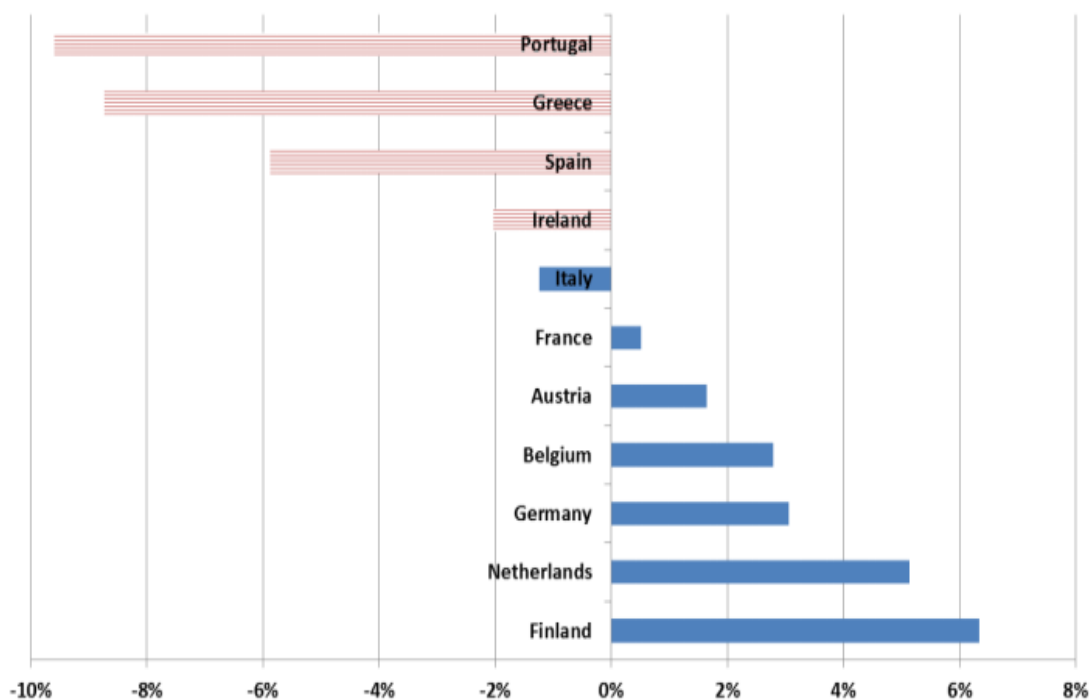
Από την επόμενη Εικόνα, γίνεται φανερό ότι το ποσοστό το ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών μειώνεται ως ποσοστό του ΑΕΠ κατά την τελευταία δεκαετία. Όπως παρατηρείται το 2000, η Ελλάδα είχε έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών που άγγιξε το 5%, το 2005 διπλασιάστηκε και το 2007 ξεπέρασε το 15%. Φαίνεται λοιπόν ότι η χώρα είναι κυρίως εισαγωγική και δεν στηρίζεται στην εγχώρια παραγωγή.

Εικόνα 7 Εξέλιξη ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 2002-2010

Πηγή: OECD

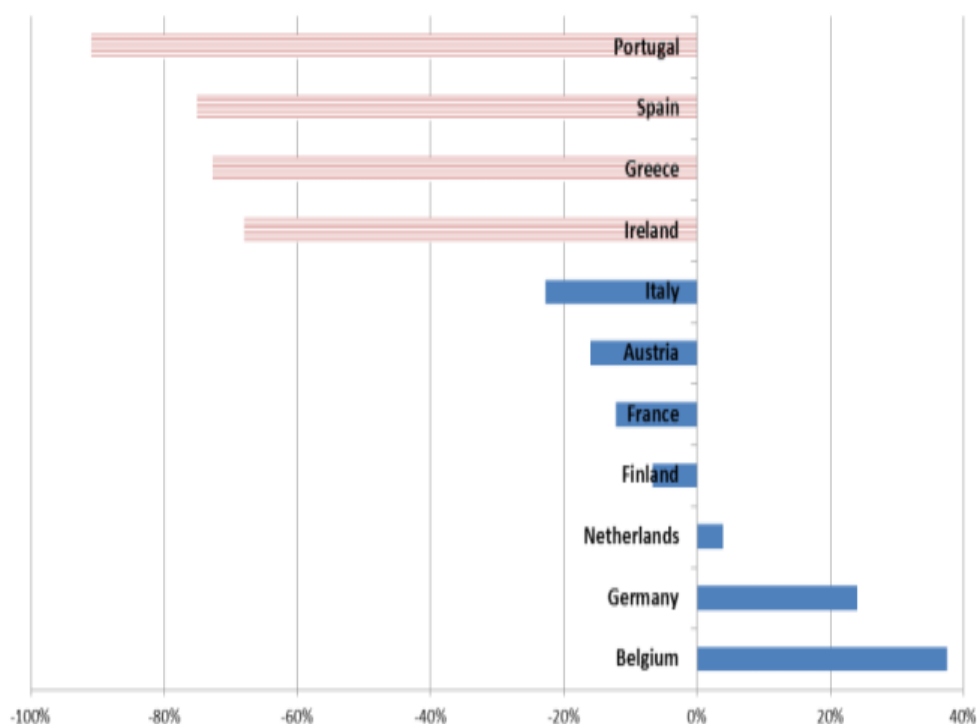
Ομοίως, όπως παρατηρούμε στην Εικόνα 8, η Ελλάδα έχει το δεύτερο υψηλότερο έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών μετά την Πορτογαλία. Αυτό σημαίνει ότι έχει πολύ χαμηλή ανταγωνιστικότητα και ότι χρειάζεται πρόσθετο δανεισμό. Σε συνδυασμό με τα δημόσια ελλείμματα, η χώρα καθίσταται υπερδανεισμένη.

Εικόνα 8 Έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 2000-2008

Πηγή: Eurostat

Το επόμενο διάγραμμα, δείχνει την ανταγωνιστική θέση των χωρών ως προς την επενδυτική τους δραστηριότητα. Παρατηρείται ότι η Πορτογαλία έχει τη χειρότερη θέση και ακολουθούν η Ισπανία και η Ελλάδα. Η αρνητική επενδυτική θέση της Ελλάδας σχετίζεται με το γεγονός ότι τα καθαρά ξένα δάνεια της ξεπερνούν το 60% του ΑΕΠ για το έτος 2008. Όπως ο Galenianos (2015) υποστηρίζει η Ελλάδα εισήλθε σε βαθιά κρίση γιατί ήταν από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τα μεγαλύτερα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών και το υψηλότερο εξωτερικό χρέος. Για εκείνον, οι εξωτερικές ανισορροπίες είναι περισσότερο σημαντικές για την κρίση που έχει υποστεί η χώρα σε σχέση με τις δημοσιονομικές ανισορροπίες.

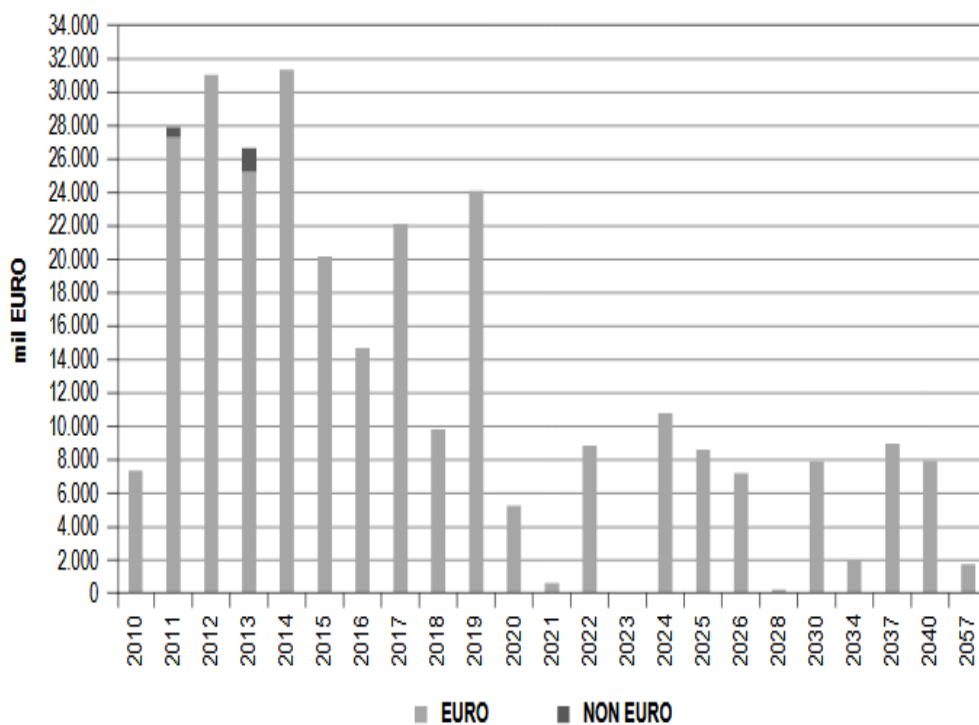
Εικόνα 9 Διεθνής επενδυτική θέση ως ποσοστό του ΑΕΠ για το 2008

Πηγή: Eurostat

Τα "διπλά ελλείμματα" μαζί με την έλλειψη διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας, την κοινωνική ασφάλιση και τον ανταγωνισμό στην αγορά, υποχρέωσαν την Ελλάδα να εκδώσει νέα ομόλογα με σύντομες προθεσμίες λήξης και υψηλότερα επιτόκια σε σύγκριση με τα ασφαλή κρατικά ομόλογα της Γερμανίας.

Η ικανότητα της ελληνικής κυβέρνησης να ανατρέψει το χρέος της έχει αμφισβητηθεί λόγω των αντιλήψεων των διεθνών κεφαλαιαγορών περί χρεοκοπίας της. Ένας σημαντικός παράγοντας που συμβάλλει στην εν λόγω αντίληψη είναι το προφίλ του ελληνικού δημόσιου χρέους (Kouretas and Vlamis, 2010).

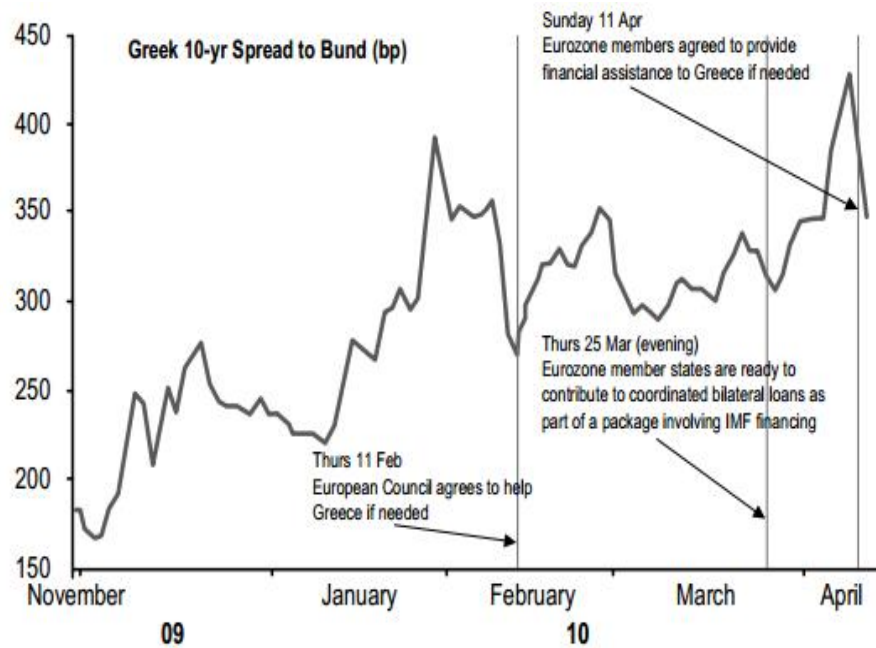
Όπως φαίνεται από την Εικόνα 10, οι πληρωμές για τα ελληνικά ομόλογα που εκδόθηκαν στο παρελθόν συγκεντρώνονται κατά την περίοδο 2010-2019, η οποία επηρεάζει την πιθανότητα χρεοκοπίας κατά τα έτη αυτά. Ως αποτέλεσμα, οι επενδυτές απαιτούν υψηλότερα και υψηλότερα επιτόκια προκειμένου να δανείσουν νέα χρήματα στην Ελλάδα και αυτό αντικατοπτρίζεται στη διεύρυνση και τις διακυμάνσεις των ελληνικών spreads σε σχέση με το γερμανικό ομόλογο.

Εικόνα 10 Προφίλ ωρίμανσης του δημόσιου χρέους

Πηγή: Eurostat

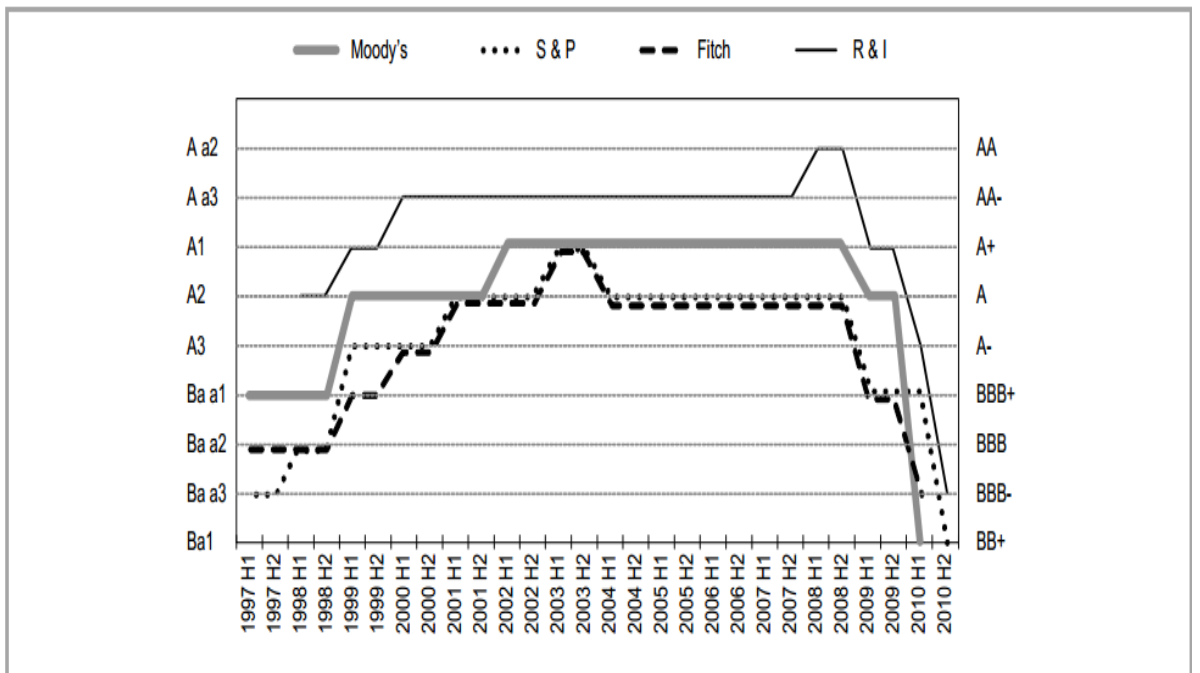
Η Εικόνα 11 δείχνει πώς μεταβλήθηκαν τα ελληνικά spreads από τις αρχές του Νοεμβρίου του 2009 - αμέσως μετά την εκλογή της νεοσύστατης σοσιαλιστικής κυβέρνησης μέχρι την Κυριακή 11 Απριλίου 2009 όταν τα μέλη της Ευρωζώνης συμφώνησαν να παράσχουν, εάν χρειαστεί, οικονομική βοήθεια στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, την άνοιξη του 2008, τα spread του 10ετούς ελληνικού δημοσίου έναντι του γερμανικού κυμάνθηκαν από 25 μέχρι 65 μονάδες βάσης. Στη συνέχεια, τον Μάρτιο του 2009, τα ελληνικά spreads έφθασαν τις 285 μονάδες βάσης. Σημειώθηκε μείωση των ελληνικών spreads που έφτασε τις 121 μονάδες βάσης τον Αύγουστο του 2009. Μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου 2009, καταγράφηκε μια μεγάλη αύξηση των spreads, όταν ήταν προφανές ότι το δημόσιο χρέος δεν ήταν βιώσιμο, η οποία άγγιξε τις 586 μονάδες βάσης τον Απρίλιο του 2010 (Tsoukalis 2010).

Εικόνα 11 Μεταβολή των ελληνικών spreads

Πηγή: Reuters EcoWinPro

Η Εικόνα 12 απεικονίζει την εξέλιξη των αξιολογήσεων της Ελλάδας. Εμφανίζει την πιστοληπτική ικανότητα των ελληνικών ομολόγων για το 2010 από τους κύριους οργανισμούς αξιολόγησης (Moody's, S&P, FitchκαιR&I). Αυτές οι αξιολογήσεις κυμαίνονται από BB + έως BBB-. Η Ελλάδα έχει υποβαθμιστεί σε BBB- λόγω του υψηλού ελλείμματος του προϋπολογισμού και της εκτίμησης των αγορών για τη μη βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους (Kouretas and Vlamis, 2010). Ακολούθησαν δύο υποβαθμίσεις του ελληνικού χρέους από τον οίκο Moody's, η πρώτη στις 14 Ιουνίου 2010 κατά τέσσερις βαθμίδες και η δεύτερη στις 25 Ιουλίου του 2011 κατά τρεις βαθμίδες (CCC). Έτσι έχει μειωθεί η αξιοπιστία της σε επίπεδα που υπήρχαν κατά τα έτη πριν το 2000.

Εικόνα 12Αξιολόγηση των ελληνικών ομολόγων

Πηγή: Eurostat

2.3.3. Εξωτερικές αιτίες

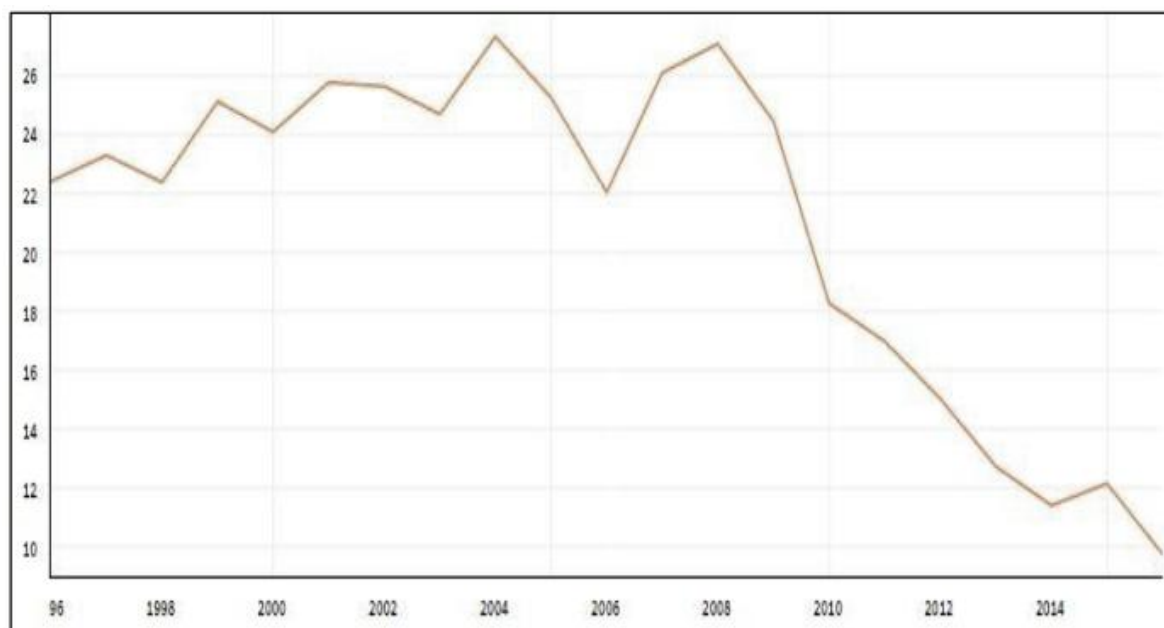
Μια πρώτη εξωτερική αιτία για την ελληνική κρίση θεωρείται η επίδραση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όπως αναφέρουν οι Gibson, Hall and Tavlás (2012), η Ελλάδα δεν έπρεπε να μπει στην Ευρωζώνη γιατί πληρούσε μόνο τα δυο από τρία κριτήρια της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Είχε έλλειμμα προϋπολογισμού μικρότερο του 3% και πληθωρισμό κοντά στον προτεινόμενο πληθωρισμό από την Ευρωζώνη, αλλά το ποσοστό του δημοσίου χρέους της ως ποσοστού του ΑΕΠ ξεπερνούσε το 60%. Αυτό συνέβη βέβαια και σε άλλες χώρες που μπήκαν στην Ευρωζώνη. Όμως, η διαφορά της Ελλάδος ως προς τα δημοσιονομικά χαρακτηριστικά σε σχέση με τις άλλες χώρες ήταν αισθητή και πριν αλλά και μετά το 2001. Για αυτό θα πρέπει να έπρεπε να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στην Ελλάδα ώστε να μπορέσει να είναι πιο εύκολα διαχειριζόμενη μια ενδεχόμενη κρίση.

Εξίσου σημαντική αιτία είναι η μη απόκτηση των αναμενόμενων οφελών από την είσοδο στην Ευρωζώνη. Σύμφωνα με τους Kotios et al., (2011), αναμενόταν σταθερότητα των τιμών λόγω του κοινού νομίσματος και της έλλειψης συναλλαγματικών ισοτιμιών. Πρώτον, η ύπαρξη κοινού νομίσματος και η εξάλειψη του συναλλαγματικού κινδύνου θα επωφελούσε τις Ευρωπαϊκές χώρες καθώς τα νομίσματά τους είχαν βιώσει συχνές υποτιμήσεις στο παρελθόν. Αυτό οδήγησε σε μεγάλη μείωση των επιτοκίων κατά την οποία οι Ευρωπαϊκές χώρες θα μπορούσαν να δανειστούν πιο εύκολα και να πραγματοποιήσουν επενδύσεις. Δεύτερον, το ευρώ αναμενόταν να ενισχύσει τις προοπτικές ανάπτυξης στις Ευρωπαϊκές χώρες, καθιστώντας ελκυστικό για ξένες επενδύσεις. Έτσι αναμενόταν ανάπτυξη των χωρών, αύξηση της παραγωγής και βελτίωση του βιοτικού επιπέδου ζωής.

Όμως τελικά στην Ελλάδα ο πληθωρισμός ακολούθησε αυξητική πορεία και έτσι τα ελληνικά προϊόντα ήταν πολύ ακριβά σε σχέση με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά. Συνεπώς μειώθηκε η ανταγωνιστικότητα της Ελλάδος και επιδεινώθηκε το εξωτερικό ισοζύγιο, αφού μειώθηκαν οι εξαγωγές και αυξήθηκαν οι εισαγωγές. Η παραγωγικότητα της χώρας αυξήθηκε σε ελάχιστους τομείς, αφού δεν δόθηκαν οι κατάλληλες κατευθύνσεις. Παράλληλα η αύξηση των τιμών οδηγούσε σε αύξηση των μισθών και των επιτοκίων και άρα μείωση των επενδύσεων. Το 2011, η Ελλάδα

βρισκόταν κάτω από την εκατοστή θέση στο δείκτη παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας, πολύ πιο κάτω από κάθε άλλη ευρωπαϊκή χώρα.

Η επόμενη Εικόνα παρουσιάζει την εξέλιξη των επενδύσεων στην Ελλάδα για την περίοδο 2000 – 2015. Όπως παρατηρείται, επιβεβαιώνεται η μείωση των επενδύσεων μετά το 2008. Το 2004, οι επενδύσεις παρουσίασαν την μέγιστη τιμή τους ξεπερνώντας το 26%, γεγονός που οφείλεται στην πραγματοποίηση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα. Όμως η χώρα δεν κατάφερε να εκμεταλλευτεί σε μεγάλο βαθμό αυτό το γεγονός και τελικά σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση, οι επενδύσεις είχαν έντονη πτωτική πορεία. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μείωση είναι πολύ μεγάλη και καταλήγει σε ιστορικά χαμηλό ποσοστό κάτω του 10% του ΑΕΠ κατά το 2015.

Εικόνα 13 Συνολικές επενδύσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 2000-2015

Πηγή: Eurostat

Επιπλέον, υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι η ποιότητα και οι ηθικές αρχές των πολιτικών αρμοδίων (institutional quality) στις ευρωπαϊκές χώρες επιδεινώθηκαν μετά την ένταξη στο ευρώ, κάτι που τις καθιστά πιο ευάλωτες σε μια πιθανή κρίση. Αυτό μπορεί να διαπιστωθεί στον Παγκόσμιο Δείκτη Διακυβέρνησης(WGI), όπου ένα σύνολο δεικτών δημιουργήθηκε από την Παγκόσμια Τράπεζα για τη μέτρηση της

ποιότητας της διακυβέρνησης (Galenianos, 2015). Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τις τιμές του δείκτη για την "αποτελεσματικότητα της κυβέρνησης", "τον έλεγχο της διαφθοράς" και "την κανονιστική ποιότητα" για κάθε ευρωπαϊκή χώρα πριν την δημιουργία του κοινού νομίσματος (1996-98) και πριν από την παγκόσμια κρίση (2006-2008).

Πίνακας 1 Δείκτες ποιότητας διακυβέρνησης

	Έτη	Ελλάδα	Ιρλανδία	Πορτογαλία	Ισπανία	Υπόλοιπες ΕΕ χώρες
Αποτελεσματικότητα κυβέρνησης	1996-98	0,79	1,74	1,14	1,64	1,7
	2006-08	0,61	1,55	0,95	0,94	1,51
	Διαφορά	-0,17	-0,19	-0,19	-0,71	-0,19
Έλεγχος διαφθοράς	1996-98	0,7	1,68	1,43	1,21	1,68
	2006-08	0,23	1,74	0,97	1,07	1,63
	Διαφορά	-0,46	0,05	-0,37	-0,18	-0,07
Κανονιστική ποιότητα	1996-98	0,65	1,63	1,22	1,118	1,29
	2006-08	0,87	1,87	1,07	1,2	1,45
	Διαφορά	0,22	0,24	-0,15	0,02	0,16

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα

Όπως αναφέρουν οι Dves – Esteban, etal., (2016), η είσοδος της Ελλάδος στην Ευρωζώνη την έφερε σε επαφή με επικίνδυνες επενδύσεις και έντονη κερδοσκοπία. Οι διεθνείς επενδυτές, δεδομένης της απορρύθμισης των παγκόσμιων αγορών αύξησαν τις κερδοσκοπικές κινήσεις ώστε να πετύχουν υψηλά κέρδη. Ταυτόχρονα, και οι ελληνικές τράπεζες συμμετείχαν σε κάποιο βαθμό σε βραχυχρόνιες επενδύσεις υψηλού κινδύνου. Έτσι αυξήθηκε η αλληλεπίδραση των

χωρών και η διάδοση της κρίσης μπορούσε να γίνει ταχύτατα από τη μια χώρα στην άλλη με έντονες δυσμενείς συνέπειες.

Επίσης σημαντικό ρόλο έχει η καθυστέρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να πάρει θέση σχετικά με το πρόβλημα της κρίσης στην Ελλάδα. Οι κυβερνήσεις της Ευρωζώνης δεν μπόρεσαν να δώσουν ένα σαφές μήνυμα που να δείχνει την ετοιμότητά τους στην υποστήριξη της Ελλάδας, ενώ η ελληνική δημοσιονομική κρίση κλιμακώθηκε. Νομικός σκεπτικισμός και ερωτήσεις όπως "είναι παράνομη διάσωση;" τέθηκαν, κυρίως από τη Γερμανία, για ένα θέμα το οποίο ήταν εν μέρει πολιτικό. Ωστόσο, δεν υπάρχει τίποτα στη Συνθήκη του Μάαστριχτ που να εμποδίζει ένα κράτος μέλος ή όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης να βοηθήσουν μια χώρα οικονομικά δυσχερής, μεμονωμένα ή με την υποστήριξη εξωτερικού φορέα (ΔΝΤ, ΕΤΑΑ, ΕΤΕΠ, Παγκόσμια Τράπεζα κ.λπ.). Συγκεκριμένα, το άρθρο 100, παράγραφος 2 της Συνθήκης του Μάαστριχτ ορίζει ότι

"όταν ένα κράτος μέλος αντιμετωπίζει δυσκολίες ή απειλείται σοβαρά , από δυσκολίες που προκαλούνται από φυσικές καταστροφές ή από έκτακτα γεγονότα πέραν του ελέγχου του , το Συμβούλιο, αποφασίζοντας με ειδική πλειοψηφία μετά από πρόταση της Επιτροπής, δύναται να χορηγήσει, υπό ορισμένους όρους, κοινοτική χρηματοδοτική συνδρομή στο ενδιαφερόμενο κράτος μέλος "

Λόγω αυτών των διαφωνιών μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι αγορές υπέθεσαν ότι η σιωπηρή εγγύηση για το ελληνικό χρέος από τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει αποσυρθεί. Ενώ οι υπεύθυνοι για τη χάραξη πολιτικής της Ευρωζώνης συζητούσαν εάν το σχέδιο διάσωσης είναι παράνομο, παράλληλα υπήρξαν κάποιες αμφιβολίες σχετικά με τα κριτήρια επιλογής των ασφαλειών της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, για τα οποία η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα είναι υπεύθυνη για την αποδοχή ή την άρνηση των υποβαθμισμένων ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου ως εξασφάλιση στην παροχή ρευστότητας. Αυτές οι ασάφειες δημιούργησαν προβλήματα στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που κατέχουν ομόλογα του Ελληνικού Δημοσίου (Kouretas and Vlamis, 2010).

Ένας άλλος εξωγενής παράγοντας που συνέβαλε στην αστάθεια της ελληνικής οικονομίας ήταν η έλλειψη κονδυλίων αλληλεγγύης σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί μια νομισματική ένωση όχι μια οικονομική ένωση με

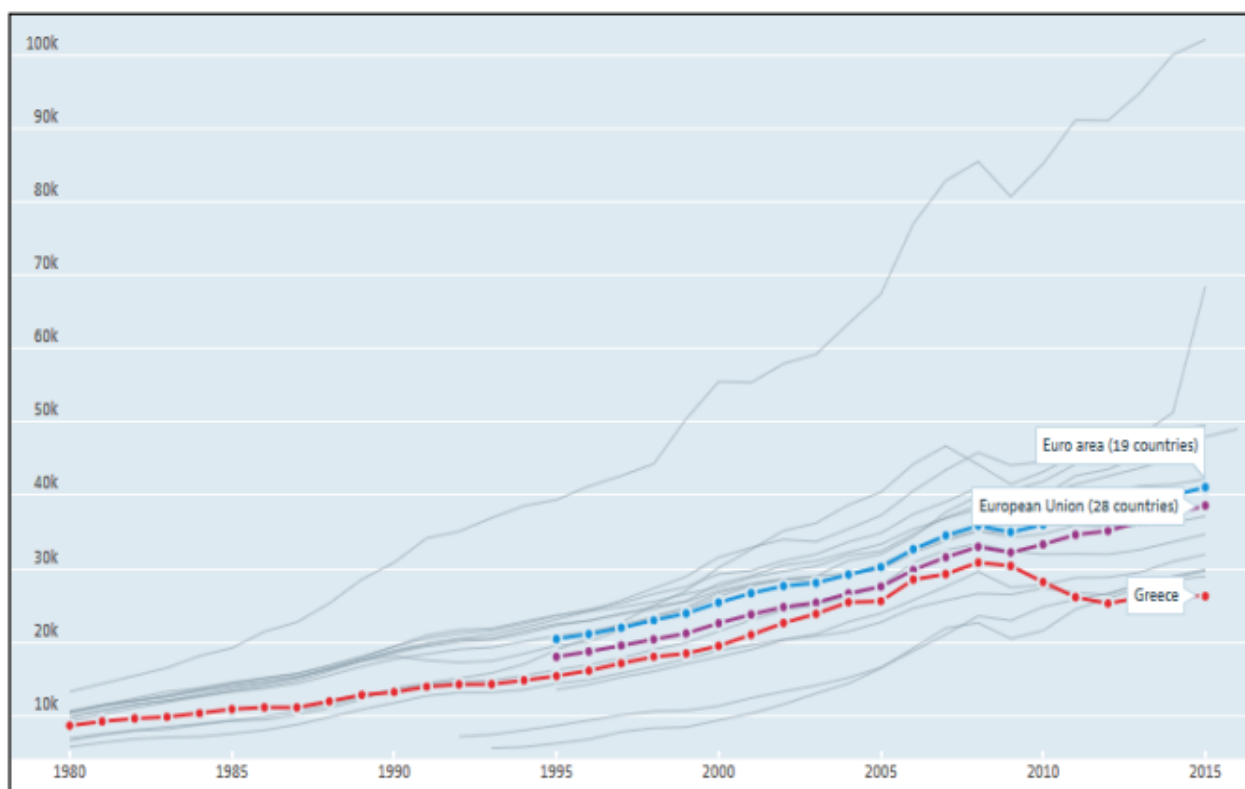
έναν ομοσπονδιακό προϋπολογισμό. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει μια κοινή νομισματική πολιτική υπερεθνικού επιπέδου, αλλά η οικονομική πολιτική (δημοσιονομικές πολιτικές, μισθολογικές πολιτικές, κοινωνικές πολιτικές, πιστωτικές ρυθμίσεις κ.λπ.) παραμένει στα χέρια των εθνικών φορέων χάραξης πολιτικής. Οποτεδήποτε μια κρίση εμφανίζεται στην περιφέρεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν υπάρχει κάποιος μηχανισμός προσαρμογής για την αντιμετώπιση μιας τέτοιας κρίσης σε υπερεθνικό επίπεδο.

Η έλλειψη ευρωπαϊκής αλληλεγγύης αντικατοπτρίζονταν αναπόφευκτα στη διεύρυνση των ελληνικών spreads. Τελικά, οι ηγέτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης συμφώνησαν στις 25 Μαρτίου 2010 να δώσουν ένα τριετές πακέτο διάσωσης για την Ελλάδα αξίας 110 δισ. Ευρώ (αποτελούμενο από 80 δισ. ευρώ από την Ευρωπαϊκή Ένωση και 30 δισ. ευρώ από το ΔΝΤ). Στις 11 Φεβρουαρίου 2010, ο Πρόεδρος Jean-Claude Trichet ανακοίνωσε για την Ελλάδα ότι η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα θα συνεχίσει να αποδέχεται το χρέος της ελληνικής κυβέρνησης ως εξασφάλιση, ανεξάρτητα από τις αποτιμήσεις των οίκων αξιολόγησης (Kouretas and Vlamis, 2010).

Τέλος, η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση είναι παράγοντας δημιουργίας της ελληνικής κρίσης. Η Ελλάδα και οι κύριοι εμπορικοί εταίροι της στη χερσόνησο των Βαλκανίων επηρεάστηκαν από την παγκόσμια κρίση του 2007 -που προέρχεται από την αμερικανική αγορά δανείων υψηλού κινδύνου - αλλά με χρονική υστέρηση. Όπως αναφέρουν οι Michaelides et al., 2013, πριν την ένταξη στην Ευρωζώνη, οι μεταβολές του ΑΕΠ της Ελλάδος έχει θετική συσχέτιση με τις μεταβολές του ΑΕΠ των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών. Από την περίοδο 2000-2010, η συσχέτιση του Ελληνικού ΑΕΠ με το Ευρωπαϊκό αυξάνεται ακόμα περισσότερο λόγω των προσπαθειών σύγκλισης όλων των οικονομιών της Ευρωζώνης. Έτσι η κρίση των ΗΠΑ μεταφέρθηκε στην Ελλάδα και απορρύθμισε πολύ περισσότερο την ανάπτυξη της λόγω των ενδογενών ανισοροπιών της Ελλάδος που έχουν ήδη μελετηθεί. Σαν αποτέλεσμα, μειώθηκε δραστικά η παραγωγή, η κατανάλωση, η ζήτηση και η απασχόληση. Η αύξηση της ανεργίας σε συνδυασμό με την μείωση του ΑΕΠ επέφερε σημαντική αποδιοργάνωση της χώρας. Παρ' όλα αυτά, η ύφεση μπορεί να έχει χτυπήσει την Ελλάδα κάπως λιγότερο σοβαρά από ό, τι άλλες χώρες επειδή υπάρχει

ένα μεγάλο μερίδιο παραοικονομίας, η οποία εκτιμάται ότι είναι μεταξύ 25% και 30% του ΑΕΠ.

Με βάση τα παραπάνω έχει σημαντικό ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε την εξέλιξη του ΑΕΠ και της ανεργίας στην Ελλάδα κατά την τελευταία δεκαπενταετία. Το ΑΕΠ είναι δείκτης παραγωγικότητας μιας χώρας και ταυτόχρονα αποτελεί το βαρόμετρο μιας κυβέρνησης, καθώς σε σχέση με το ΑΕΠ υπολογίζονται τα ποσοστά ελλείμματος, αλλά και το χρέος. μάλιστα το ΑΕΠ κατά κεφαλήν αποτελεί δείκτη ευημερίας μιας χώρας.

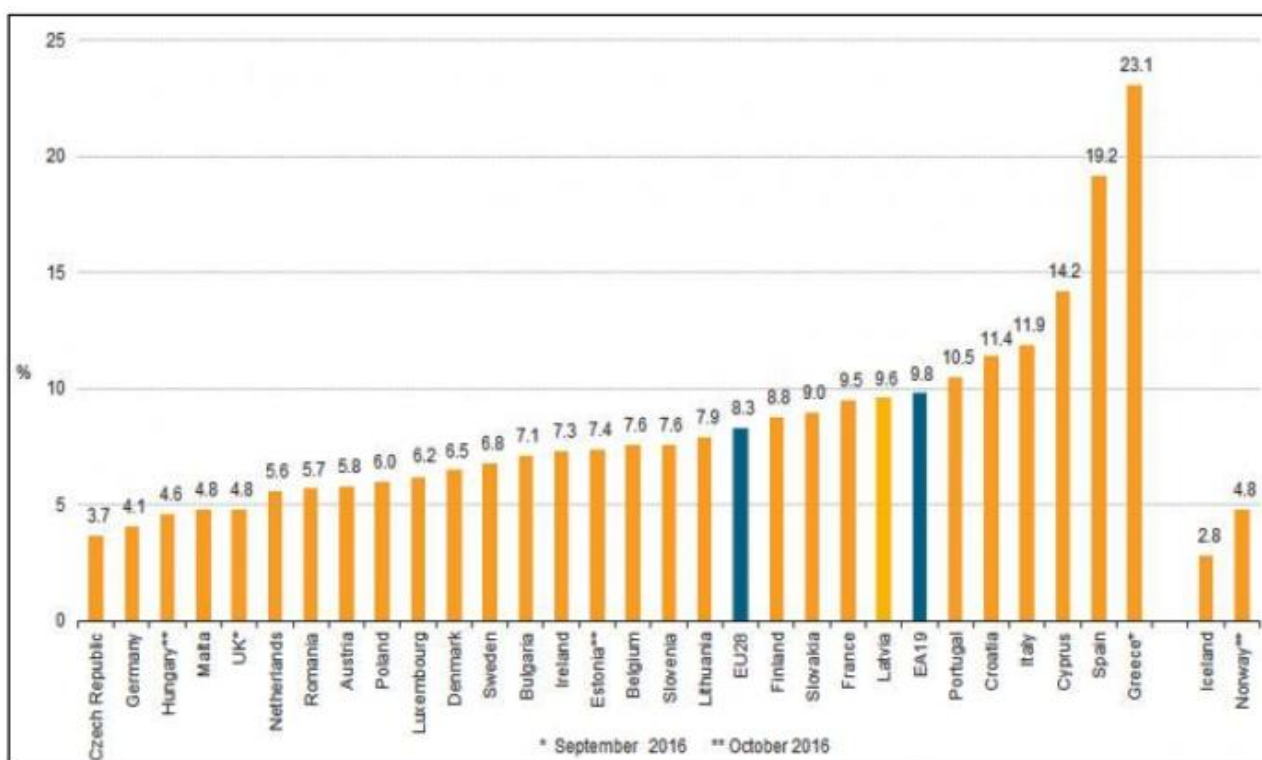
Εικόνα 14 Εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ για την περίοδο 1980-2015 (Σε χιλιάδες εκατομμύρια \$)

Πηγή: Eurostat

Το προηγούμενο διάγραμμα παρουσιάζει την εξέλιξη του κατά κεφαλήν της Ελλάδος σε σχέση με το αντίστοιχο των Ευρωπαϊκών χωρών. Όπως φαίνεται το κατά κεφαλήν ΑΕΠ αρχικά έχει ανοδική πορεία και ακολουθεί την τάση των υπόλοιπων χωρών. Από το 2009 και μετά όμως υπάρχει μια ραγδαία καθοδική πορεία και άμβλυνση από το μέσο κατά κεφαλήν ΑΕΠ των άλλων Ευρωπαϊκών χωρών. Η

μεγάλη μείωση φαίνεται από το ότι αντιστοιχούσαν ανά άτομα 30\$ για το έτος 2009 ενώ αυτά έχουν πέσει στα 26\$ για το έτος 2015, μείωση της τάξης του 16%.

Με βάση την μεγάλη μείωση της συνολικής παραγωγής στην Ελλάδα την τελευταία οκταετία της κρίσης, δημιουργήθηκαν πολλοί άνεργοι γιατί χάθηκαν πολλές θέσεις εργασίας. Μάλιστα κατά το 2016, η ανεργία άγγιξε το ποσοστό του 25%, το οποίο είναι τριπλάσιο του ποσοστού ανεργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα πολύ υψηλά ποσοστά ανεργίας μετά την έναρξη της κρίσης ευνοούν την ανασφάλιστη εργασία και την παραβίαση των εργασιακών δικαιωμάτων. Παράλληλα αυξάνουν την δημόσιες δαπάνες για να δοθούν επιδόματα ανεργίας και μειώνουν το επίπεδο διαβίωσης των Ελλήνων καθιστώντας ακόμα πιο οδυνηρές τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης.

Εικόνα 15 Εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας για το 2016

Πηγή: Eurostat

Αποτέλεσμα όλων των παραπάνω είναι η αύξηση της φτώχειας στην Ελλάδα. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 2 (Matsaganis and Leventi, 2014), υπάρχει αύξηση της φτώχειας μεταξύ του 2009 και του 2012. Μάλιστα κάποιες κοινωνικές ομάδες είναι περισσότερο ευάλωτες και συγκεκριμένα οι γυναίκες, οι νέοι και οι

ηλικιωμένοι. Όσον αφορά τη μορφή εργασίας, λιγότερο πλήττονται οι εργαζόμενοι στο δημόσιο και στον τραπεζικό τομέα.

Πίνακας 2 Μέτρηση της φτώχειας στην Ελλάδα για τα έτη 2009 και 2012

	<i>Poverty rates by threshold</i>			
	<i>2009 standard</i>	<i>2012 Standard</i>	<i>2012 Fixed</i>	<i>2012 Extreme</i>
All	20.0	21.3	37.0	9.8
Gender				
Men	18.9	21.2	36.5	10.1
Women	21.0	21.4	37.4	9.5
Age				
0–17	21.8	26.8	42.6	16.3
18–29	18.0	22.7	38.1	11.5
30–44	16.3	21.5	36.9	13.0
45–64	19.0	19.9	33.9	8.5
65+	24.6	17.1	35.1	1.4
Area				
Athens	15.8	18.1	33.8	10.1
Other cities	22.0	21.7	39.3	11.1
Rural/semi-rural areas	21.4	22.7	37.8	9.3
Tenure				
Rent or mortgage	16.2	22.7	36.3	17.2
No housing costs	21.3	20.8	37.2	7.2
Labour market status				
Unemployed	32.2	41.1	57.8	27.0
Employee (private excl. banking)	9.3	10.7	23.9	4.1
Employee (public incl. banking)	0.2	0.7	3.6	0.3
Liberal profession	4.5	4.2	8.7	0.9
Self-employed	13.4	15.0	27.4	7.1
Farmer	38.9	31.9	52.0	10.7
Pensioner	23.4	17.0	33.5	1.4
Student	22.1	26.2	42.9	14.7
Others not in the labour force	25.6	21.7	39.0	7.8

Πηγή: Matsaganis and Leventi, 2014

2.4. Μελλοντικές κατευθύνσεις

Η αντιμετώπιση της κρίσης δεν θα ήταν σίγουρα η διαγραφή του χρέους γιατί καμιά χώρα δεν έχει συμφέρον να αφήσει μια άλλη να απαλλαγεί από τις υποχρεώσεις της, δεδομένων των συνδεδεμένων πολιτικών και του οικονομικού κόστους που θα συνεπαγόταν αυτή η απόφαση. Ταυτόχρονα θα υπήρχε μια συνολική απώλεια της ικανότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αντιμετωπίσει τις δημοσιονομικές και ευρύτερες οικονομικές της προκλήσεις. Αφενός, εάν η Ελλάδα αφεθεί να χρεοκοπήσει, υπάρχει σημαντική πιθανότητα διάδοσης της χρεοκοπίας στις Ευρωπαϊκές αγορές ομολόγων και τους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, τα οποία κατέχουν σημαντικό μέρος των ελληνικών ομολόγων.

Η κρίση χρέους σε μια χώρα μέλος της Ευρωζώνης θα μπορούσε να προκαλέσει μια γενικότερη κρίση και στις υπόλοιπες χώρες της Ευρωζώνης που έχουν όμοια χαρακτηριστικά δημοσιονομικά προβλήματα με την Ελλάδα (όπως η Ισπανία, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία). Η διάδοση της κρίσης μπορεί να γίνει εύκολα και μέσω της παγκόσμιας εμπορικής και οικονομικής διασύνδεσης των αγορών νομικών δεσμών, γιατί οι ελληνικές τράπεζες κατέχουν σημαντικό μερίδιο αγοράς στα Βαλκάνια και στις Νοτιοανατολικές Ευρωπαϊκές οικονομίες, στις οποίες αποτελούν σημαντικούς δανειστές. Επιπλέον, αν η Ελλάδα εξαναγκαστεί να χρεοκοπήσει, οι ελληνικές εμπορικές τράπεζες που κατέχουν κρατικό χρέος (περίπου 45 δισ. ευρώ) θα έχουν πρόβλημα επιβίωσης (Kouretas and Vlamis, 2010).

Από την άλλη πλευρά, αν η Ελλάδα εγκαταλείψει οικειοθελώς την Ευρωπαϊκή Ένωση, παραιτηθεί από το ευρώ και εγκαθιδρύσει ένα εθνικό νόμισμα, θα υπάρξουν ορισμένες οικονομικές δαπάνες που θα πρέπει να καλύψει. Πρώτον, θα πρέπει να ικανοποιήσει μεγαλύτερες πληρωμές οφειλών λόγω υποτίμησης του εθνικού νομίσματος. Δεύτερον, η Ελλάδα δε θα μπορεί να δανειστεί από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές για έναν σημαντικό αριθμό ετών. Τρίτον, η Ελλάδα θα αναγκαστεί βίβια να εξισορροπήσει τον προϋπολογισμό της, δεδομένου ότι θα απορριφθεί από τις διεθνείς αγορές και δεν θα είναι δυνατόν να δανειστεί χρήματα για τη χρηματοδότηση δημοσιονομικών ελλειμμάτων και εμπορικών ελλειμμάτων (Tsoukalis, 2010).

Ένα τελευταίο σημείο που πρέπει να υπογραμμιστεί είναι πως όταν συζητούνται πιθανά σενάρια για την ελληνική δημοσιονομική κρίση δεν πρέπει να λησμονάται ότι το σχέδιο για το ευρώ φαίνεται να είναι κατά κύριο λόγο μια πολιτική κατασκευή και όχι οικονομική. Όπως ο Tsoukalis 2010, τονίζει:

"Η οικονομική και νομισματική ένωση ήταν δημιούργημα του Προέδρου Mitterrand και του Καγκελάριου Kohl. Ουσιαστικά αφορούσε τη λήψη κατάλληλων πολιτικών και την διασφάλιση της παγκόσμιας ειρήνης. Δεν είχε επικεντρωθεί σε οικονομικά ζητήματα".

Με όλα αυτά καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως με κάθε τρόπο διακυβεύεται η αξιοπιστία του ευρώ καθώς και τίθεται ζήτημα επιβίωσης του δεδομένου ότι έχουν επενδυθεί πολλά πολιτικά κεφάλαια σε αυτό. Αυτή τη στιγμή δεν υπάρχει συναίνεση μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να πραγματοποιηθεί μια πολιτική ένωση αλλά είναι απολύτως απαραίτητο να σχεδιαστούν και να εφαρμοστούν θεσμικοί μηχανισμοί, όπως το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας, για την οικονομική υποστήριξη χωρών που αντιμετωπίζουν δημοσιονομικές δυσκολίες. Υπάρχει ανάγκη για ένα συνεχή συντονισμό των εθνικών οικονομικών πολιτικών, συνδυάζοντας κίνητρα και κυρώσεις, σε συνδυασμό με αποτελεσματική εποπτεία και υπό όρους οικονομική υποστήριξη. Ωστόσο, αυτή τη στιγμή είναι σαφές ότι δεν υπάρχει συναίνεση στα κράτη μέλη της Ευρωζώνης για να υπάρξει μια πιο συνεκτική πολιτική που θα επιτρέψει τη μεταφορά των δημοσιονομικών και φορολογικών ευθυνών στις υπερεθνικές αρχές (De Grauwe 2010d, 2010).

Δεδομένου ότι αυτή τη στιγμή η νομισματική ένωση δεν συνδυάζεται με μια πολιτική ένωση, προτείνονται δυο σημαντικές μεσοπρόθεσμες λύσεις:

- Πρώτον, σύμφωνα με τους Gro and Micossi (2008) προτείνεται η δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Νομισματικού Ταμείου (EMF). Αυτός ο νέος θεσμός θα λαμβάνει τα κεφάλαιά του από χώρες που αντιμετωπίζουν υπερβολικά δημοσιονομικά ελλείμματα και επίπεδα χρέους. Αν προκύψει μια παρόμοια κρίση στο μέλλον, το EMF θα είναι σε θέση να υποστηρίξει εκείνες τις χώρες που χρειάζονται

οικονομική υποστήριξη και επιπλέον θα έχει την εξουσία να επιβάλλει ορισμένους κανόνες κατά την κατανομή των πόρων στήριξης.

- Δεύτερον, οι DeGrauwe and Wim Moesen (2009) πρότειναν την δημιουργία ενός κοινού ευρωομολόγου, που θα μπορούσε να μειώσει τις πιέσεις στις οικονομίες της Ευρωζώνης με υπερβολικά δημοσιονομικά ελλείμματα. Υποστηρίζουν ότι το επιτόκιο για το ευρωομόλογο πρέπει να είναι ο σταθμισμένος μέσος όρος των εθνικών επιτοκίων προκειμένου να αποφευχθούν προβλήματα ηθικού κινδύνου. Επιπλέον, αναμένεται ότι η δημιουργία μιας κοινής αγοράς ευρωομολόγων (που θα είναι αρκετά μεγάλη) θα προσελκύσει ξένους επενδυτές και θα παράσχει με πρόσθετη ρευστότητα τις αγορές ομολόγων στις οικονομίες της Ευρωζώνης.

3. Οι επιπτώσεις της κρίσης στην παιδεία στην Ελλάδα

3.1. Επισκόπηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος

Για πολλούς ιστορικούς λόγους, παραδοσιακά η Ελλάδα διέθετε σχετικά ικανοποιητικό πληθυσμό σε σύγκριση με τις χώρες στο επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξής της. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι από τότε που δημιουργήθηκε το νεοελληνικό κράτος, το 1830, η Ελλάδα είχε υπερβολική γραφειοκρατία.

Σύμφωνα με τον Τσουκαλά (1977), το μερίδιο των δημοσίων υπαλλήλων στον πληθυσμό της κυρίως αγροτικής Ελλάδας στα τέλη του 19ου αιώνα ήταν σημαντικά υψηλότερο από το αντίστοιχο μερίδιο στην κυρίαρχη βιομηχανική χώρα εκείνης της περιόδου, το Ηνωμένο Βασίλειο. Μια δουλειά στη δημόσια διοίκηση θεωρήθηκε απαραίτητη για κάθε εργαζόμενο και αναζητήθηκε ιδιαίτερα, ειδικά μετά από μια συνταγματική μεταρρύθμιση στις αρχές του 20ου αιώνα που έδωσε θητεία σε δημόσιους υπαλλήλους. Βασική προϋπόθεση για την αποδοχή στη δημόσια διοίκηση ήταν τα υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα σε σύγκριση με τον υπόλοιπο πληθυσμό. Αυτό, με τη σειρά του, δημιούργησε έντονη ζήτηση για εκπαίδευση. Ένα πολυετές χαρακτηριστικό του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος (Tsakloglou and Cholezas, 2005).

Μέχρις ότου μια σημαντική μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος που πραγματοποιήθηκε το 1964, τα έτη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης ήταν έξι, δηλαδή μόνο η πρωτοβάθμια εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική. Μετά από αυτή τη μεταρρύθμιση, αυξήθηκαν σε εννέα, αλλά μειώθηκαν και πάλι σε έξι κατά την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974) (Gounias, 1998a). Οι μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1976 αύξησαν τα έτη υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε εννέα, καθιστώντας έτσι υποχρεωτική την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με τις συστάσεις διεθνών οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και ο ΟΟΣΑ για τη στήριξη της επαγγελματικής εκπαίδευσης και η ανάγκη μείωσης των σημαντικών ανισοτήτων στις εκπαιδευτικές ευκαιρίες που επικρατούσαν στη

δεκαετία του 1970 [ΟΟΣΑ (1980)], ιδρύθηκαν ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μη-πανεπιστημίου (Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα). Οι αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα που έγιναν μετά τη δεκαετία του 1970, ήταν ριζικές. Τα κύρια χαρακτηριστικά τους ήταν, αφενός, η σταδιακή κατάργηση της επιλογής στα χαμηλότερα επίπεδα του συστήματος και, αφετέρου, η εισαγωγή και ενίσχυση νέων επιλεκτικών διαδικασιών στο τέλος της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Στη δεκαετία του 1950 και του 1960, μεγάλος αριθμός φοιτητών εγκατέλειψε τις σπουδές πριν συμπληρώσει τα υποχρεωτικά επίπεδα του εκπαιδευτικού συστήματος. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, τα ποσοστά εγκατάλειψης από την υποχρεωτική εκπαίδευση μειώθηκαν σε περίπου 20% και στη δεκαετία του 1990 ήταν σχεδόν 10% (Paleokrassas et al, 1996). Το ποσοστό αυτό δεν ήταν ουσιαστικά διαφορετικό από τον μέσο όρο της ΕΕ την εποχή εκείνη. Δεν είναι απίθανο ότι με την εισροή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ξένων φοιτητών που αντιμετωπίζουν προβλήματα γλώσσας και αφομοίωσης, αυτά τα ποσοστά ενδέχεται να έχουν αυξηθεί λίγο τα τελευταία χρόνια. Τα ποσοστά απόσυρσης από την υποχρεωτική εκπαίδευση ήταν υψηλότερα στους άνδρες από τις γυναίκες και, επιπλέον, ήταν υψηλότερα στις φτωχότερες αγροτικές περιοχές της χώρας και όχι στις πόλεις. Επιπλέον, ήταν εμφανείς και οι έντονες περιφερειακές ανισότητες στα ποσοστά εγκατάλειψης (Paleokrassas et al, 1994). Περίπου τα μισά από αυτά τα ποσοστά πρόωρης εγκατάλειψης αφορούσαν άτομα που δεν εγγράφονταν στην κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μετά την ολοκλήρωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Παρά τη μείωση των ποσοστών πρόωρης εγκατάλειψης, σύμφωνα με τους Kanellorou et al (2003), στα τέλη της δεκαετίας του 1990 το 12,2% όλων των ατόμων ηλικίας 15-19 ετών δεν ολοκλήρωσε τα υποχρεωτικά επίπεδα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος (πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια) ποσοστό για τα άτομα ηλικίας 20-24 ετών ήταν 10,4%.

Σύμφωνα με το Ελληνικό Σύνταγμα, η εκπαίδευση παρέχεται δωρεάν σε όλα τα επίπεδα. Η προσχολική εκπαίδευση είναι πλέον υποχρεωτική από 4 ετών και ο δημόσιος ανεφοδιασμός των νηπιαγωγείων δεν είναι σε θέση να καλύψει την υφιστάμενη ζήτηση, η οποία καλύπτεται από παρόχους του ιδιωτικού τομέα. Ορισμένα ιδιωτικά σχολεία λειτουργούν σε επίπεδο πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι εγγραφές σε ιδιωτικά σχολεία αντιπροσωπεύουν το

5-10% όλων των εγγραφών και η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών ιδιωτικών σχολείων ανήκουν σε νοικοκυριά που βρίσκονται στις ανώτατες τάξεις της διανομής εισοδήματος ([Antoninis and Tsakloglou, 2001]).

Στο τριτοβάθμιο επίπεδο, τα πτυχία που προσφέρονται από ιδιωτικά ιδρύματα, τα οποία αντιμετωπίζονται από το νόμο ως εμπορικές επιχειρήσεις και όχι από εκπαιδευτικά ιδρύματα, δεν αναγνωρίζονται επισήμως ως ισοδύναμα με εκείνα των δημόσιων ιδρυμάτων. Το 1998 οι διάφοροι τύποι ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αντικαταστάθηκαν από τα Λύκεια και τις Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές, που διαρκούν τρία χρόνια. Οι απόφοιτοι του Λυκείου είναι επιλέξιμοι να συμμετάσχουν στις γενικές εξετάσεις για την είσοδο στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα. Οι απόφοιτοι των Τεχνικών Επαγγελματικών Σχολείων μπορούν να εισέλθουν μόνο στα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα συμμετέχοντας στις γενικές εξετάσεις. Το 2004 το Υπουργείο Παιδείας ανακοίνωσε ότι στο άμεσο μέλλον η ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση θα αναδιοργανωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε όλοι οι μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης να μπορούν να συμμετάσχουν στις γενικές εξετάσεις για να εισέλθουν στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Πανεπιστήμια ή Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα). Επιπλέον, ανακοινώθηκε ότι οι εξετάσεις θα επανεισαχθούν στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα - και ιδιαίτερα το δευτεροβάθμιο επίπεδο - υποτίθεται ότι παρέχει γενικές δεξιότητες με ιδιαίτερη έμφαση στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Με αυτόν τον τρόπο δεν συμβάλλει εντατικά στην απόκτηση πρακτικών ή επαγγελματικών δεξιοτήτων. Πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι, σε σύγκριση με τις χώρες που βρίσκονται στο επίπεδο της οικονομικής τους ανάπτυξης, η εκπαίδευση έχει διαδραματίσει ελάχιστο ρόλο στην ώθηση της οικονομικής ανάπτυξης στην Ελλάδα (Caramanis and Ioannides, 1980, Vaitzos and Giannitsis, 1993). Η ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση θεωρείται κυρίως ως μέσο εισόδου στο τριτοβάθμιο επίπεδο και δεν έχει μεγάλη σχέση με τις ανάγκες της οικονομίας. Από την άλλη πλευρά, τα τεχνικά-επαγγελματικά λύκεια και τα σχολεία προσφέρουν φημισμένα χαμηλότερη ποιότητα εκπαίδευσης. Οι σχέσεις με τις επιχειρήσεις είναι σπάνιες και δεν υπάρχει κανένας επίσημος τρόπος να απορροφηθούν και να διοχετευθούν οι απόφοιτοι στην αγορά εργασίας.

Παρόλο που το εκπαιδευτικό σύστημα διευρύνθηκε ταχύτατα και τα ποσοστά εγγραφής αυξήθηκαν σημαντικά τα τελευταία χρόνια, οι δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση δεν αυξήθηκαν αναλόγως και κατά την τελευταία δεκαετία κυμάνθηκαν μεταξύ 3,5% και 4% του ΑΕΠ (ΟΟΣΑ 2008). Το ποσοστό αυτό είναι ένα από τα χαμηλότερα στον ΟΟΣΑ. Παρά τον περιορισμένο αριθμό φοιτητών που φοιτούν σε ιδιωτικά σχολεία, οι ιδιωτικές δαπάνες για την εκπαίδευση είναι πολύ υψηλές (για πράγματα όπως η διδασκαλία ξένων γλωσσών και ιδιαίτερα τα σχολεία για την προετοιμασία για τις εξετάσεις τριτοβάθμιας εκπαίδευσης) και ανεβαίνουν διαχρονικά. Οι Kanellopoulos et al (2003) εκτιμούν ότι το ποσοστό των δαπανών εκπαίδευσης στους οικογενειακούς προϋπολογισμούς αυξήθηκε από 2,15% το 1982 σε 4,41% το 2002, ένα μερίδιο σημαντικά υψηλότερο από αυτό σχεδόν όλων των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Από κοινού, οι δημόσιες και ιδιωτικές δαπάνες για εκπαίδευση αντιπροσώπευαν περίπου το 6,5% του ΑΕΠ στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Kanellopoulos et al, 2003).

Από τις αρχές του 2000 μέχρι σήμερα παρατηρούνται σημαντικές βελτιώσεις στον κλάδο της παιδείας. Αυτό οφείλεται στην χρηματοδότηση από τα κοινοτικά προγράμματα, τα οποία συνέβαλαν σημαντικά στη βελτίωση των υποδομών και στην πραγματοποίηση επενδύσεων για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ταυτόχρονα όμως υπάρχει μια σημαντική μείωση του αριθμού των σπουδαστών στα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης λόγω της ταχείας μείωσης των ποσοστών γονιμότητας. Αυτή η μείωση συνεχίζεται παρά το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια παρατηρήθηκε μεγάλη εισροή παιδιών μεταναστών που εργάζονται στην ελληνική αγορά εργασίας. Παρόμοια αλλά λιγότερο έντονη μείωση του αριθμού των σπουδαστών παρατηρείται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, παρά το αυξημένο ποσοστό φοιτητών που φοιτούν στο μη υποχρεωτικό τμήμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Εν μέρει ως επακόλουθο αυτής της πτώσης, ο λόγος μαθητών-εκπαιδευτικών υποχώρησε ραγδαία και είναι σήμερα χαμηλότερος από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ (Tsakloglou and Cholezas, 2009).

Μέχρι πρόσφατα, ο διορισμός καθηγητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε δημόσια σχολεία βασίζεται σε λίστα αναμονής για τους αποφοίτους των τμημάτων εκπαίδευσης. Ο χρόνος μεταξύ αποφοίτησης και απασχόλησης διαρκεί αρκετά χρόνια. γεγονός που πιθανότατα επηρεάζει αρνητικά την ποιότητα της

διδασκαλίας. Επιπλέον, οι μισθοί των εκπαιδευτικών της δημόσιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα καθορίζονται κυρίως από την αρχαιότητα και όχι από την απόδοση. Παράλληλοι οι μισθοί είναι χαμηλότεροι από αυτούς στις περισσότερες άλλες χώρες του ΟΟΣΑ, αλλά ο λόγος αυτών των μισθών με το μέσο εισόδημα φαίνεται να είναι υψηλότερος στην Ελλάδα από ό, τι στις περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ. Δεν υπάρχει μελέτη στη βιβλιογραφία που να εξετάζει την επίδραση των μισθών των εκπαιδευτικών στα εκπαιδευτικά αποτελέσματα (πρέπει όμως να σημειωθεί ότι στο υπάρχον πλαίσιο μια τέτοια μελέτη δεν θα παρουσίαζε τεράστιο ενδιαφέρον)(Tsakloglou and Cholezas, 2005).

Όσον αφορά τα αποτελέσματα των δύο πρώτων επιπέδων του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, τα αποδεικτικά στοιχεία διεθνών συγκριτικών έργων όπως το πρόγραμμα OECD-PISA (Πρόγραμμα Διεθνούς Αξιολόγησης Φοιτητών) δεν φαίνονται πολύ ενθαρρυντικά. Η αξιολόγηση των μαθητών ηλικίας 15 ετών στις χώρες του ΟΟΣΑ δείχνει ότι τα ελληνικά αποτελέσματα ήταν χαμηλότερα από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ που ήταν 500 σε όλα τα εξεταζόμενα αντικείμενα: γραφή ανάγνωσης (474), επιστημονική παιδεία (461) και μαθηματική παιδεία (457). Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι το εκπαιδευτικό σύστημα είναι ιδιαίτερα συγκεντρωμένο σε σχέση με τα διδάγματα που διδάσκονται σε ολόκληρη τη χώρα. Για παράδειγμα, τα βιβλία που χρησιμοποιούνται είναι τα ίδια για όλα τα σχολεία (ακόμη και για τα ιδιωτικά) που σχεδιάστηκαν από ένα ειδικό σώμα, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Φυσικά, αυτό έχει επιπτώσεις στον ρυθμό προσαρμογής του περιεχομένου των μελετών στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες.

Μια επισκόπηση της ανισότητας στην πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση παρέχεται στην επόμενη υποενότητα. Όσον αφορά την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, θεωρητικά, το γεγονός ότι αυτά τα επίπεδα εκπαίδευσης χαρακτηρίζονται από μια κεντρική δομή θα πρέπει να εγγυώνται ισότιμη εκπαίδευση σε όλες τις περιφέρειες και τα σχολεία. Ωστόσο, οι υπάρχουσες άμεσες και έμμεσες αποδείξεις δείχνουν ότι αυτό απέχει πολύ από την αλήθεια. Τα δημόσια σχολεία στις φτωχότερες περιοχές είναι σημαντικά λιγότερο εξοπλισμένα από άποψη υποδομής σε σχέση με τα δημόσια σχολεία που βρίσκονται σε πιο ευημερούσες περιοχές ενώ, όταν οι εξετάσεις εξακολουθούσαν να υπάρχουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, υπήρχαν

σαφείς ενδείξεις ισχυρής συσχέτισης μεταξύ του εκπαιδευτικού επιπέδου των γονέων και της επιτυχίας στις εξετάσεις (Tsakloglou and Cholezas, 2005).

3.2. Ανισότητες στην πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η ζήτηση για τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα είναι πολύ ισχυρή και κατανέμεται χρησιμοποιώντας ένα συγκεντρωτικό πολυάριθμο σύστημα. Πιο συγκεκριμένα, κάθε χρόνο το Υπουργείο Παιδείας αποφασίζει για τον αριθμό των θέσεων που θα διατεθούν σε κάθε τμήμα κάθε ιδρύματος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Βάσει αυτής της διανομής των ποσοτήτων, οι απόφοιτοι της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης πληρούν τους τύπους, αφού συμμετείχαν σε πανελλήνιες ανταγωνιστικές εξετάσεις εισόδου ("γενικές εξετάσεις"). Αυτές οι εξετάσεις, που συνήθως πραγματοποιούνται Μάιο με Ιούνιο, λαμβάνουν μεγάλη προσοχή από τον Τύπο και, όπως λέει ο Psacharopoulos and Tassoulas (2004, σελ. 241) «δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι ολόκληρο το έθνος κινητοποιείται γύρω από αυτό το γεγονός». Είναι γενικά αποδεκτό ότι το συγκεκριμένο σύστημα εξετάσεων έχει στρεβλώσει ολόκληρη την εκπαιδευτική διαδικασία, έχει μειώσει σταδιακά τον εκπαιδευτικό ρόλο του Λυκείου, ενθάρρυνε την απομνημόνευση αντί για καινοτόμο τρόπο σκέψης και είναι αρκετά αναποτελεσματική στην ταξινόμηση των μαθητών ανάλογα με τις ικανότητές τους.

Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, λιγότερο από το 20% των υποψηφίων εισήχθησαν στα πανεπιστήμια, ενώ λίγο λιγότερο από το 20% εισήχθησαν στα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, ως επί το πλείστον όχι της επιλογής τους. Τα τελευταία χρόνια, ο αριθμός των προσφερόμενων θέσεων έχει αυξηθεί σημαντικά, κυρίως σε νεοσυσταθέντα πανεπιστήμια και ιδιαίτερα σε ινστιτούτα τεχνολογικής εκπαίδευσης. Ως εκ τούτου, ο λόγος των υποψηφίων προς τους προσφερόμενους χώρους έχει μειωθεί, αν και η ζήτηση θέσεων σε πανεπιστημιακές σχολές όπως η ιατρική και η μηχανική υπερβαίνει την προσφορά με πολύ ευρύ περιθώριο. Παρόλο που είναι γενικά αναγνωρισμένο ότι ορισμένα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα προσφέρουν δεξιότητες που αποτιμώνται ιδιαίτερα στην αγορά εργασίας, η αντίληψη του κοινού είναι ότι τα μαθήματα που προσφέρονται από τα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα είναι κατώτερης ποιότητας σε σύγκριση με τα μαθήματα που προσφέρουν τα Πανεπιστήμια και ως εκ τούτου, το εκπαιδευτικό τους καθεστώς θεωρείται συνήθως σημαντικά χαμηλότερο .

Το θέμα της άνισης πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση έχει μελετηθεί από πολλούς ερευνητές [(Meimaris and Nikolakopoulos (1978), Psacharopoulos and Papas (1987), Psacharopoulos (1988), Papas and Psacharopoulos (1991), Patrinos (1992, 1995) Katsikas and Kavadias (1994), Polydoridis (1995), Kyridis (1996), Kassotakis and Papageli-Vouliouri (1996), Gouvias (1998a, 1998b), Chryssakis and Soulis (2001) and Psacharopoulos and Tassoulas (2004))]. Παρόλο που οι περισσότερες από αυτές τις μελέτες έχουν περιγραφικό χαρακτήρα (για παράδειγμα, καμία μελέτη δεν χρησιμοποιεί ανάλυση πιθανοτήτων για να διερευνήσει λεπτομερώς τους παράγοντες που επηρεάζουν την επιτυχία ή αποτυχία των υποψηφίων στις γενικές εξετάσεις), τα συμπεράσματά τους είναι πολύ παρόμοια: σπουδαστές με καλύτερα εκπαιδευτικά προσόντα και επαγγελματικό υπόβαθρο είναι πολύ πιθανότερο να επιτύχουν σε εξετάσεις τριτοβάθμιας εκπαίδευσης από τους σπουδαστές από τα χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Αυτό το φαινόμενο είναι πολύ ισχυρότερο στα Πανεπιστήμια απ' ό, τι στα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα.

Μια ζωντανή εικόνα για την περίοδο 1998-2000 παρέχεται από τους Chryssakis and Soulis (2001). Η έρευνα αυτή μελετά το ποσοστό των πανεπιστημιακών φοιτητών ανάλογα με την οικογενειακή τους κατάσταση. Σύμφωνα με αυτήν, παρατηρήθηκε άνιση πρόσβασης στα Πανεπιστήμια (όχι στην τριτοβάθμια εκπαίδευση εν γένει), καθώς τα παιδιά των οικογενειών χαμηλής κοινωνικής τάξης είναι ελαφρώς υποεκπροσωπούμενα στα ελληνικά πανεπιστήμια, ενώ τα ιδιωτικά δίδακτρα για την εκπαίδευση είναι σχεδόν διπλάσια από τον εθνικό μέσο όρο επιτυχίας στις εξετάσεις εισόδου στο Πανεπιστήμιο. Οι διαφορές είναι ακόμα πιο εντυπωσιακές όταν η έρευνα διεξάγεται σε επίπεδο σχολών, καθώς τα παιδιά των πιο μορφωμένων και εύπορων οικογενειών στρέφονται περισσότερο σε τομείς όπως η ιατρική, η μηχανική και σε επιχειρηματικές σπουδές (Chryssakis και Soulis, μ 2001).

Ο Gouvias (1998a) αναφέρει επίσης σημαντικές ανισότητες όσον αφορά τα εκπαιδευτικά προσόντα των γονέων των φοιτητών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αν και σημειώνει επίσης ότι δεν είναι τόσο μεγάλες όσο οι διαφορές που παρατηρούνται όσον αφορά την επαγγελματική κατάσταση των γονέων τους. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Psacharopoulos and Tassoulas (2004), στις φτωχές περιοχές, τα δημόσια σχολεία

συνδέονται με χαμηλότερα επιτεύγματα στις εξετάσεις εισόδου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ τα ιδιωτικά σχολεία συνδέονται με υψηλότερα επιτεύγματα.

Όπως προαναφέρθηκε, η ιδιωτική ζήτηση για τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι ισχυρή. Λόγω της έντονης αγωνίας των γονιών αλλά και των μαθητών να περάσουν σε κάποια σχολή, έχει δημιουργηθεί το σύστημα της παραπαιδείας που λειτουργεί παράλληλα με το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα αλλά στην πραγματικότητα το αντικαθιστά από πολλές απόψεις. Ο Psacharopoulos and Tassoulas (2004) εκτιμούν ότι οι ιδιωτικές δαπάνες ανά φοιτητή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ισούνται με 1,44 φορές το ποσό που δαπανά το κράτος ανά φοιτητή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και εικάζουν ότι ο αριθμός αυτός είναι σημαντικά υψηλότερος εάν το δείγμα περιορίζεται στους μαθητές της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Πράγματι, οι περισσότεροι σπουδαστές της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έχουν δαπανήσει πολλά χρήματα για ιδιωτικά φροντιστήρια ακόμη και εκείνοι από φτωχά νοικοκυριά. Ωστόσο, οι ιδιωτικές δαπάνες ανά σπουδαστή και, ως εκ τούτου, η ποιότητα των ιδιωτικών διδασκαλιών που αποκτώνται ποικίλλει σημαντικά ανάλογα με την ικανότητα του νοικοκυριού να πληρώνει για τέτοιες υπηρεσίες.

Το τελευταίο είναι προφανές στην έρευνα των Antoninis and Tsakloglou όπου τα άτομα ηλικίας 15-17 ετών ομαδοποιούνται ανάλογα με το ισοδύναμο εισόδημα των νοικοκυριών τους. Θεωρητικά, όλοι έχουν τις ίδιες πιθανότητες να επιτύχουν τις εξετάσεις εισόδου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ωστόσο, η πραγματικότητα είναι πολύ διαφορετική. Για πρώτη φορά, η συμμετοχή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση συνδέεται άμεσα με την οικονομική κατάσταση του νοικοκυριού του σπουδαστή. Το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 15-17 ετών που δεν συμμετέχουν στα στάδια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι πολύ μεγαλύτερο στις οικογένειες με χαμηλό οικογενειακό εισόδημα. Επιπλέον, αν και τα στοιχεία δεν είναι ξεκάθαρα, μεταξύ των ατόμων ηλικίας 15-17 ετών που συμμετέχουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, το ποσοστό των ατόμων που παρακολουθούν τεχνική και όχι γενική εκπαίδευση είναι υψηλότερο μεταξύ των φτωχότερων φοιτητών. Ως αποτέλεσμα, όχι μόνο λιγότεροι φοιτητές από φτωχά νοικοκυριά φτάνουν στην αφετηρία για εξετάσεις τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά ακόμη και όσοι φτάνουν στο σχολείο είναι πιο πιθανό να αποκλειστούν από τη συμμετοχή σε εξετάσεις για μια θέση σε ένα Πανεπιστήμιο. Βάσει αυτών, η πιθανότητα ότι ένας φοιτητής της ανώτερης δευτεροβάθμιας

εκπαίδευσης θα συμμετέχει σε ιδιωτικά φροντιστήρια για την εκπαίδευση του συνδέεται στενά με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειάς του.

Ο ανεπαρκής αριθμός θέσεων στα ελληνικά ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και, μέχρι πρόσφατα, η υπανάπτυξη των μεταπτυχιακών σπουδών στην Ελλάδα οδήγησε σημαντικό αριθμό Ελλήνων φοιτητών σε ξένα πανεπιστήμια, διαιώνοντας και ενισχύοντας μια μακρά παράδοση μεγάλου αριθμού Ελλήνων φοιτητών στο εξωτερικό. Δεν υπάρχει επίσημη καταγραφή στην Ελλάδα του αριθμού των Ελλήνων φοιτητών που σπουδάζουν στο εξωτερικό. Ωστόσο, σύμφωνα με την UNESCO , στις αρχές της δεκαετίας του 2000 πάνω από 40.000 Έλληνες σπουδάζουν στο εξωτερικό, ενώ η Eurostat (2008) εκτιμά τον αριθμό των Ελλήνων φοιτητών σε άλλες χώρες της ΕΕ μόνο στα τέλη της δεκαετίας του 2000 σε περίπου 50.000 και ο Psacharopoulos and Tassoulas υποστηρίζουν ότι ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων φοιτητών στο εξωτερικό στις αρχές της δεκαετίας του 2000 θα πρέπει να είναι περίπου 70.000. Εάν αυτή η εκτίμηση είναι σωστή, σημαίνει ότι σχεδόν 65 Έλληνες μαθητές ανά 10.000 άτομα στο γενικό πληθυσμό σπουδάζουν στο εξωτερικό, μια εκπληκτική φιγούρα για μετανάστευση σπουδαστών και σίγουρα ένα από τα υψηλότερα στον κόσμο. Εν ολίγοις, η ιδέα της ελεύθερης εκπαίδευσης που εγγυάται ίσες ευκαιρίες στην πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση για όλους φαίνεται να είναι αμφισβητήσιμη στην πράξη, ενώ ταυτόχρονα και λαμβάνοντας υπόψη το κόστος της μελέτης στο εξωτερικό, όλα τα διαθέσιμα στοιχεία υποδεικνύουν μια σχετικά υψηλή προθυμία- πληρώνουν για τις υπηρεσίες εκπαίδευσης.

3.3. Ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης της Ελλάδας στην εκπαίδευση

Από το 2010 η ελληνική οικονομία μαστίζεται από την οικονομική κρίση. Το 2010, η κυβέρνηση ήρθε αντιμέτωπη με την αβεβαιότητα του τι θα συμβεί στο μέλλον. Οι ηγέτες του έθνους στράφηκαν προς την ΕΕ, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα - γνωστή ως «τρόικα» - για να καλύψουν τις οικονομικές τους ανάγκες ύψους 45 δισεκατομμυρίων ευρώ για τη χρηματοδότηση του χρέους της χώρας. Ως προϋπόθεση αυτού του δανείου, η Ελλάδα όχι μόνο θα θυσίαζε την οικονομική ανεξαρτησία της, αλλά και το μέλλον του λαού της. Η ελληνική κυβέρνηση ήταν υποχρεωμένη να εισαγάγει μια σειρά μέτρων λιτότητας για να αντισταθμίσει της οικονομικές υποχρεώσεις προς τους παραπάνω και να μειώσει τις δημόσιες δαπάνες. Η "τρόικα" ήταν αυτή που δάνεισε 320 δισ. στην ελληνική κυβέρνηση ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στις ανάγκες της οικονομικής κρίσης (<http://www.economist.com/news/europe/21591234-university-staff-have-been-strike-13-weeks-without-end-sight-stalemate>).

Ο αντίκτυπος αυτών των μέτρων έγινε αισθητός από τους ανθρώπους σε ολόκληρη τη χώρα - ειδικά από τους 370.000 εργαζόμενους της δημόσιας υπηρεσίας της Ελλάδας και δυστυχώς, τους νεότερους πολίτες και σπουδαστές της χώρας. Η τρέχουσα οικονομική και πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα έχει κάνει το σημάδι της σε κάθε πτυχή της ελληνικής κοινωνίας. Η εκπαίδευση δεν θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα. Σύμφωνα με τα δημοσιευμένα στοιχεία για τον προϋπολογισμό του 2014, η χρηματοδότηση του Υπουργείου Παιδείας για το επόμενο έτος ανέρχεται συνολικά σε 4.587.329.000 ευρώ, μειωμένη κατά 8,1%, που αντιστοιχεί σε καθαρή μείωση 400 εκατ. Ευρώ. Από τον προϋπολογισμό αυτό, κατανεμήθηκαν 876.873.000 ευρώ στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και περίπου λιγότερο από το 30% είναι επενδύσεις σε υποδομές, εξοπλισμό και έρευνα. Οι αριθμοί μειώνονται σημαντικά από το 2012. Τα συνολικά κεφάλαια ανέρχονταν σε ένα δισεκατομμύριο ευρώ και η προβλεπόμενη χρηματοδότηση για επενδύσεις και έρευνα ήταν υψηλότερη κατά 40% (<http://www.qs.com/impact-of-the-financial-crisis-on-greek-higher-education/>).

Κάτω από την πίεση της χρηματοπιστωτικής κρίσης και την μείωση των δαπανών για την παιδεία, περισσότερα από 1000 σχολεία έκλεισαν από το 2011 μέχρι και σήμερα, καθλώνοντας τους εκπαιδευτικούς να μείνουν εκτός εργασίας. Οι σπουδαστές αναγκάζονται να παρακολουθούν μαθήματα σε υπερπληθυσμένες αίθουσες διδασκαλίας και ο αριθμός των ανέργων ηλικίας μεταξύ 15 και 24 ετών έχει φθάσει σε ποσοστό 62%. Η χώρα μας έχει γίνει "παράδειγμα ενός νέου οικονομικού μοντέλου", σύμφωνα με τον πρόεδρο της ΑΔΕΔΥ, Οδυσσέα Δραβάλλα. Σύμφωνα με τον Δραβάλλα, λόγω του νομοσχεδίου που πέρασε η κυβέρνηση για την εκπαίδευση χωρίς καμία διαβούλευση με τους εκπαιδευτικούς, πλέον θα υπάρχουν εξετάσεις κάθε χρόνο, οι οποίες θα ωθήσουν τους μαθητές να φύγουν σε ιδιωτικά σχολεία ή να εγκαταλείψουν το σχολείο εντελώς και τους δασκάλους να χάσουν την δουλειά που έχουν εκπαιδευτεί να κάνουν και να βρουν εργασία πάνω σε άλλο αντικείμενο(<http://www.economist.com/news/europe/21591234-university-staff-have-been-strike-13-weeks-without-end-sight-stalemate>).

Η εξάλειψη των θέσεων εργασίας του δημόσιου τομέα και η υποβάθμιση των δημόσιων υπηρεσιών, όπως η εκπαίδευση, δεν θα μετριάσει τις οικονομικές δυσκολίες της Ελλάδας, ούτε η πρακτική της κυβέρνησης να επιτρέψει στους πιο πλούσιους στην Ελλάδα να αποφύγουν τους φόρους - κεφάλαια που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την τόνωση της οικονομίας και την ενίσχυση του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας. Ο λαός της Ελλάδας χρειάζεται μια «ΕΕ που εργάζεται για τον λαό και όχι για τους πλούσιους ενδιαφερόμενους ή τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα της» τρούικας », δήλωσε ο επικεφαλής της ένωσης εργαζομένων των δημοσίων υπηρεσιών (<http://www.psi-can-greece.org/news/impact-greece%E2%80%99s-economic-crisis-education-real>)

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα μέτρα λιτότητας δεν λειτουργούν. Στην πραγματικότητα, ακόμη και με μειωμένες δαπάνες για την εκπαίδευση, την υγεία και τις επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας όπως η θερμότητα και το νερό - το χρέος του έθνους συνεχίζει να ανεβαίνει, να κοστίζει θέσεις εργασίας και να μειώνει κάθε πιθανότητα οικονομικής ανάπτυξης. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στους εργαζόμενους και τους σπουδαστές του δημόσιου τομέα είναι σοβαρές. Οι μελλοντικές γενιές των Ελλήνων θα χρειαστούν ισχυρό δημόσιο τομέα και οικονομία για να καταφέρουν να

ορθοποδήσουν και να ανεβάσουν το επίπεδο ζωής τους (<http://www.qs.com/impact-of-the-financial-crisis-on-greek-higher-education/>).

Οι προκλήσεις είναι πολλές και ποικίλες και τα αποτελέσματα της κρίσης δυσχεραίνουν την κατάσταση. Πιο συγκεκριμένα, τα κύρια εμπόδια που αντιμετωπίζουν τα ελληνικά πανεπιστήμια και σχολεία είναι τα εξής: (<http://www.psi-can-greece.org/news/impact-greece%E2%80%99s-economic-crisis-education-real>)

- Σημαντικές μειώσεις στη χρηματοδότηση που επηρεάζουν την πανεπιστημιακή έρευνα, τις αποφοίτους μεταπτυχιακών σπουδών, τις επενδύσεις και τις υποδομές. Η παρατεταμένη κρίση συνεπάγεται αυτά τα αποτελέσματα περιορίζοντας τη χρηματοδότηση και την έρευνα των μεταπτυχιακών φοιτητών και την άμβλυνση των επενδύσεων.
- Οι περικοπές στο προσωπικό και το διοικητικό προσωπικό καθιστούν τη λειτουργία των πανεπιστημίων ακόμη μεγαλύτερη φορολογία. Το μεγαλύτερο μέρος δεν θα αντικατασταθεί λόγω περιορισμών του προϋπολογισμού. Σημαίνει επίσης αυξημένο χρόνο διδασκαλίας για τις σχολές, αφήνοντας λιγότερο χρόνο για ακαδημαϊκή συνεργασία και έρευνα.
- Η έντονη πολιτική ατμόσφαιρα μέσα και γύρω από τον εκπαιδευτικό τομέα που εκτρέπει την εστίαση από ακαδημαϊκούς στόχους. Πρόσφατα, το προσωπικό και η σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών δεν μπόρεσαν να προσφέρουν μαθήματα λόγω παρατεταμένων απεργιών .
- Η γενική έλλειψη διαδικασιών αξιολόγησης και αξιολόγησης σε επίπεδο χώρας, θεσμικού ή ακόμη και τμήματος, η έλλειψη τυποποίησης των βέλτιστων πρακτικών και η ακραία εσωστρέφεια του συστήματος καθιστούν την Ελλάδα έναν ανταγωνιστή που παρουσιάζει καθυστέρηση στην ξένη ακαδημαϊκή σχολή, σε καθηγητές και διεθνείς φοιτητές .

Ωστόσο, η εστίαση στα αρνητικά δεν θα μας βοηθήσει να καταλάβουμε ποια είναι τα ισχυρά σημεία της ελληνικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Οποιαδήποτε πιθανή λύση στα μακροχρόνια ζητήματα που αντιμετωπίζει ο κλάδος της παιδείας, θα απαιτήσει να εξετάσουμε τα θετικά στοιχεία καθώς και τις βέλτιστες πρακτικές (<http://www.qs.com/impact-of-the-financial-crisis-on-greek-higher-education/>):

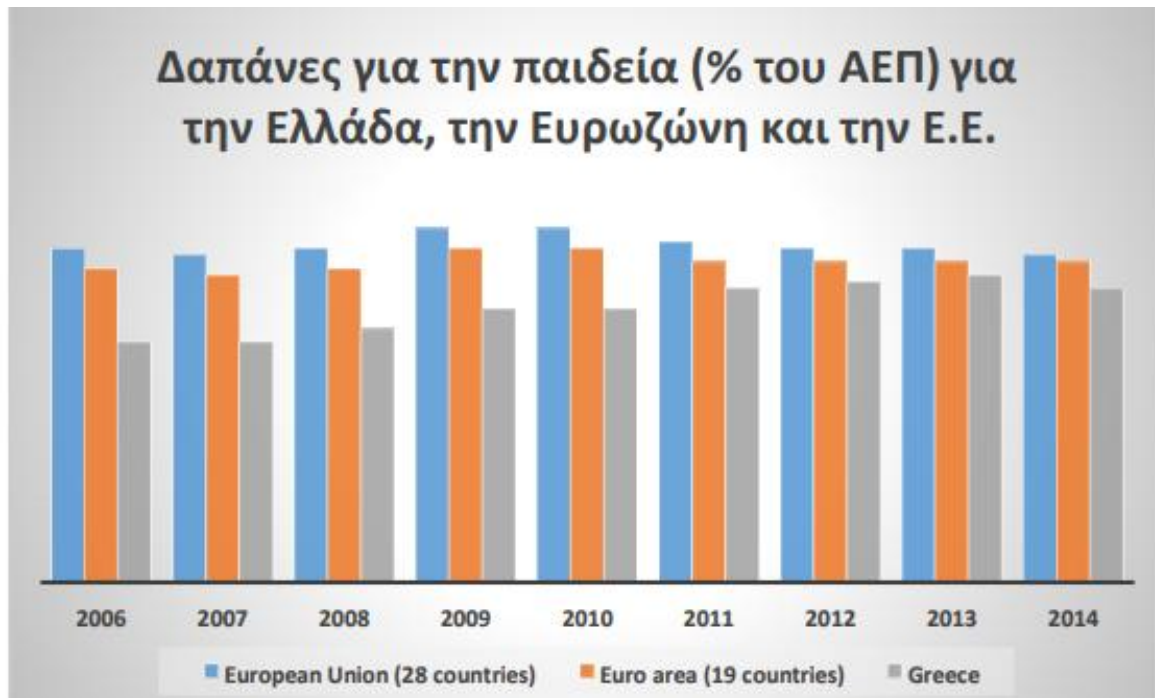
- Οι φοιτητές των ελληνικών πανεπιστημίων, παρά τις θεσμικές αδυναμίες, εργάζονται γενικά σκληρά και έχουν βαθιά εκτίμηση για την εκπαίδευση και ένα σταθερό υπόβαθρο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
- Επιπλέον, μετά από 30 χρόνια στην ΕΕ, μια νέα γενιά εκπαιδευμένου προσωπικού, με αυξανόμενη εξωτερική έκθεση, πρωτοβουλίες και ένα πολύ ενεργό πνεύμα, αναλαμβάνει αργά.
- Μια ισχυρή παράδοση και μια πολιτιστική κληρονομιά προσφέρουν στην Ελλάδα μοναδικά πλεονεκτήματα, ειδικά όταν πρόκειται για θέματα όπως η κλασική, η γλωσσολογία, η φιλοσοφία και τα μαθηματικά.

Υπάρχουν πολλά θέματα και απαιτούνται συντονισμένες προσπάθειες για την αλλαγή της κατεύθυνσης του τομέα. Ωστόσο, το ισχυρό πλαίσιο της ΕΕ, η έντονη ελληνική πίστη στην αξία της εκπαίδευσης και η γενική απαίτηση για μεταρρύθμιση, προσφέρουν την ευκαιρία να επιφέρουν τις απαραίτητες αλλαγές νωρίτερα και όχι αργότερα (<http://www.economist.com/news/europe/21591234-university-staff-have-been-strike-13-weeks-without-end-sight-stalemate>)

3.4. Εξέλιξη των Δημοσίων δαπανών για την παιδεία

Σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η Ελλάδα είναι στις τελευταίες χώρες σχετικά με τις δημόσιες δαπάνες για την παιδεία ως ποσοστό του ΑΕΠ. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει σχετική υποβάθμιση της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τη στιγμή που συγκριτικά υπάρχει μια καλύτερη εικόνα για την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Συνολικά όμως η χαμηλή χρηματοδότηση της παιδείας συνεπάγεται χαμηλό επίπεδο εκπαιδευτικών μονάδων, ελλιπής ερευνητική δραστηριότητα, αδύναμη διοικητική και οικονομική διαχείριση των πανεπιστημίων, ελλείψεις σε εκπαιδευτικούς και εκπαιδευτικό υλικό. Την κατάταξη της Ελλάδας σε σχέση με τις άλλες χώρες την παρουσιάζει η ακόλουθη εικόνα, όπου τουλάχιστον παρατηρείται μια εξομάλυνση της χώρας σε σχέση με το παρελθόν, ακόμα και αν υστερεί σε σχέση με τις άλλες χώρες.

Εικόνα 16 Δημόσιες δαπάνες για την παιδεία κατά την περίοδο 2006-2014

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία

Πίνακας 3 Κατανομή δημόσιων δαπανών στην Ελλάδα κατά λειτουργική κατηγορία ως ποσοστό % των συνολικών δημόσιων δαπανών για την περίοδο 2001-2007

Δημόσιες δαπάνες	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Άμυνα	6,6	6,5	6,7	6,6	6,7	6,5	6,4
Εκπαίδευση	9,9	9,9	10,8	10,6	10,7	11,4	11,9
Υγεία	8,4	8,6	8,5	8,4	8,6	8,8	9,3
Κοινωνική ασφάλιση	9,4	9,6	9,1	10	11,7	13,7	13,9
Γεωργία	3,6	3,5	3,5	4,2	3,8	3,9	3,1
Δημόσιο Χρέος	23,4	21,5	19,6	19,3	18,8	17,6	16,4
Άλλες δαπάνες	38,7	40,4	41,9	40,9	39,7	38,2	39,1

Πηγή: <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2008/07/chapter6.pdf>

Ο παραπάνω πίνακας μπορεί να μας δώσει μια ένδειξη της εικόνας της χώρας, στην περίοδο προ κρίσης, αναφορικά με τις δαπάνες σε κάθε κλάδο. Οι πυλώνες των δαπανών είναι στην εκπαίδευση και την κοινωνική ασφάλιση. Ειδικότερα, η εκπαίδευση είχε ανοδική πορεία από το 2001 μέχρι το 2007. Η αυξητική τάση στην κοινωνική ασφάλιση ήταν ακόμα μεγαλύτερη. Εξάλλου, οι επενδύσεις στην άμυνα παρέμειναν σταθερές, στην υγεία σημείωσαν μικρή, έως ελάχιστη, αύξηση, ενώ στη γεωργία είχαν μικρή μείωση. Αυτό που μπορούμε να δούμε, είναι ότι η πολιτική των κυβερνήσεων ήταν να εντείνουν τις δαπάνες στην παιδεία και την κοινωνική ασφάλιση, δίνοντας ιδιαίτερη σημαντικότητα σε αυτούς τους κλάδους. Άλλο ένα ενδιαφέρον στοιχείο του πίνακα είναι ότι το δημόσιο χρέος μειωνόταν σταθερά από το 2001 έως το 2007. Το στοιχείο αυτό καταδεικνύει την αποτελεσματικότητα της ελληνικής κυβέρνησης. Τα έτη προ κρίσης, η χώρα χαρακτηριζόταν από καλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Τέλος, μεγάλο ποσοστό των δαπανών της κυβέρνησης αναφέρονταν σε άλλους κλάδους.

Περαιτέρω, όπως ήδη αναφέρθηκε η οικονομική κρίση επηρέασε σημαντικά τον τομέα της παιδείας. Από το 2008 έχουν γίνει πολλαπλές μειώσεις στον κρατικό προϋπολογισμό στις δημόσιες δαπάνες για την παιδεία, μειώσεις εκπαιδευτικών μονάδων και μειώσεις στο πλήθος και τον μισθό των εκπαιδευτικών. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, κατά την περίοδο 2008-2014, παρατηρήθηκε μια μείωση της τάξεως του 36% στις δημόσιες δαπάνες για την παιδεία, ενώ αντίστοιχα την περίοδο 2014-2016 έγινε πρόσθετη μείωση κατά 14%. Όλες αυτές οι σημαντικές μειώσεις σημαίνουν ότι οι δαπάνες για την παιδεία καλύπτουν συνολικά μόνο το 3,5-4% του ΑΕΠ της Ελλάδας.

Πιο αναλυτικά οι μειώσεις στις δαπάνες για την παιδεία φαίνονται στον ακόλουθο πίνακα. Ειδικότερα, από το 2014 μέχρι και το 2016 έχει μια συνεχόμενη πτωτική τάση. Το αποτέλεσμα αυτό είναι αναμενόμενο, καθώς στη χώρα έχουν πραγματοποιηθεί περικοπές σε όλους τους τομείς. Παρόλαυτα, το 2017, οι δαπάνες είναι σε υψηλότερο επίπεδο από το 2014. Ένας λόγος που μπορεί να εξηγήσει κάτι τέτοιο, είναι ότι όροι των μνημονίων υπαγορεύουν κάποια χρηματοδότηση στον κλάδο της εκπαίδευσης. Επίσης, η ελληνική κυβέρνηση στην προσπάθεια της για μεταρρύθμιση στην παιδεία, θα πρέπει να επενδύσει κάποιο κεφάλαιο για να υλοποιηθούν οι αλλαγές.

Πίνακας 4 Δημόσιες δαπάνες για την παιδεία για την περίοδο 2014-2017

Δαπάνες για παιδεία (σε εκατ. €)	2014	2015	2016	2017
	5090	5054	4876	5133

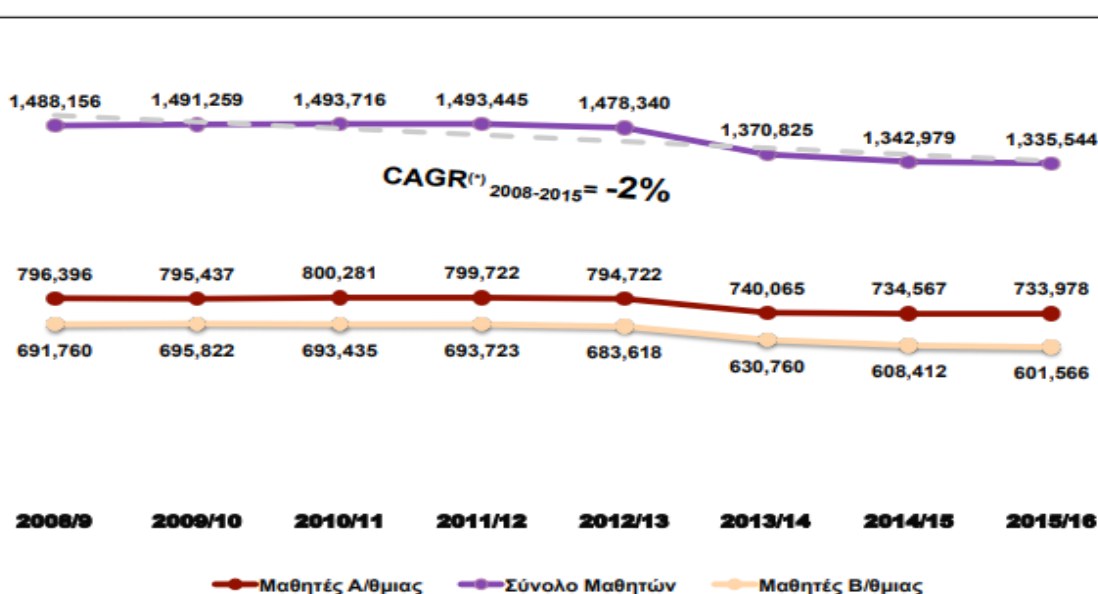
https://www.taxheaven.gr/pagesdata/AITIOLOGIKH%20EKTHESH_MPDS%202015-2018.pdf

Παράλληλα, κατά την περίοδο 2008-2014, σχετικά με τους εκπαιδευτικούς, παρατηρήθηκαν μειώσεις των προσλήψεων κατά 30%, κατάργηση ειδικοτήτων που δεν είχαν σημαντική ζήτηση, αύξηση των εκπαιδευτικών σε διαθεσιμότητα, μείωση κατά 87% των προσλήψεων αναπληρωτών, σημαντική μείωση των αποδοχών μέχρι και 50%, διεύρυνση του ωραρίου και των ορίων ηλικίας μέχρι τη σύνταξη.

Αναφέρεται ότι η μέση τιμή της ηλικίας όλων των μονίμων εκπαιδευτικών είναι τα 49 έτη. Αρκετά ανησυχητικό είναι το γεγονός ότι αυξήθηκε ο αριθμός των μαθητών που δεν πηγαίνουν σχολείο και ότι μεγάλο ποσοστό μαθητών εμφανίζουν προβλήματα υποσιτισμού. Επίσης συγχωνεύτηκαν αρκετά σχολεία και άλλα καταργήθηκαν, μεταφέροντας τις αρμοδιότητες τους σε άλλους ιδιωτικούς οργανισμούς. Αυτό σημαίνει ότι δεν θα υπάρχει η κατάλληλη εμπειρία για την πραγματοποίηση των σχετικών δραστηριοτήτων καθώς και πρόσθετος φόρτος εργασίας για τα τμήματα που ανέλαβαν τις αρμοδιότητες των οργανισμών που καταργήθηκαν.

Πιο αναλυτικά, την περίοδο 2008- 2016, παρατηρείται μια μείωση του αριθμού των μαθητών κατά 15%, όταν το 2008, οι μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ήταν 691.760 και το 2016 αγγίζουν τους 601.500, ενώ της πρωτοβάθμιας ήταν σχεδόν 800.000 και το 2016 έφτασαν τους 733.000. Οι βασικοί λόγοι για τη μείωση του συνολικού αριθμού των μαθητών από 1.488.150 στους 1.335.544 προέρχεται από την αποχώρηση κάποιων οικογενειών εκτός Ελλάδας, την υπογεννητικότητα και τη διακοπή των σπουδών των μαθητών μετά το γυμνάσιο προκειμένου να εργαστούν (https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/1_5.pdf).

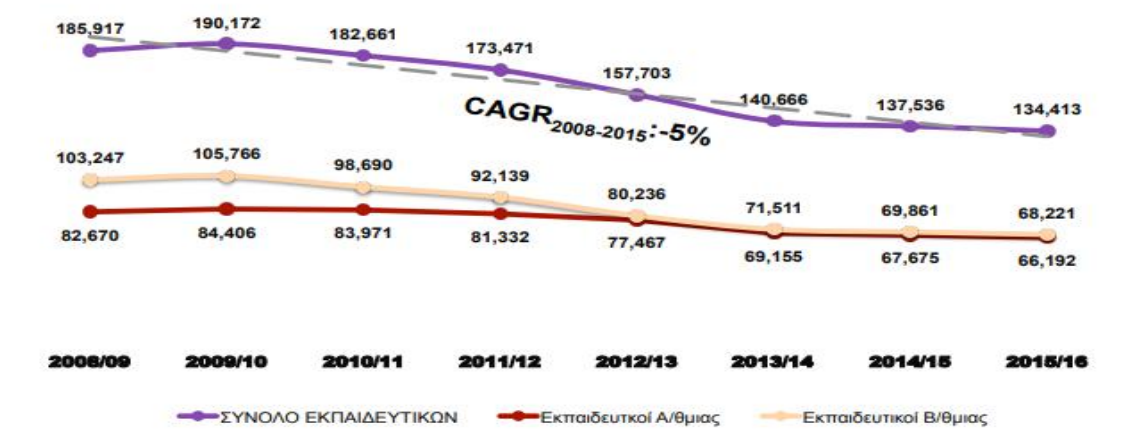
Εικόνα 17 Εξέλιξη του αριθμού των μαθητών κατά την περίοδο 2008-2016

Πηγή: https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/1_5.pdf

Όσον αφορά τους μόνιμους εκπαιδευτικούς παρατηρείται μια μείωση κατά 35% όταν από 185.917 έφτασαν τους 137.536. Η σημαντικότερη μείωση παρατηρείται στους εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που μειώθηκαν από 103.247 σε 68.221, ενώ δεν είναι αμελητέα και η μείωση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/1_5.pdf)

Εικόνα 18 Εξέλιξη του αριθμού των εκπαιδευτικών κατά την περίοδο 2008-2016

Πηγή: https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/1_5.pdf

Αξίζει να σημειωθεί ότι ενώ μειώνεται ο αριθμός των μόνιμων, αυξάνεται ο αριθμός των αναπληρωτών. Συγκεκριμένα σχεδόν διπλασιάστηκε από το 2011 μέχρι το 2016 όπου άγγιξε το 14%.

Εικόνα 19 Εξέλιξη του ποσοστού των αναπληρωτών επί των μόνιμων εκπαιδευτικών κατά την περίοδο 2008-2016

Σχολικό Έτος	Πλήθος Υπηρετούντων Αναπληρωτών	% Ποσοστό Αναπληρωτών επί των Μόνιμων Εκπαιδευτικών
2011 – 2012	14.016	8,0
2012 – 2013	13.343	8,5
2013 – 2014	12.652	9,0
2014 – 2-15	16.237	11,8
2015 - 2016	18.908	14,1

Πηγή: https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/1_5.pdf

Σαν αποτέλεσμα των παραπάνω, οι εκπαιδευτικοί αναγκάζονται να διδάσκουν σε περισσότερες σχολικές μονάδες με πενιχρούς μισθούς για να καταφέρουν να ανταπεξέλθουν τις δύσκολες οικονομικές συνθήκες. Επιπρόσθετα πολλοί αποφασίζουν να παραιτηθούν και αναφέρεται ότι τα έτη 2010-2016 υπήρχαν συνολικά 19.700 παραιτήσεις εκπαιδευτικών από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Πιο αναλυτικά το 2010 είχαμε 2839 αποχωρήσεις, το 2011 3503 αποχωρήσεις, το 2012 3186 αποχωρήσεις, το 2013 3442 αποχωρήσεις, το 2014 3235 αποχωρήσεις, το 2015 1638 αποχωρήσεις και τέλος το 2016 1551 αποχωρήσεις. Σαν αποτέλεσμα ήταν απαραίτητες οι προσλήψεις προσωρινών αναπληρωτών όπου το 2014 ήταν 5164 και το 2015 6162.

Μείωση έχει γίνει και στους μισθούς των αναπληρωτών εκπαιδευτικών. Συγκεκριμένα το 2010 ο μισθός τους ήταν 1453€ ενώ το 2018 είναι 860€. Μόνιμοι διορισμοί έχουν να γίνουν από το 2010. Οι αναπληρωτές κάθε χρόνο βιώνουν την ίδια αβεβαιότητα: θα δουλέψουν, πού θα βρίσκονται, πότε θα πληρωθούν. Ακόμη, δεν έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους μόνιμους εκπαιδευτικούς. Δεν προστατεύεται η έννοια της μητρότητας καθώς δεν δικαιούνται την 9μηνη άδεια ανατροφής. Ακόμη χειρότερο χιλιάδες οικογένειες διαλύονται γιατί το αντρόγυνο αναγκάζεται να ζει σε διαφορετικά μέλη, να πληρώνουν 2 ενοίκια και τα παιδιά να ζουν με τον ένα γονιό. Άρνηση θέσης αναπληρωτή συνεπάγεται αποκλεισμός του από τον πίνακα για 2 χρόνια.

Παρόλες τις δυσμενείς συνέπειες όλων των προηγούμενων ετών είναι πολύ ενθαρρυντικό ότι για το έτος 2018, η κυβέρνηση έχει αποφασίσει να πάρει ενισχυτικά μέτρα για την παιδεία. Με τον νέο προϋπολογισμό που κατατέθηκε στη Βουλή, παρά τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα της χώρας, προβλέπεται αύξηση των δαπανών του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων για την εκπαίδευση (<http://www.minedu.gov.gr/to-ypourgeio/proupologismos/25782-05-12-16-ayksisi-ton-pistoseon-gia-tin-paideia-ston-propologismo-tou-2018>)

Το σύνολο των ρυθμίσεων που προτείνει το υπουργείο Παιδείας έχει σαν στόχο να λυθεί το πρόβλημα της ανυπαρξίας της Γ' Λυκείου και το πρόβλημα του απολυτηρίου, που δεν έχει αξία, επεσήμανε ο Κώστας Γαβρόγλου, στην συνέντευξη Τύπου που έδωσε στις 7/09/2018. «Το ότι αλλάζουν χαρακτήρα οι τάξεις, δεν σημαίνει υποβάθμιση των τάξεων αυτών» τόνισε ο υπουργός Παιδείας, Έρευνας και

Θρησκευμάτων, μιλώντας στη δημόσια τηλεόραση. Επεσήμανε δε, ότι η Γ' Λυκείου θα μετατραπεί σε προπαρασκευαστικό έτος, που θα έχει μεν λιγότερα μαθήματα, αλλά με περισσότερο βάθος στη διδασκαλία. Παράλληλα, αναφερόμενος στο ζήτημα του αδιάβλητου των ενδοσχολικών εξετάσεων, ο κ. Γαβρόγλου άσκησε κριτική στον πρόεδρο της ΟΛΜΕ, Νίκο Παπαχρήστο, λέγοντας ότι «δεν επιτρέπεται να λέει ο πρόεδρος της ΟΛΜΕ "τα μέλη μου είναι επιρρεπή σε πιέσεις"».

Επίσης, υπερασπίστηκε το αδιάβλητο της προτεινόμενης διαδικασίας, λέγοντας ότι τα θέματα που θα κληθούν να απαντήσουν οι μαθητές θα προκύπτουν από κλήρωση και ότι τα παιδιά θα δίνουν ενδοσχολικές εξετάσεις με κλειστό όνομα, ενώ τα γραπτά θα διορθώνονται από καθηγητή του διπλανού σχολείου, όχι από τον δικό τους. «Ενισχύεται το αδιάβλητο» ανέφερε και πρόσθεσε, σχετικά με τον κοινό βαθμό δυσκολίας των θεμάτων ανά ομάδες σχολείων: «Στο υπουργείο έχουμε μεγάλη εμπειρία σε τέτοιου είδους ζητήματα. Για την κλιμακούμενη δυσκολία, θα γίνουν σεμινάρια και επιμορφώσεις και ελπίζουμε ότι το σύστημα θα αποκτήσει ομοιογένεια». Επιπλέον, ο υπουργός προανήγγειλε ότι θα υπάρξουν αλλαγές και στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση που θα συνοδεύσουν αυτές στο Λύκειο. Τέλος, σχετικά με την έναρξη της σχολικής χρονιάς χαρακτήρισε τη φετινή ως την «καλύτερη χρονιά», από άποψη ετοιμότητας, ώστε βιβλία και εκπαιδευτικοί να είναι στις θέσεις τους αν και, όπως είπε, «θέματα θα υπάρχουν πάντα».

Συγκεκριμένα προβλέπεται αύξηση των δαπανών του ΥΠΠΕΘ σε σχέση με τον προϋπολογισμό του 2017 κατά 257 εκ. € ή κατά 5,3%. Ανάλογα διαπιστώνεται και μικρή ποσοστιαία αύξηση στην αναλογία των δαπανών αυτών επί του ΑΕΠ (2,85% από 2,80%). Έτσι η κυβέρνηση συνεχίζει την πολιτική που ξεκίνησε με τον προϋπολογισμό του 2017, ο οποίος έβαλε φρένο στις συνεχείς, τα προηγούμενα χρόνια, μειώσεις των δαπανών για την παιδεία.

Αυτό αποδεικνύεται αν συγκρίνουμε τον προϋπολογισμό του 2017 με το μεσοπρόθεσμο του 2015-18 που είχε ήδη ψηφιστεί με το Ν.4263/14. Συγκρίνοντας αυτές τις δαπάνες διαπιστώνουμε ότι με τον προϋπολογισμό του 2017 οι δαπάνες του ΥΠΠΕΘ αυξάνονται κατά 691 εκ. € ή κατά 15,6%. Δηλαδή ότι από το 2,15% των δαπανών του ΥΠΠΕΘ επί του ΑΕΠ που είχε αποφασίσει η προηγούμενη κυβέρνηση για το 2017 με το μεσοπρόθεσμο 2015-1018, ο νέος προϋπολογισμός που κατατέθηκε προβλέπει οι δαπάνες αυτές να ανέλθουν στο 2,85% επί του ΑΕΠ.

Εικόνα 20 Δημόσιες δαπάνες για την παιδεία για τα έτη 2015-2018

ΔΑΠΑΝΕΣ ΥΠΠΕΘ - ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ 2016			
	2016	2017	
ΤΑΚΤ.ΠΡΟΥΠ.	4.286.000.000	4.518.000.000	ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΡΟΫΠΟΛ. 2017-2016
Π.Δ.Ε.	590.000.000	615.000.000	ΣΥΝΟΛΟ ΔΑΠΑΝΩΝ ΥΠΠΕΘ
ΣΥΝΟΛΟ ΔΑΠΑΝΩΝ	4.876.000.000	5.133.000.000	% ΑΥΞΗΣΗ 2016 ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ 2015
ΑΕΠ	174.438.000.000	180.187.000.000	257.000.000
% ΔΑΠΑΝΩΝ /ΑΕΠ	2,80%	2,85%	5,3%
* Αποκόμια τετραγωνικού σχήματος			
ΠΡΟΒΛΕΨΗ ΔΑΠΑΝΩΝ ΥΠΠΕΘ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ 16 ΚΑΙ ΜΕΣΟΠΡΟΘΕΣΜΟΥ 2015-18			
	2017 ΜΕΣΟΠΡΟΘΕΣΜΟ	2017 ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ	ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΡΟΥΠ. 17-ΜΕΣΟΠΡΟΘ.
ΤΑΚΤ.ΠΡΟΥΠ.	4.004.000.000	4.518.000.000	514.000.000
Π.Δ.Ε.	438.000.000	615.000.000	177.000.000
ΣΥΝΟΛΟ ΔΑΠΑΝΩΝ	4.442.000.000	5.133.000.000	691.000.000
ΑΕΠ	206.943.000.000	180.187.000.000	
% ΔΑΠΑΝΩΝ /ΑΕΠ	2,15%	2,85%	15,6%

Στοιχεία από τους προϋπολογισμούς του 2016 & του 2017 και το μεσοπρόθεσμο 2015-18

Πηγή: <http://www.minedu.gov.gr/to-ypourgeio/proupologismos/25782-05-12-16-ayksisi-ton-pistoseon-gia-tin-paideia-ston-proypologismo-tou-2018>

Από τον παραπάνω πίνακα μπορούμε να δούμε τη δομή του προϋπολογισμού του υπουργείου παιδείας για τις δαπάνες. Το άνω μέρος του πίνακα αναφέρεται σε δαπάνες που υλοποιήθηκαν κατά τη διετία 2016-2017. Καταρχήν, παρατηρούμε ότι οι δαπάνες της εκπαίδευσης, ως ποσοστό του ΑΕΠ, διατηρήθηκαν σε σταθερό επίπεδο, και πιο συγκεκριμένα στο 2,8%. Επίσης, παρατηρείται μια αύξηση των δαπανών σε σύγκριση με το 2015, της τάξης του 5,3%. Το αποτέλεσμα αυτό παρατηρήθηκε και σε προηγούμενο πίνακα. Από το 2016 μέχρι το 2017, οι δαπάνες στην παιδεία αυξήθηκαν κατά 257 εκ. €, κάτι που αποτελεί μια σημαντική αύξηση, ειδικά αν αναλογιστεί κανείς τις γενικές περικοπές και τα προβλήματα που έχει η χώρα. Εξετάζοντας με μεγαλύτερη λεπτομέρεια τα δημοσιονομικά στοιχεία του πίνακα, μπορούμε να δούμε που μπορεί να οφείλεται αυτή η διαφορά. Καταρχήν, υπάρχει μια σημαντική αύξηση στον τακτικό προϋπολογισμό του υπουργείου παιδείας, κάτι που μαρτυρά τα σχέδια της κυβέρνησης για επενδύσεις στον κλάδο της παιδείας. Μικρότερη είναι η αύξηση που προέρχεται από τα Π.Δ.Ε. Το σύνολο των δαπανών είναι μεγαλύτερο από το 2016. Αυτό που αξίζει να αναφερθεί, είναι και η μεγάλη αύξηση στο ΑΕΠ. Το αποτέλεσμα αυτό συνηγορεί στο ότι η χώρα ενδέχεται να επιστρέφει σε ρυθμούς ανάκαμψης. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να αναφερθούν και οι υψηλές φορολογίες, οι οποίες συμβάλουν έμμεσα στα έσοδα μιας χώρας.

4. Συμπεράσματα

Ο ερευνητικός σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να παρουσιαστούν αναλυτικά τα βαθύτερα αίτια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα η οποία ξεκίνησε το 2008 και συνεχίζει να πλήττει μέχρι σήμερα την ελληνική οικονομία, φτάνοντας την μέχρι και τα όρια της χρεοκοπίας. Μέσω της ανάλυσης των αιτιών, θα μπορέσουν να δοθούν κατευθύνσεις για τον τρόπο διαχείρισης της κρίσης τόσο κατά την υπάρχουσα κρίση, όσο και στην επόμενη. Παράλληλα μπορούν να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την δομή της ελληνικής οικονομίας και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της γνωρισμάτων.

Η ανάλυση των αιτιών της κρίσης στην Ελλάδα έγινε μέσω της μελέτης της εγχώριας και διεθνούς βιβλιογραφίας καθώς και της βοήθειας των κατάλληλων διαγραμμάτων που επιβεβαίωσαν τα ευρήματα της έρευνας. Αξίζει να αναφερθεί ότι λόγω του μεγέθους, της διάρκειας αλλά και της έντασης της ελληνικής οικονομικής κρίσης, υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με τις πιθανές αιτίες της από όλες τις οπτικές γωνίες. Έτσι, εξετάστηκαν τα οικονομικά στοιχεία της χώρας, οι κοινωνικές συνθήκες, τα δημοσιονομικά στοιχεία, το ζήτημα της δημόσιας διοίκησης και διαχείρισης, οι σχέσεις της χώρας με την Ευρωπαϊκή Ένωση, ο ρόλος της παγκοσμιοποίησης και η αλληλεπίδραση της χώρας με άλλους διεθνείς παράγοντες, όπως η διεθνής ανταγωνιστικότητα.

Όπως αποδείχτηκε, κανένας παράγοντας δεν είναι από μόνος του καθοριστικός για την πρόκληση της οικονομικής κρίσης, αλλά όλοι μαζί συνθέτουν την παραγωγική δομή της χώρας, τις αδυναμίες της καθώς και την συνολική επίδραση του εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος της. Έτσι κι αλλιώς, αφού οι αγορές είναι αλληλένδετες, επηρεάζουν και επηρεάζονται η μια από την άλλη. Αυτό σημαίνει ότι απαιτείται συστηματική μελέτη του τρόπου που όλοι οι παράγοντες επιδρούν την παραγωγή, την κατανάλωση, τη ζήτηση, την απασχόληση, τις επενδύσεις και την αποταμίευση, προκειμένου να αποφευχθεί ή να περιοριστεί μια πιθανή οικονομική κρίση.

Ένα τέτοιο πλαίσιο μπορεί να εφαρμοστεί όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες, ιδίως όταν υπάρχουν ικανοποιητικά επίπεδα οικονομικής απόδοσης τα

οποία δεν μπορούν να δικαιολογήσουν μεταγενέστερες οικονομικές αποτυχίες. Όπως φάνηκε από τα στατιστικά στοιχεία, στην περίπτωση της Ελλάδας, οι ρυθμοί ανάπτυξης και οι καθαροί οικονομικοί δείκτες παρουσίαζαν παραπλανητικές υποθέσεις για την οικονομική απόδοση της χώρας. Η οικονομική σύγκλιση ήταν μόνο ονομαστική, όχι πραγματική και δεν ακολουθήθηκε από πολιτική και θεσμική σύγκλιση. Οι βραχυπρόθεσμες πολιτικές δεν κατόρθωσαν να βελτιώσουν τις διαρθρωτικές αδυναμίες του οικονομικού συστήματος, και οι πολιτικές και θεσμικές ανεπάρκειες ήταν οι θεμελιώδεις αιτίες της κατάρρευσης της ελληνικής οικονομίας.

Η ελληνική κρίση έχει σημαντικά πολιτικά στοιχεία και με αυτόν τον τρόπο η κρίση θα παραμείνει μέχρι να αλλάξει ριζικά η ασκούμενη πολιτική. Όπως αναλύθηκε, οι οικονομικοί παράγοντες συνέβαλαν στην κρίση, αλλά δεν είναι τα βασικά αίτια, τα οποία μπορούν να βρεθούν μέσα στο πολιτικό και θεσμικό μοντέλο ανάπτυξης και στον τρόπο διακυβέρνησης της Ελλάδας. Έτσι, τονίζεται μια σειρά πολιτικών παραγόντων ως βασικοί παράγοντες αυτής της κρίσης. Η διόγκωση του δημοσίου, ο αποτυχημένος εξευρωπαϊσμός, το υψηλό επίπεδο διαφθοράς, ο αντίκτυπος των συνδικάτων και των ομάδων συμφερόντων στη δημιουργία των πολιτικών κομμάτων, το λοξό μοντέλο διακυβέρνησης, ο λαϊκισμός και το ασταθές πολιτικό και κοινοβουλευτικό καθεστώς είναι μεταξύ των κυριότερων παραγόντων που συνέβαλαν στην κρίση τα τελευταία 30 χρόνια, όπως επισημαίνουν οι Sklias and Maris (2013).

Οι πολιτικές αιτίες του ελληνικού προβλήματος δεν είναι οι ίδιες με άλλες ευρωπαϊκές χώρες που έχουν επίσης υψηλά επίπεδα χρέους. Έτσι, είναι πολύ δύσκολο για το ελληνικό πολιτικό σύστημα να αλλάξει σημαντικά. Οι απαιτήσεις των Ευρωπαίων για λιτότητα και συρρίκνωση του δημοσίου είναι κατανοητές, αλλά ισοδυναμούν με μια απαίτηση ότι η ελληνική κουλτούρα θα αλλάξει δραματικά σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Αυτό δεν είναι εύκολο για τους Έλληνες και φαίνεται απίθανο να πραγματοποιηθεί. Εξάλλου, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η σύγχρονη Ελλάδα είναι μια περίπτωση χώρας με έντονο πελατειακό πολιτικό σύστημα. Άρα απαιτείται αλλαγή φιλοσοφίας και τρόπου διαχείρισης των καταστάσεων.

Εν κατακλείδι, τα αίτια της ελληνικής κρίσης σχετίζονται περισσότερο με την πολιτική παρά με την οικονομία της χώρας και μπορούν να καταταγούν ως εξής: (Μπασάρας, 2012)

- Κακή διακυβέρνηση των φορέων δημοσίων οικονομικών, ΔΕΚΟ και Ασφαλιστικών Ταμείων που οδήγησε προοδευτικά σε απώλεια δημοσιονομικής πειθαρχίας
- Συνεχή πρωτογενή ελλείμματα από το 1974
- Υψηλό δημόσιο χρέος
- Μεγάλο έλλειμμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών
- Κακοδιοικούμενος, διεφθαρμένος, γραφειοκρατικός, υπερδιογκωμένος και πελατειακός δημόσιος τομέας
- Διεφθαρμένος, κομματικός και πελατειακός συνδικαλισμός
- Κρατικίστικη ανάπτυξη και περιορισμός της ιδιωτικής πρωτοβουλίας (πχ. αγροτικές επιδοτήσεις, κρατικοποίηση ιδιωτικών επιχειρήσεων).
- Απόκρυψη του δανεισμού καθώς οι πολιτικοί ήθελαν να ικανοποιήσουν τα κριτήρια Μάστριχτ(Έλλειμμα 3%, Λόγος Χρέος/ΑΕΠ <120%)
- Καμιά συστηματική προσπάθεια για έλεγχο: των δαπανών, της εκτεταμένης φοροδιαφυγής, της φοροείσπραξης, της διαφθοράς του δημόσιου τομέα σε υψηλές βαθμίδες (πολεοδομία, εφορίες), των χρεών των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης
- Μεταφορά/κατάθεση χρήματος σε τράπεζες εξωτερικού, σκάνδαλα προμηθειών, ξέπλυμα μαύρου χρήματος
- Είσοδος της χώρας στην ΟΝΕ χωρίς επαρκή προετοιμασία, συνεχής χειροτέρευση της ανταγωνιστικότητας, ανεξέλεγκτη πιστωτική επέκταση, αύξηση μισθών και πτώση της παραγωγής μετά την είσοδο στη ΟΝΕ
- Παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση (μετά την κατάρρευση της Αμερικανικής τράπεζας Lehman Brothers)
- Αναποτελεσματική επιτήρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το ΔΝΤ και τους άλλους αρμόδιους φορείς
- Βραχυχρόνιες, καθυστερημένες και ανεπαρκείς λύσεις και πολιτικές

Η κρίση δημοσίου χρέους στην Ευρωζώνη αναμένεται να έχει σημαντικές επιπτώσεις στους μηχανισμούς τόσο της Ευρωζώνης όσο και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η σημερινή κρίση χρέους έχει δείξει ότι πρέπει να γίνει μια μεταρρύθμιση των σημερινών μηχανισμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαφορετικά θα τεθεί σε κίνδυνο η σταθερότητα της Ευρωζώνης και το ίδιο το ευρώ θα επηρεαστεί αρνητικά.

Από την ανάλυση για τα αίτια της ελληνικής κρίσης έγινε κατανοητό ότι εκτός από τα ενδογενή διαρθρωτικά προβλήματα της Ελλάδος, ένα μεγάλο βάρος ευθύνης των σημερινών προβλημάτων μπορεί να αποδοθεί στη λειτουργία της ίδιας της Ευρωζώνης. Προκειμένου να αποφευχθεί παρόμοια κρίση στο μέλλον, θα πρέπει να σχεδιαστεί και να εφαρμοστεί ένα σύνολο μηχανισμών σε υπερεθνικό επίπεδο. Πρώτον, ένας μηχανισμός που θα προάγει τη σύγκλιση στην ανταγωνιστική θέση του κάθε μέλους και θα αποτρέπει τη δημιουργία εμπορικών ανισορροπιών είναι απαραίτητος. Δεύτερον, επειδή η οικονομική πολιτική εξακολουθεί να βρίσκεται στα χέρια των εθνικών φορέων χάραξης πολιτικής, κρίνεται αναγκαία η δημιουργία ενός μηχανισμού προσαρμογής για την αντιμετώπιση κρίσεων σε υπερεθνικό επίπεδο. Εάν δημιουργηθούν τέτοιοι μηχανισμοί, θα μετατραπεί η Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση σε μια πολιτική ένωση με μια κοινή δημοσιονομική πολιτική. Στην πράξη, κάτι τέτοιο φαίνεται να είναι ανέφικτο για το άμεσο μέλλον λόγω πολιτικών ανταγωνισμών και άλλων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της κάθε χώρας.

Όσον αφορά τον τομέα της παιδείας, διαπιστώθηκαν σημαντικές μειώσεις των δημοσίων δαπανών κατά την κρίση. Οι δαπάνες για την Παιδεία, κατά το 2014, αποτελούν λιγότερο από το 2,7% του ΑΕΠ, όταν ο μέσος όρος των αντίστοιχων δαπανών στην Ευρώπη βρίσκεται στο 5%. Οι συνέπειες αυτών των περικοπών είναι πολύ σημαντικές για το επίπεδο της προσφερόμενης παιδείας και πρέπει να γίνει κατανοητή η σημασία της παιδείας για την κοινωνική ευημερία.

Σε ευρύ πλαίσιο, η κρίση επιβάρυνε ακόμα περισσότερο τις δαπάνες για την παιδεία και ουσιαστικά οδήγησε σε μείωση της ποιότητας του εκπαιδευτικού έργου. Παρατηρούνται ελλείψεις σε υποδομές και εξοπλισμό, μειώσεις μισθών, υποστελέχωση, ανασφάλεια, έλλειψη κινήτρων από τη μεριά των δασκάλων και συνεχείς μεταρρυθμίσεις χωρίς συστηματικό προγραμματισμό. Πιο συγκεκριμένα οι άξονες γύρω από τους οποίους κινούνται οι επιπτώσεις στην παιδεία είναι οι ακόλουθοι:

- Μείωση του δημόσιου τομέα λόγω μείωσης των κρατικών δαπανών μέσω συγχωνεύσεων σχολείων και πανεπιστημίων, αύξησης του αριθμού των μαθητών στις τάξεις, μείωσης εκπαιδευτικών, αύξησης των ορίων συνταξιοδότησης, αύξηση των ωρών του υποχρεωτικού εκπαιδευτικού ωραρίου και μείωσης μισθών
- Αύξηση της ιδιωτικής εκπαίδευσης
- Αναζήτηση νέων μορφών χρηματοδότησης πέρα από κρατικούς πόρους και συγκράτηση δημόσιας χρηματοδότησης
- Μείωση του ποσοστού του μαθητικού δυναμικού
- Ελλείψεις σε υλικά, εξοπλισμό και εγκαταστάσεις
- Διαρθρωτικές αλλαγές στην εκπαίδευση χωρίς κατάλληλο σχεδιασμό

Σαν αποτέλεσμα όλων των παραπάνω, δημιουργείται κρίση στην παιδεία που μεταφράζεται σε υποβάθμιση του εκπαιδευτικού έργου. Οι αλλαγές στις εργασιακές συνθήκες καθιστούν ευάλωτους και ανασφαλείς τους εκπαιδευτικούς και μειώνουν την ποιότητα της μάθησης. Μέχρις στιγμής, οι περικοπές και οι νομοθετικές ρυθμίσεις διευκολύνουν τη διείσδυση της ιδιωτικής αγοράς σε εκπαιδευτικές υπηρεσίες και υποτιμούν το δημόσιο χαρακτήρα τους. Συνεπώς είναι απαραίτητο το σχολείο να αποκτήσει νέο χαρακτήρα και ρόλο ώστε να απευθύνεται σε όλους και να ευνοεί την ανάπτυξη καταρτισμένων πολιτών. Πέραν από τους δομικούς περιορισμούς, απαιτείται νέα στρατηγική και φιλοσοφία ώστε να ανταποκριθεί η παιδεία στις σύγχρονες ανάγκες και απαιτήσεις.

Παραπομπές

Βιβλιογραφία και αρθρογραφία

Antoninis M. And Tsakloglou P. (2001). “Who benefits from public education in Greece? Evidence and policy implications”, *Education Economics* 9, 2001, pp 197-222

Argyrou, M. G., and Tsoukalas J. D., 2010. “The Greek Debt Crisis: Likely Causes, Mechanics and Outcomes.” *Cardiff Economics Working Papers E2010/3*

Caramanis M. and Ioannides Y. (1980) "Sources of growth and the contribution of education, sex and age structure to the growth rate of the Greek economy", *Greek Economic Review* 2, pp 143-162

Cecchetti, S. G., Mohanti, M. S. and Zampolli, F., 2010. “The Future of Public Debt: Prospects and Implications.” *Bank of International Settlements Working paper* 300

Chryssakis M. and Soulis S. (2001) “Inequalities in access to University education: An approach to the official data”, *Panepistimio* 3 (in Greek).

Claessens, S., and Kose, A., (2013), *Financial Crises: Explanations, Types, and Implications*, IMF Working Paper, pp. 1-65

Dagtoglou, P.D. (1986) *About Sovereignty*, (2nd edn) (Athens, Komotini: Ant. N. Sakkoulas).

De Grauwe, P., 2010. “The Greek Crisis and the Future of the Eurozone.” http://www.econ.kuleuven.be/ew/academic/intecon/Degrauwe/PDGpapers/Discussion_papers/EuroIntelligence-March-2010.pdf

De Grauwe, P., and Moesen, W., 2009, “Gains for All: A Proposal for a Common Euro Bond.” *Centre for European Policy Studies*. <http://www.ceps.eu/book/gains-allproposal-common-eurobond>

Dves – Esteban, M., Farinha, J. and Garcia Gomez, C., (2016), The role of institutional investors in propagating the 2007 financial crisis in Southern Europe, *Research in International Business and Finance*, Volume 38, pp.439-454

Erol, M., Apak, S., Atmaca, M., Ozturk, S., (2011), Management measures to be taken for the enterprises in difficulty during times of global crisis: An empirical study. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 24, Elsevier, pp. 16-32

European Commission (2005) Private Spending on Education & Training-Final Report Annex 1, Household Spending on Education in Cyprus, Greece and South Korea. Brussels, European Commission.

European Commission (2015) Education & Training-Monitor 2015 Greece. Brussels, European Commission

Featherstone, K. (2005) ‘ “Soft” Co-ordination Meets “Hard” Politics: The European Union and Pension Reform in Greece’. *Journal of European Public Policy*, Vol. 12, No. 4, pp. 733–50.

Featherstone, K. (2008) ‘Greece and EMU: A Suitable Accommodation?’ In Dyson, K. (ed.) *The Euro at Ten: Europeanization, Power and Convergence* (Oxford: Oxford University Press

Featherstone, K. and Papadimitriou, D. (2008) *The Limits of Europeanization: Reform Capacity and Policy Conflict in Greece* (Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan).

Featherstone, K. and Papadimitriou, D. (2009) ‘The Naked Emperor: Prime Ministerial Leadership and Core Executive Management in Post-1974 Greece’. Paper presented at the Conference on the Challenge of Reform in Greece, 1974–2009: Assessment and Prospects, Yale University, New Haven, CT, 8–9 May.

Featherstone, K. and Tinios, P. (2006) ‘Facing Up the Gordian Knot: The Political Economy of Pension Reform’. In Petmesidou, M. and Mossialos, E. (eds) *Social Policy Developments in Greece* (London: Ashgate).

Featherstone, K., 2011. «The Greek Sovereign Debt Crisis and EMU: A Failing State in a Skewed Regime», *JCMS* 2011 pp. 1–25

Frangoudaki A. (1985). *Sociology of education*, Papazisis, Athens (in Greek).

Galenianos, M., 2015, “The Greek crisis, origins and implications”, Research Paper No 16/2015, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP)

Gibson, H., Hall, S. and Tavlas, G., (2012), The Greek financial crisis: Growing imbalances and sovereign spreads, *Journal of International Money and Finance*, Volume 31, Issue 3, pp.498-516

Gouvias, D. (1998a) “The relation between unequal access to higher education and labour market structure: the case of Greece”, *British Journal of Sociology of Education* 19 pp. 305-334.

Grammatikos, T., and Vermeulen, R., 2010. “EMU Financial Contagion and the Sovereign Debt Crisis.” Cardiff Economics Working Papers with number E2010/9.

Gros, D., and Micossi, S., 2008. “A Call for a European Financial Stability Fund.” Centre for European Policy Studies, CEPS Commentary. <http://www.ceps.eu/book/call-european-financial-stability-fund>.

Hellenic Government (2015) National Reform Programme (NRP) for 2015.

International Monetary Fund, 2010, *World Economic and Financial Surveys*. Washington: International Monetary Fund

Kanellopoulos C.N., Mitrakos T. and Mavromaras, K.G. (2003) Education and labour market, Center of Planning and Economic Research, Scientific Studies No 50, Athens (in Greek).

Kapoor, S. (2009) ‘The financial crisis – some implications for regulation, investments, tax policy & economic governance’, Speech at the Norwegian Ministry of Finance.

Kapoor, S., (2010), *The financial crisis, causes and cures*, FES Brussel/Bertelsmannstiftung, ETUI

Kassotakis M. and Papagelli-Vouliouri D. (1996) Access to Greek tertiary education: Historical developments, problems and prospects, Grigoris, Athens, (in Greek)

Katrougalos, G. and Lazaridis, G. (2003) *Southern European Welfare States: Problems, Challenges and Prospects* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).

Katsikas C. and Kavvadias G. (1994) Inequities in Greek education, Gutenberg, Athens, (in Greek)

Kotios, A., Pavlidis, G. and Galanos, G., (2011), Greece and the Euro: The chronicle of an expected collapse, *Intereconomics*, Volume 46, Number 5, pp 263

Kouretas, G. and Vlamis, P., 2010, The Greek Crisis: Causes and Implications, *PANOECONOMICUS*, Volume 4, pp. 391-404

Krugman, P. and Obstfeld, M., (2015), Διεθνής οικονομική, θεωρία και πολιτική, 4^η Έκδοση, Εκδόσεις Κριτική

Kyridis A. (1996) Inequalities in Greek education and access to the University, Gutenberg, Athens

Lane, P. R. (2012). The European Sovereign Debt Crisis. *The Journal of Economics Perspective*, 26 (3), 49-67

Lyrintzis, C. (1984) ‘Political Parties in Post-Junta Greece: A Case of Bureaucratic Clientelism?’ *West European Politics*, Vol. 7, No. 2, pp. 99–118.

Makrydakis, S., Tzavalis, E. and Balfoussias, A., 1999. “Policy Regime Changes and the Long-run Sustainability of Fiscal Policy: An Application to Greece.” *Economic Modelling*, 16: 71-86.

Malliaropoulos, D., 2010. “How much did Competitiveness of the Greek Economy Decline since EMU Entry?” *Eurobank Research, Economy and Markets*, 5(4): 1-16.

Maris, G. and Sklias, P. (2016) France, Germany and the New Framework for EMU Governance. *Journal of Contemporary European Studies* 24:1, pp.1-23.

Matsaganis, M. and Leventi, C., (2014), Poverty and inequality in construction and economic growth in Greece, *Procedia Economics and Finance*, Vol. 24, pp. 386 - 394

Meimaris M. and Nikolakopoulos E. (1978) “Factor analysis of data concerning the relation between socio-economic background and the course of study of University students”, *EpitheorisiKoinonokonErevnon* 33-34 (in Greek).

Michaelides, P., Papageorgiou, T., and Voulidis, A., (2013), Business cycles and economic crisis in Greece (1960–2011): A long run equilibrium analysis in the Eurozone, *Economic Modelling*, Volume 31, pp. 804-816

Mitsopoulos, M. and Pelagidis, T. (2006) *Analysis of the Greek Economy: Rent-Seeking and the Reforms*

Organization for Economic Cooperation and Development. 2010. Economic Outlook 90, November. Paris: Organization for Economic Cooperation and Development

Paleokrassas S., Vretakou V. and Rousseas P. (1996) Pupils interrupting their studies in gymnasium and the need for their vocational training, Pedagogical Institute, Athens, (in Greek).

Papadimitriou, D. (2005) ‘The Limits of Engineering Collective Escape: The 2000 Reform of the Greek Labour Market’. In Featherstone, K. (ed.) *Politics and Policy in Greece: The Challenge of ‘Modernisation’* (London: Routledge)

Papas G. and Psacharopoulos G. (1991) “The determinants of educational achievement in Greece”, *Studies in Educational Evaluation* 17, pp. 405–418.

Patrinos H.A. (1992) “Higher education finance and economic inequality in Greece”, *Comparative Education Review* 36, pp. 298-308.

Patrinos H.A. (1995) “Socioeconomic background, schooling, experience, ability and monetary rewards in Greece”, *Economics of Education Review* 14, pp. 85-91.

Petychaki-Henze M. (1992) “Trends in social mobility in Greece”, Athens University of Economics and Business, Department of Economics Discussion Paper No 26 (in Greek).

Polydoridis G. (1995) Sociological analysis of Greek education: the University-entry examinations, Gutenberg, Athens (in Greek).

Psacharopoulos G. (1988) “Efficiency and equity in Greek higher education”, *Minerva* 26, pp. 119-137

Psacharopoulos G. and Papas G. (1987) “The transition from school to the university under restricted entry: a Greek tracer study”, *Higher Education* 16, pp. 481-501.

Psacharopoulos G. and Tassoulas S. (2004) “Achievement at the higher education entry examinations in Greece: A Procrustean approach”, *Higher Education* 47 pp. 241–252.

Reinhart, C. M., and K. S. Rogoff, 2008, “Is the 2007 U.S. Subprime Crisis So Different? An International Historical Comparison,” *American Economic Review*, Vol. 98, No. 2, pp.339–44.

Rosenthal U., Charles M., Hart P., (1989), *Coping with crises: The management of disasters, riots, and terrorism*. C.C. Thomas, Springfield, IL

Sharpe, W. F., (1963), A simplified model for portfolio analysis. *Management Science*, vol. 9, no. 2, pp. 277-293

Sklias, P. and Maris, G. (2013) The Political Dimension of the Greek Financial Crisis, *Perspectives on European Politics and Society*, vol. 14, no. 1, pp. 144-164.

Sklias, P., and Maris, G., (2012), “Reassessment of the OCA criteria in the Euro area: the case of Greece”, *International Journal Monetary Economics and Finance*, Vol. 5, No. 2

Sotiropoulos, D.A. (1993) 'A Colossus with Feet of Clay: The State in Postauthoritarian Greece'. In Psomiades, H. and Thomadakis, S. (eds) *Greece, the New Europe and Changing International Order* (New York: Pella).

Spanou, C. (1996) 'Penelope's Suitors: Administrative Modernisation and Party Competition in Greece'. *West European Politics*, Vol. 19, No. 1, pp. 98–125.

Tsakoglou, P. and Cholezas, I., (2005), Education and inequality in Greece: A literature review, IZA Discussion Papers 1582, Institute for the Study of Labor (IZA).

Tsoukalas K. (1977) Dependence and reproduction: The social role of education mechanisms in Greece, 1830-1922, Themelio, Athens (in Greek).

Tsoukalis, L., 2010. "We can't Go On Like This." ELIAMEP Special Paper. <http://www.europe2020.org/spip.php?article633&lang=en>

Vaitsos C. and Giannitsis T. (1993) "Greece", in Patel S. (ed) *Technological transformation in the Third World*, Avebury, Aldershot.

Benincasa L. (1998) "University and the entrance examinations in a Greek provincial town: a bottom-up perspective", *Educational Studies* 24, pp 33-44.

Μπασάρας, Α., (2012), «Ελληνική Οικονομική Κρίση. Ανασκόπηση, Ανάλυση και Προοπτική», διαθέσιμο σε: <http://www.elesme.gr/elesmegr/ellinikioikonomikikrisis.pdf>

Ιστοσελίδες

Ελληνική Στατιστική Αρχή, [Online]. Available at: <http://www.statistics.gr/>[Πρόσβαση 16/02/2018].

Ευρωπαϊκή Στατιστική Αρχή, [Online]. Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/>[Πρόσβαση 16/02/2018].

Παγκόσμια Τράπεζα, [Online]. Available at: <http://www.worldbank.org/>[Πρόσβαση 16/02/2018].

Τράπεζα Ελλάδος, [Online]. Available at: <http://www.bankofgreece.gr/Pages/default.aspx>[Πρόσβαση 16/02/2018].

OECD, [Online]. Available at: <http://www.oecd.org/>[Πρόσβαση 16/02/2018].

Economist.com, [Online]. Available at: <http://www.economist.com/news/europe/21591234-university-staff-have-been-strike-13-weeks-without-end-sight-stalemate>[Πρόσβαση 16/02/2018].

Qs.com, (2012). [Online]. Available at: <http://www.qs.com/impact-of-the-financial-crisis-on-greek-higher-education/>[Πρόσβαση 16/02/2018].

Psi, (2011). [Online]. Available at: <http://www.psi-can-greece.org/news/impact-greece%E2%80%99s-economic-crisis-education-real>[Πρόσβαση 16/02/2018].